DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS

# HELYNÉVRENDSZEREK MODELLALAPÚ VIZSGÁLATA

## A HELYNÉVMINTÁK ÖSSZEVETŐ ANALÍZISE STATISZTIKAI MEGKÖZELÍTÉSBEN

**DITRÓI ESZTER**

DEBRECENI EGYETEM
BTK
2015

# HELYNÉVRENDSZEREK MODELLALAPÚ VIZSGÁLATA

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
a nyelvtudmányok tudományágban

Írta: Ditrói Eszter okleveles magyar nyelv és irodalom szakos tanár, etnográfus, muzeológus, bölcsész

Készült a Debreceni Egyetem Nyelvtudományok Doktori Iskolája
(Modern Nyelvészeti Programja) keretében

Témavezető: Dr. . . . . .
(olvasható aláírás)

A doktori szigorlati bizottság:

| | |
|---|---|
| elnök: | Dr. …… |
| tagok: | Dr. …… |
| | Dr. …… |

A doktori szigorlat időpontja: 201… . …… … .

Az értekezés bírálói:

Dr. .....
Dr. ……
Dr. .....

A bírálóbizottság:

| | |
|---|---|
| elnök: | Dr. ..... |
| tagok: | Dr. ……... |
| | Dr. ……... |
| | Dr. ……... |
| | Dr. ……... |

A nyilvános vita időpontja: 201… . …… … .

Én, Ditrói Eszter, teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.

(Ditrói Eszter)

# Tartalom

Bevezetés ..... 6
I. Névrendszertani vizsgálatok ..... 8
1. Elméleti alapvetés ..... 8
1.1 A helynevek rendszerszerűsége ..... 9
1.2. A helynévi rendszerek modellálása ..... 11
1.3. A névminták szerepe a helynévadásban ..... 14
1.4. Jelenséghatárok és névjárások ..... 17
2. Módszertani alapvetés ..... 24
2.1. A helynevek szerkezeti elemzésének módszere ..... 24
2.2. A nyelvi kontaktusjelenségek vizsgálatának módszertana ..... 26
2.3. Statisztikai módszerek használata az összehasonlító névtudományban ..... 28
II. A helynévrendszerek területi differenciáltságát meghatározó tényezők ..... 40
1. A földrajzi környezet névrendszereket befolyásoló szerepe ..... 40
1.1. Helynévrendszerek összevető vizsgálata — csíki, Veszprém és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei névkorpuszok alapján ..... 41
1.2. Helynévrendszerek összehasonlító vizsgálata — Vas megye helynevei alapján ..... 65
2. A migráció hatása a helynévrendszerekre ..... 84
2.1. Az elemzéshez használt mintavételi eljárás és módszertan ..... 84
2.2. A Tolna megyei helynévrendszerek összehasonlító elemzése ..... 86
3. Az idegen nyelvi környezet hatása a névrendszerekre ..... 115
3.1. A Vendvidék bemutatása ..... 115
3.2. Néhány megjegyzés a vendvidéki helynévanyag felhasználhatóságáról ..... 117
3.3. A magyar–német–vend helynévanyag összehasonlító elemzése ..... 118
3.4. A többnevűség vizsgálati lehetőségei ..... 131
III. Névjárási tájak megrajzolásának problematikája és módszertana ..... 139
1.Táji különbségek megragadása a különböző tudományágakban ..... 139
2. A jelenséghatárok és névjárások megrajzolásának nehézségei ..... 146
3. Névjárások meghatározásának lehetőségei konkrét névrendszertani vizsgálatok révén (Vas megye helynévrendszerei alapján) ..... 148
Összegzés ..... 161
Irodalom ..... 163

Melléklet ..... 175
1. Az értekezés magyar nyelvű összefoglalója ..... 176
2. Az értekezés angol nyelvű összefoglalója ..... 178
3. Néprajzi tájak ..... 180
4. Magyarország földrajzi tájai ..... 181
5. A mai magyar nyelvjárási régiók és csoportok ..... 182
6. Az értekezés tárgyából megjelent publikációk ..... 183

# Bevezetés

A helynévrendszerekben megfigyelhető területi eltéréseket — melyek leginkább a mikrotoponimák szerkezetében érhetők tetten — a névkutatás a korábbiakban nem tekintette elsődleges vizsgálati tárgyának. Dolgozatommal ezt a hiányt szeretném bizonyos vonatkozásokban pótolni. Elsődleges célkitűzésként azt a névtani szakirodalomban többször felvetett kérdést igyekszem megválaszolni, hogy a helynévrendszerekben megfigyelhetők-e jelenséghatárok, illetve esetlegesen névjárások.

Disszertációm három nagyobb egységből áll. Az első fejezetben a helynevek rendszerszerűségének, valamint modellálhatóságának a kérdését járom körül, majd ehhez kapcsolódón összegzem a helynévrendszerekben megfigyelhető jelenséghatárokkal, illetve névjárásokkal kapcsolatos kérdéseket. E fejezet következő nagyobb részében ismertetem azt a módszert, melyet alkalmasnak találok ennek a kérdésnek a vizsgálatára.

Munkám második nagyobb fejezetében elsőként három területileg elkülönülő térség helynévadási mintáit vetem össze, igazolva ezzel, hogy a földrajzi távolság névrendszertani különbségeket okozhat. Ezt követően pedig Vas megye helynévállományán keresztül településenkénti összehasonlító vizsgálattal igyekszem bizonyítani, hogy egyes jelenségeknek, helynévi szerkezeteknek a terjedését bizonyos földrajzi tényezők nagyban befolyásolják.

A következő alfejezetben a migráció helynévrendszerekre gyakorolt hatását vizsgálom meg. Munkahipotézisem ennek kapcsán az volt, hogy a migráció következtében a helynévadási minták is „vándorolhatnak”, így a névminták egymásra hatása előidézheti azok elkülönülését. Ebben a fejezetben a székely és a dunántúli helynévadási szokásokat vetettem össze, mindehhez pedig három Tolna megyei település névanyagával dolgoztam. Az általam vizsgált Tolna megyei falvakba a határrendezéseket követően székelyeket telepítettek le. A vizsgálatra szánt települések névanyaga ezáltal alkalmasnak mutatkozott arra, hogy általuk a névrendszerek különbségeit felderíthessük.

A második fejezet következő alfejezete az előzőhöz nagyban hasonló feltevésen alapszik. A disszertáció ezen egységében az idegen nyelvi környezet névrendszerekre gyakorolt hatását járom körül. Alaphipotézisem szerint ugyanis a különböző nyelvek helynévadási mintái befolyással lehetnek egymásra. Ennek bemutatására választásom a Vas megyei Vendvidék magyar–német–szlovén helynévanyagára esett, s eme korpusz alapján vizsgáltam meg a különböző etnikumokhoz tartozó névrendszereket, azok különbségeit és hasonlóságait.

Dolgozatom záró, harmadik fejezetében egy matematikai statisztikai modell segítségével arra teszek kísérletet, hogy megragadjam a névjárási területeket. Választásom a BRAY–CURTIS-féle mátrix alapú összehasonlító modellre esett, mely alkalmas különböző rendszerek több tulajdonság mentén való összehasonlítására. E vizsgálathoz Vas megye helynévállományát használtam fel.

Munkám során adatbázisba emeltem Felcsík, a Fehérgyarmati és a Veszprémi járás 3-3 településének több mint 2300 mikronévi adatát (CSOMORTÁNI 1997, 2005, VeMFN. 2000, KÁLNÁSI 1984). Emellett a migrációs kérdések vizsgálata kapcsán három Tolna megyei település: Izmény, Kakasd és Bonyhád helynévkincsét is felhasználtam a „Tolna megye földrajzi nevei" (TMFN. 1981) című adattár alapján. Dolgozatom egészében a helynévkorpusz törzsét a „Vas megye földrajzi nevei" (VMFN. 1982) című munkából merítettem, 135 település névanyagát tekintettem át azzal a céllal, hogy segítségével a helynévrendszerek területi differenciáltságát igazoljam. A fentiekben jelzett valamennyi vizsgálati szempontot kielégítendő az elemzéshez felhasznált helynévkorpuszom összesen mintegy 12.000 helynévi adatot tartalmaz.

# I. Névrendszertani vizsgálatok

## 1. Elméleti alapvetés

A helynévadás során felhasznált lexémák, illetőleg alkalmilag a helynevek névtestében megragadható strukturális jegyek több kutatót ösztönöztek már az eddigiekben is arra, hogy munkáikban nyelvföldrajzi, névföldrajzi szempontokat is érvényesítsenek, vagy éppen egy-egy jól körülhatárolható földrajzi egység, valamely táj teljes helynévkincsét elemezzék meghatározott elemzési keret segítségével. Az ilyen megközelítést alkalmazó munkák eredményei rendkívül jól hasznosíthatók a helynévadás területi különbségeinek névelméleti szempontú vizsgálatában is. E tanulmányok, monográfiák szerzői nemegyszer hangsúlyozták a felmutatott eredmények összevetésének egyre sürgetőbb igényét is, azonban — noha több munka az összevetést elméleti síkon megkönnyítő szemléletbeli egyezést mutat — az eredményekre támaszkodó összevető vizsgálat mégis kissé nehézkes, mivel olyan tájfogalmakra építenek, melyeket a földrajz-, a történelem-, a néprajztudomány vagy más tudományterületek határoztak meg; körülhatárolásuk, kiválasztásuk tehát nem feltétlenül nyelvi alapon történt meg. Egy-egy jelenség elterjedési határát sem lehet e munkák segítségével pontosan meghúzni, minthogy a feldolgozásaik nem — a véleményem szerint leginkább optimálisnak tűnő — településenkénti összehasonlító módszeren alapulnak. A helyneveket, azon belül is a mikrotoponimákat érintő vizsgálatokban — akár általános névrendszertani leírást végzünk, akár ezen belül szűkebb, specifikusabb szempontokra, pl. a területiségre fókuszálunk — egy olyan koherens elméleti-szemléleti alapra van szükségünk, amelyre bármely helynévrendszer bármely korszakának jellemzésekor megnyugtatóan támaszkodhatunk. Ezzel összefüggésben pedig megítélésem szerint elsősorban a helynévadás és a helynévhasználat általános, névelméleti jellemzőit érdemes áttekinteni, s ennek során mutathatunk rá aztán a helynévadásban jelentkező jelenséghatárok, esetleges névjárások létjogosultságának rendkívül összetett problematikájára is.

A következőkben ezért azokat a névelméleti szempontokat és kulcsfontosságú tényezőket járom körül, s foglalom össze a velük kapcsolatban a szakirodalomban ez idáig felszínre került álláspontokat, amelyek dolgozatom szemléletét, alapjait meghatározzák, s egyúttal munkám címét is értelmezik. Önálló alfejezetben szólok tehát a helynevek rendszerszerűségének kérdéséről, illetve a névrendszerek modellalapú vizsgálatának aspektusairól; kiemelt hangsúlyokkal részletezem továbbá a névminták szerepét a helynévalkotásban, mint olyan tényezőt, amely a névadást, a névhasználatot és a nevek

változását az egyedi nevek szintjén és a névrendszer egészét tekintve is alapvetően meghatározza. Mindezek fényében látom célszerűnek aztán bemutatni a jelenséghatárok, a névjárások értelmezhetőségének kérdését, s az ezzel kapcsolatban megfogalmazódott, több problémát is előhozó nézeteket.

### 1.1. A helynevek rendszerszerűsége

**1.** Minden nyelv rendszert képez, azaz meghatározott szabályok szerint szerveződik és hierarchizálódik. A nyelvtudomány e megállapítása azon az általános grammatikai megközelítésen alapul, amely a nyelv alkotóelemeit funkciójuk, alakjuk, jelentésbeli tulajdonságaik és egyéb más jellemzőik alapján tekinti szerveződőnek. Könnyen belátható, hogy a tulajdonnév a nyelv egy építőköve, hiszen minden nyelvben megtalálható, egyetlen nyelvben sem tudunk tulajdonnév nélküli állapotot regisztrálni, azaz a tulajdonnév kategóriája nyelvi univerzálé (SZÉPE 1970: 307). A tulajdonnevek, illetve az egyes tulajdonnévfajták rendszerszerű viselkedése azért alapérvényű, mert e nyelvi elemcsoport magának a nyelvnek mint strukturált felépítésű rendszernek a részét képezi. Mindebből következően tehát a tulajdonnevek nyelvi jelekként mindenképpen rendelkeznek a nyelv rendszerszerűségének a sajátosságaival (ŠRÁMEK 1972–1973: 55–56, HOFFMANN 1993a: 24, TÓTH V. 2001a: 123, lásd még BALÁZS J. 1970: 297, 301, HAJDÚ 1998: 55).

TÓTH VALÉRIA ŠRÁMEK nyomán arra a megállapításra jut, hogy a névrendszer fogalma — mivel a tulajdonnevek (azon belül a helynevek) nyelvi jelekként értelmezhetők, s a nyelvi rendszer részét képezik — mindenképpen nyelvi kritériumokkal ragadható meg. Véleménye szerint az a körülmény, hogy a helynevek rendszerszerűen viselkednek, azt is maga után vonja, hogy a helynévrendszert nem a helynevek „lexikonszerű" összességeként azonosíthatjuk, azaz nem tekinthetjük azonosnak a toponímiával, hanem annál lényegesen tágabban értelmezhetjük: a névrendszer ennek értelmében „azoknak a névadási szabályszerűségeknek az összességét is magában foglalja, amelyek bizonyos időkben egy adott nyelvben lehetővé teszik és megvalósítják a szó- és névalkotási eszközökből a helynevek létrehozását" (TÓTH V. 2001a: 123–124). A helynévrendszer tehát ugyanolyan elvont struktúra, mint maga a nyelvi rendszer, „a kompetencia szintjén leírható elméleti keret: azon szabályok összessége, amely az összes lehetséges névalkotási módot és eszközt magában foglalja"; az egyes helynevek pedig ennek a konkrét nyelvi eredményei, megvalósulásai (2001a: 128). E rendszer azonban kellően rugalmas is, ami azt jelenti, hogy noha a névhasználók a helynévrendszerükből levont szabályszerűségek alapján hozzák létre az új

neveket (lásd ezt részletesebben a névmintákról szóló 1.3. alfejezetben), az általuk ismert névrendszert igényeik szerint szűkíthetik, bővíthetik, alakíthatják (vö. HOFFMANN 1991: 280).

Azt a tételt, miszerint a név (s így szűkebben a helynév is) mindig egy adott, társadalmilag elfogadott rendszer elemeként születik meg, és valójában egy társadalmi aktusnak (a névadásnak) a terméke, már az eddigiekben is kellőképpen alátámasztotta a névelméleti szakirodalom (a helynevekre vonatkoztatva lásd ehhez például SEBESTYÉN 1970: 305, HOFFMANN 1993a: 20, 26, TÓTH V. 2001a: 123–124). Ezt úgy kell értenünk, hogy a helynév minden nyelvben, szűkebben értelmezve pedig minden közösségben a névadási rendszer része (BALÁZS J. 1963: 44). A nevek keletkezését és működését ennek értelmében a meglévő névrendszer nagyban meghatározza, azaz a névadás során olyan nevek jöhetnek létre, amelyekre a nyelvben, s így a nyelvet használó névadók tudatában (ha úgy tetszik: névkompetenciájában) léteznek névmodellek, s az ezek mintájára alkotott névformák ezáltal a meglévő névrendszerbe beilleszkedhetnek (vö. BAUKO 2007, BENKŐ 1988: 59–63, HOFFMANN 1993a: 21–22, TÓTH V. 2001a: 123–127, SEBESTYÉN 1960: 83, 1970: 305).

A helynévrendszer nagy elemszámú rendszer, mely ebből a tényből is fakadóan lazán strukturált, ezért az egyes elemek közötti rendszerkapcsolatok sem lehetnek nyilvánvalóan olyan erőteljesek, nem érvényesülhetnek közöttük úgy a rendszertani összefüggések, mint az erősebben strukturált nyelvi részrendszerekben. A kisebb elemszámú, zártabb nyelvi részrendszerekben (mint például a fonémák vagy a morfémák szintjén) az erősebb kapcsolat folytán egy adott változás akár az egész nyelvi részrendszert is érintheti, míg egy nagyobb elemszámú, nyitott, lazán strukturált részrendszer változása az egész rendszerre sokkal kisebb mértékben van hatással (vö. BENKŐ 1988: 86–90, HOFFMANN 1991: 277, 1993a: 28–29).

Ha ezt a gondolatmenetet tovább visszük, azt a feltevésünket is megfogalmazhatjuk, hogy a helynévrendszer vonatkozásában csupán egy-egy kisebb mikroközösség (névközösség) névadásában és névhasználatában figyelhetünk meg szorosabb összefüggéseket: az új nevek ugyanis egy-egy névközösségben a rendszer, illetve a kommunikatív szükséglet által erősen meghatározottan jönnek létre. A névközösség fogalmát dolgozatomban később részletesen is érintem, itt csupán annyit bocsátok előre, hogy a mikroközösség többféleképpen is megragadható, de a névtani szakirodalomban egy-egy település névadási egységként való felfogása számít a helynévkutatásban a leginkább hagyományos felfogásnak (vö. HOFFMANN 1993a: 29). Vannak azonban olyan névkutatók is, akik inkább a névhasználat szempontjából értelmezik a névközösség fogalmát: olyan névhasználói csoportokat értenek rajta, amelyek tagjai nagyjából ugyanazzal a helynévkinccsel rendelkeznek (vö. ehhez GYŐRFFY 2011: 40–41, PÁSZTOR 2013: 49).

**2.** A rendszerszerűség gondolata a helynévkutatásban régóta fontos tételként jelentkezik, magyarországi és nemzetközi viszonylatban egyaránt. Az 1970-es évektől kezdődően a névrendszerek rendszerszerű jegyeinek a megragadása, illetőleg a helynévminták, a helynévmodellek szerepének a feltárása mint vizsgálati, névelméleti aspektus különösen jelentősnek bizonyult a finn és általában a skandináv névkutatásban. Erről többek között részletesen EERO KIVINIEMI (1978, 1981), valamint KURT ZILLIACUS (1972) összefoglaló munkáiban olvashatunk (lásd erről bővebben a modellelméleti 1.2. alfejezetben). Mind a hazai, mind pedig a nemzetközi helynévkutatásban a helynévadás rendszerszerűségét a kutatók főképpen egy-egy táj névrendszerének leírásával igyekeztek megfogni és értelmezni (lásd például BENKŐ 1947, LŐRINCZE 1947, KÁZMÉR 1957, INCZEFI 1970a, ÖRDÖG 1981, JUHÁSZ 1981, 1988, KÁLNÁSI 1996). A rendszerszerűség táji megragadását további szakmunkák is célul tűzték ki. Az európai névkutatásban ebben a specifikusabb tekintetben a cseh RUDOLF ŠRÁMEK (1972–1973) és a finn EERO KIVINIEMI (1981) munkássága emelkedik ki, amit azért is fontos e helyütt megemlítenünk, mert hatásuk a hazai helynévkutatásban is jelen van: modellelméleti megközelítését az általuk képviselt felfogásra építve dolgozta ki ugyanis HOFFMANN ISTVÁN a „Helynevek nyelvi elemzése” című nagyhatású munkájában (1993a). E munkákról a következő alfejezetben ejtek bővebben szót, itt csupán azért idéztem fel őket, mert a rendszerszemléletű gondolkodás bennük igen erőteljesen jelen van.

A HOFFMANN által kidolgozott elméleti keretet előszeretettel használták fel aztán olyan munkák, amelyekben a nevek rendszerszerűsége a leírás szintjén jutott nagy szerephez, függetlenül attól, hogy történeti névrendszertani elemzés volt-e a vizsgálat célja (mint például ezekben a munkákban: TÓTH V. 1996, 1997, 1999a, 2001a, 2001b, 2001c: 131–164; RÁCZ A. 1997, 2000; BÉNYEI–PETHŐ 1998: 76–86; PÓCZOS 2001: 123–137; GYŐRFFY 2002, 2011; RESZEGI 2011; KOCÁN 2013, PÁSZTOR 2013), vagy pedig jelen kori névanyag rendszerjellemzőit tárták-e fel az adott szakmunkák (mint például BÍRÓ 1997, 1999, 2002, KIS T. 1999 és VÖRÖS O. 1999). E munkák jelentősége abban rejlik, hogy bennük a helynevek rendszerjellegének gondolata alapvető, meghatározó szervezőelvként van jelen függetlenül attól, hogy egy-egy területi egység helynévrendszerét célozta-e meg az adott vizsgálat, vagy éppen valamely helynévfajta (pl. víznevek, hegynevek) rendszertani jellemzőire fókuszált.

### 1.2. A helynévi rendszerek modellálása

**1.** A fenti rövid szakirodalmi áttekintésből talán kitűnik, hogy a helynévkutatásban a nevek jellemzőinek leírásával párhuzamosan igen hamar megjelent a rendszerszerűség gondolata,

illetve egy-egy névrendszer valamely elméleti keretben, modellben való összefoglalásának az igénye. A modellelméletek közül az alábbiakban kettőre térek ki részletesebben, ezek szemléleti alapjait, fogalomkészletét használom ugyanis a továbbiakban.

**2.** A helynévadásban megfigyelhető rendszerszerűséget, illetve a névmodelleknek a névadásban betöltött szerepét — az általam is alkalmazott leírási modell előzményeként — általános névelméleti szinten RUDOLF ŠRÁMEK közelítette meg. Abból kiindulva, hogy a nevek rendszert alkotnak, e rendszer pedig a nyelvi rendszer része, amelyet jól megragadható szabályok működtetnek, a helynevek funkcionálásában és születésében szerepet játszó szabályok összességét toponímiai normának nevezte. Ez a norma a beszélők nyelvtudatában megnevezési modellek formájában van jelen, melynek két összetevőjeként az alapmodell (Ausgangstellungmodell) és a szóalkotási modell (wortbildende Modell) jelölhető meg (vö. 1972–1973: 62).[1] ŠRÁMEK felfogásában a megnevezési aktusban alkalmazott modell egy adott helyen és időben nem mond ellent a nyelv általános törvényszerűségeinek és szabályainak (1972–1973: 62).

Az alapmodell nem nyelvspecifikus kategória, hanem extralingvisztikai, vagy úgy is mondhatnánk, kognitív összefüggések keretében értelmezhető. Ennek az az oka, hogy a helynévadást a minket körülvevő világ befolyásolja, pontosabban a denotátum azon sajátossága, ami a név alapját képezi: a név szemantikai tartalmának ugyanis meg kell felelnie a valóságnak (vö. még ehhez MEZŐ 1981: 89). Keletkezésének pillanatában tehát a név szükségképpen leíró jellegű és szemantikailag tudatos. Ugyanakkor természetszerűen adódik az a körülmény is, hogy a tulajdonnévben sohasem a teljes valóság fejeződik ki: a megnevezendő denotátumoknak ugyanis számos tulajdonsága, szemantikai jegye szolgálhat a névadás alapjául, ám ezek közül többnyire csupán egy vagy kettő jelenik meg a név nyelvi megformálásában. A sokféle tulajdonság ugyanakkor a névadókat több név létrehozására is ösztönözheti, azaz a valóság sokrétűségéből adódó számos névadási motívum lehetőséget teremt a hely többféle megnevezésére. A helynévhasználók a kommunikáció során e lehetőségek közül gyakran csak egyet fogadnak el, ugyanakkor aligha lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a motiváltságnak ez a fajta önkényessége a nem ritka helynévi szinonímia egyik alapja (vö. ŠRÁMEK 1972–1973: 63).

[1] Munkájában ŠRÁMEK a megnevezési modellre a Benennungsmodell, míg az alapmodell és a szóalkotási modell fogalmára az Ausgangsstellungmodell és a wortbildendes Modell terminusokat használja. HOFFMANN ISTVÁN is lényegében ezeket az elemzési szinteket különítette el a modelljében, mégpedig úgy, hogy a ŠRÁMEK-féle alapmodellnek az ő elméleti keretében a funkcionális-szemantikai, a szóalkotási modellnek pedig a lexikális-morfológiai elemzési szint felel meg (1993b: 226).

A szóalkotási modell az alapmodelltől eltérően nyelvspecifikus, azaz olyan nyelvi kifejezőeszközöket, elemkészletet, kapcsolódási szabályokat ölel fel, amelyek egy adott nyelv valamely korszakában helynévalkotásra felhasználhatók. Az alapmodellekkel szemben — melyek a névrendszerek konstans elemei — a szóalkotási modellek a nyelv aktuális fejlődési szakaszától függenek, minthogy a nyelv aktuális lexikális, morfológiai rendszeréből választódnak ki (vö. ŠRÁMEK 1972–1973: 63). A szóalkotási modellek minden nyelv részét képezik, a különbség a szabályrendszerek felhasználásában mutatkozik meg. A szóalkotási modelleknek a névrendszerek érintkezésében betöltött szerepére ŠRÁMEK éppen ezen a ponton egy másik aspektusból is felhívja a figyelmet: véleménye szerint az átvett nevek gyakran úgy illeszkednek be az átvevő nyelv névrendszerébe, hogy morfológiailag is alkalmazkodnak a befogadó névrendszer sajátosságaihoz, s így akár teljes modellek kerülhetnek át egyik nyelvből a másikba (vö. 1978: 390–392).

**3.** Részben RUDOLF ŠRÁMEK leírási keretét és szemléletét követve dolgozta ki nagy részletességgel a saját helynévvizsgálati modelljét HOFFMANN ISTVÁN. Többrétegű elemzési modellje leíró és történeti keretben modellálja a helynévrendszert (1993a). A leíró elemzés a nevek szerkezetét mutatja be: funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai elemzési szinteket különítve el.

A funkcionális-szemantikai elemzés azoknak a modelleknek a számbavételét jelenti, amelyek a névadás szemléleti alapját adják, ebből következően nem szűkebb értelemben vett nyelvi kategóriák jelennek meg benne, hanem a denotátumoknak azon sajátságai, melyek a megismerés folyamán a nyelvben megnyilvánulnak. A névszerkezeti analízisnek ezen a szintjén tehát a helynévfajtákat denotátumosztályok szerint kategorizáljuk, hiszen a pontos fogalmi osztályba tartozás, valamint az általános jelentéssík meghatározása nélkül nem végezhetünk szerkezeti elemzést. Mindennek pusztán az az oka, hogy más-más denotátumtípusok elnevezését más-más motívumok szabják meg, ebből kifolyólag ezeknek az osztályoknak a meghatározására a funkcionális-szemantikai elemzésnek érzékenynek kell lennie (vö. HOFFMANN 1993a: 30–31).

A szerkezeti analízis másik szintje a lexikális-morfológiai elemzés. Ennek során a helynévalkotásra felhasznált nyelvi kifejezőeszközöket vizsgáljuk a néven, illetve a névrészen belül: ez a fajta analízis tehát már tisztán nyelvi indíttatású. Mindezeket összevetve a helynévrendszer bemutatása a HOFFMANN ISTVÁN-féle keretben annak a vizsgálatát jelenti, hogy „adott korban, területen a névadásban felhasznált funkcionális-szemantikai osztályok milyen lexikális-morfológiai, grammatikai eszközök által jelennek meg” (HOFFMANN 1993a: 31).

Ha egy helynévrendszert a maga funkcionálásában próbáljuk meg leírni, akkor ennek során tehát „alapvető szerepet kell biztosítanunk egyrészt a vizsgált nyelvben használt alapmodellek ábrázolásának, másrészt pedig annak, hogy ezek milyen nyelvi szabályszerűségek (szóalkotási modellek) szerint fejeződnek ki” (HOFFMANN 1993a: 25). Dolgozatom elemző, feldolgozó részében magam is főképpen erre a modellre támaszkodom, ez a leírási keret ugyanis a koherenciájával és az egyes szintek világos elkülönítésével tökéletesen megfelel azoknak a kívánalmaknak, amelyek a helynévrendszer modellalapú vizsgálatához véleményem szerint elengedhetetlenek.

### 1.3. A névminták szerepe a helynévadásban

**1.** A helynévrendszer funkcionálásában éppúgy, mint az új helynevek alkotásában meghatározó szerepet töltenek be a névminták. A névadás mintákhoz, modellekhez való igazodását a magyar szakirodalomban többféleképpen is megfogalmazták, s legjellemzőbb módon az analógia fogalmán keresztül mutatták be. BÁRCZI GÉZA a szokásban lévő helynévtípusok valamelyikéhez való alkalmazkodást az új nevek keletkezésében meghatározó körülménynek tekinti (1958: 146). Ugyanezt vallja INCZEFI GÉZA is, amikor a helynevek vándorlása kapcsán arra utal, hogy az élő névanyag miként szolgál mintául a névalkotáskor (1960: 83; 1970a: 44). J. SOLTÉSZ KATALIN a tulajdonnevek keletkezése kapcsán fontosnak tartja azt, hogy a névadáskor „névszerű, névstílusú” képződményt hozunk létre. A névszerűséget pedig mindig a meglévő nevek rendszere határozza meg, vagyis a közösség új nevet ez alapján alkot (1979: 25).

J. SOLTÉSZ arra is kitér, hogy a névmintákkal (az analógiával) összefüggésben leginkább a nevek morfológiai szerepét kell hangsúlyozni: az új nevek alkotásakor ugyanis elsősorban a meglévő nevek morfológiai struktúrája szolgál mintaként a névadó közösség számára (1979: 25). A névminták szerepéről nem csak a természetes helynévadás kapcsán beszélhetünk, meghatározza ez ugyanis a hivatalos helységnévadás gyakorlatát is, amint arra MEZŐ ANDRÁS többször is felhívta a figyelmet (pl. 1982: 75–76).

A rendszerszerűség gondolatával kapcsolatosan az analógia a nyelvi rendszer szempontjából a nyelvi minták szerinti átalakulást jelenti, ami „egy-egy jelenségtípus párhuzamteremtő erejében nyilvánul meg”. A helynévrendszerre jellemző minta hatása ennél szűkebb jelentésű: csak a helynevek rendszerére alkalmazható, illetve e hatásban a névszerkezeti (funkcionális és morfológiai) típusoknak az összessége nyilvánul meg (HOFFMANN 1994: 117). HOFFMANN ISTVÁN névmintákról alkotott véleménye szerint a

névmodellek szerepe abban mutatkozik meg, hogy a névalkotó egyén elsajátít bizonyos szabályokat. A névadó számára ez a képesség biztosítja aztán azt is, hogy a kommunikáció során helynévként ismer fel nyelvi alakulatokat, sőt maga is képes lesz az ebből elvont szabályok segítségével új helynevek létrehozására. A névadónak tehát a névadás aktusához a mindenkori alapot az általa ismert és használt névrendszer szolgáltatja (1993a: 26).

Az is nyilvánvaló, hogy a mindenkori névadás a meglévő névrendszerekhez való igazodáson alapul, azaz a névadó a névadói szituációban csak úgy adhat nevet, ha a saját nyelvi kompetenciája szerint jár el: olyan nevet hoz létre, amelynek már előkészített, rendszerbeli helye van (KIVINIEMI 1975: 9–13). Az egyes névalakok keletkezését az adott nyelvben meglévő tulajdonnévi rendszer alapjaiban determinálja (vö. SEBESTYÉN 1960: 83; HOFFMANN 1993a: 21). Ez pedig azt is jelenti egyúttal, hogy „elméletileg elképzelhető volna ugyan, hogy a névadáskor merőben új jelet kovácsoljunk, de ez a gyakorlatban értelmetlen memóriaterhelés lenne" (SEBESTYÉN 1970: 305). A helyek megjelölésére ezért véletlenszerű hangsorokat soha nem használnak a névadók (HOFFMANN 1999: 208).

A fentiekből nyilvánvalóan következik, hogy a helynévhasználat mintákhoz való igazodását, illetve ennek vizsgálatát kognitív tényezőkre is alapozhatjuk, ezek ugyanis döntő szerepet játszanak a névhasználati szokásokban.

**2.** A nyelvet nem lehet a nyelvhasználóktól függetlenül vizsgálni, s ugyanígy a helynévrendszert sem — annak nyelvi meghatározottsága miatt. Ezen alapul a funkcionális-kognitív megközelítés egyik lényeges alappillére, az tudniillik, hogy a nyelvi kifejezéseket (esetünkben tehát a helyneveket) természetes közegükben vizsgálják: ehhez pedig nemcsak a kontextust, a nyelvi variánsokat kell figyelembe venni, hanem legalább annyira fontos a névhasználó közösség kulturális jellemzőinek a szem előtt tartása is (LADÁNYI–TOLCSVAI NAGY 2008: 23, 33, HOFFMANN 2012: 10, 12–14).

A funkcionális nyelvszemlélet felfogására alapozva a helynévrendszer működését, illetve a helynévhasználat jellegzetességeit, a mintákhoz való igazodást tehát egy kognitív, szociokulturális horizonton is vizsgálhatjuk. E felfogásban ugyanis a nyelv — noha egyetemes jelleget ölt — egy-egy kultúra alkotóeleme, és a szocializációban öröklődik tovább (vö. ehhez LADÁNYI–TOLCSVAI NAGY 2008: 25), ezáltal pedig a mintákhoz való viszonyt a névadó, névhasználó egyéneken keresztül is érdemesnek látszik megvilágítani. Az ember a környezetét modellálja, névadói, névhasználati viselkedését pedig gondolkodásbeli kategóriák irányítják (RESZEGI 2011: 35). A valóságról alkotott kép két tényezőn, az úgynevezett univerzális és nem univerzális tényezőn alapszik, amelyek együttesen teremtik meg a keretet a valóság feldolgozásában. A megismerési folyamat minden névadónál ugyanazon a síkon

történik: bármilyen denotátum felismerésekor, azonosításakor és besorolásakor a minden emberre jellemző kódolási, besorolási és osztályozó folyamatok zajlanak le. Mivel ezek a mentális (kognitív) folyamatok minden embernél egyformák, ezért az ezt a síkot jellemző kategóriák univerzális természetűek. Erre az univerzális mentális síkra épül aztán egy nem univerzális jellegű befogadói attitűd, mely alapvetően kulturális, szociológiai és pszichológiai determináltságú: ebből fakad, hogy az objektív valóságról szubjektív információkat szűrünk le (vö. BAŃCZEROWSKI 1999: 82, 2000: 37, TOLCSVAI NAGY 2008). Az egyes névrendszerekben fellelhető minták különbségei tehát éppen ebből a nem univerzális befogadói fázisból adódnak, mivelhogy az kulturálisan, szociálisan differenciált.

A minták szerepe kapcsán SZILÁGYI N. SÁNDOR azt is megjegyzi, hogy a névalkotást az emberi kapcsolatrendszer, a közösségi igények legalább annyira befolyásolják, mint a mentális leképződés. Munkájában tehát az individuális jegyek mellett hangsúlyozza a névadás közösségi vonásait is (vö. 2000: 102–103). A névadó ugyanis már kidolgozott helynévi struktúrákkal viszonyul a környezetéhez. E struktúrák összességét ő maga „nyelvi világmodell”-nek nevezi, amely megszabja az egyénnek, hogy hogyan, milyen szerkezetekkel viszonyulhat a világa modellálásához (vö. 1997: 58–59).

A minta megszilárdulása során a szociális, társadalmi szerep jut előtérbe: a kommunikációs helyzet, illetve gyakorlat az, ami beilleszti a létrejött nevet a rendszerbe a beszélők névalkotási kompetenciája révén. Ez a névnek a társadalmilag elfogadott mintával, modellel való összevetése révén történik meg: a közösség tehát csak azt tudja névként elfogadni, ami beilleszkedik a mintájába (vö. HOFFMANN 1993a: 26).

**3.** Mindezek összegzéseként azt kell hangsúlyoznunk, hogy a létező helynévrendszer, illetve az abban jelentkező névminták több aspektusból is meghatározzák a helynevek keletkezését: egyfajta közvetett determinációval, amely révén a minták átörökítődnek a névadó és névhasználó közösség névkompetenciájában, s amely meghatározottság a névrendszer működése szempontjából a leglényegesebbnek tekintendő. Emellett további két irányból is jelentkezik a meglévő névrendszernek az újonnan születő nevekre gyakorolt hatása: pozitív determinációként a meglévő nevek újbóli felhasználása révén, negatív determinációként pedig a névazonosság kiszűrésével. Ez utóbbi körülmény az oka annak, hogy a mikro- és a makrotoponímiai rendszerek is kerülni igyekeznek — egy bizonyos névhasználati körön belül legalábbis — a homonímiát (vö. HOFFMANN 1993a: 26, TÓTH V. 2001a: 127–128).

## 1.4. Jelenséghatárok és névjárások

**1.** A névalkotás rendszerszerűségéből HOFFMANN ISTVÁN szerint elméletileg az is következik, hogy az egyes települések, járások, sőt földrajzilag egységes képet mutató területek helynévrendszere — más tényezők azonossága mellett — többé-kevésbé ugyancsak hasonlóságot mutat; a nyelvi, történeti, kulturális és földrajzi tényezők eltéréseiből adódóan pedig a névrendszerek között is különbségek merülhetnek fel. A nyelvterület egyes részeinek toponímiai normájában megragadható helynévrendszertani „izoglosszák" alapján aztán megragadhatók lehetnek — mintegy a nyelvjárások mintájára — az ún. névjárások is.[2] Ez a feltevés elméletileg azért is indokolt, mert — mint korábban is utaltam rá — a helynevek maguk nyelvi jelenségek, s mint ilyenek, a területi differenciáltság az egyik alappillérük (vö. HOFFMANN 1993a: 29, 1993b: 266). Mindez pedig azt is jelenti, hogy bármely névközösség névhasználói a nyelvi szocializációjuk során a különböző kommunikációs tevékenységeik részeként egy adott helynévrendszert ismernek meg, és szükségszerűen az arra jellemző névminták, névmodellek alapján hozzák létre az új neveiket.

A névtani vizsgálatok hagyományosan természetesnek tekintett egysége a település, amit elsősorban az magyaráz, hogy egy ilyen keretben még jórészt a rendszer által meghatározott, a kommunikációs szükséglet által létrehívott nevekről beszélhetünk (vö. INCZEFI 1973: 467). Nagyobb, járásnyi vagy akár megyényi egység a terület nagyságából adódó földrajzi, településtörténeti, szociológiai, kulturális, nyelvi különbségeknek köszönhetően már nem mutatja az előbb említett rendszerszerűséget (HOFFMANN 1993a: 39). Megítélésem szerint ugyanakkor éppen emiatt fontos kiterjedtebb, járásnyi, megyényi területeket vizsgálni a helynévrendszerek differenciáltságának feltérképezésekor, hiszen a rendszerszerűségből következően — a fentiek alapján — a nyelvileg, kulturálisan, történetileg, földrajzilag egységes területek (például kisebb egységek, települések) helynévrendszere, annak névmodelljei nem mutathatnak érdemi különbségeket. Ennek a tendenciának az ellenkezőjét tapasztalhatjuk viszont a kevésbé egységes (például megyényi kiterjedésű) területeken;

[2] Egy-egy tájegységnek megvan a maga sajátos arculata etnográfiai, antropológiai, folklorisztikai, illetve nyelvészeti tekintetben egyaránt. Nem véletlen, hogy a romantika korában — amikor például a néprajzi gyűjtések megindultak — elsősorban területileg közelítettek a magyarság identifikálásához: ezekben a szakmunkákban ugyanis egy-egy nagyobb tájegységet igyekeztek a maga komplexitásában megragadni. JANKÓ JÁNOS „Kalotaszeg magyar népe" című munkája úttörő jellegű e tekintetben: írásában a címben említett terület névtani, etnográfiai és folklór arculatát tárta elénk. A munka néprajzi szempontból főképpen a kezdeményezésében jelentős, nyelvészeti aspektusból pedig írását valójában a *névjárások* egyik első megfogalmazójának lehet tekinteni, még akkor is, ha ő ezt a fogalmat így nem is használja. Művében azonban egy teljes fejezetet szán a határnevek tárgyalásának (ld. Topográfiai elnevezések), s az adott tájegységet a többitől névtani szempontok alapján látja elkülöníthetőnek (vö. 1892: 10–49).

nagyobb egységekben vizsgálódva ezért szinte bizonyosan fedezhetünk fel különbségeket a névrendszerek vonatkozásában is. Mindezekhez még azt is hozzá kell tennünk, hogy mivel a mindenkor használatba vett nyelvi jelenségek köre viszonylag jól körülhatárolható lehet szinkrón és diakrón vizsgálatokkal egyaránt, bennük nyelvterületenként, de akár koronként is jelentős különbségek mutatkozhatnak meg (HOFFMANN 1993a: 28).

Szinkrón szempontból láttatva a névminták, névmodellek működését az egyes névrendszerek vizsgálatakor azt figyelhetjük meg, hogy bizonyos helynévi szerkezetek egyes területeken kedveltebbek, mint máshol, ami többnyire abban nyilvánul meg, hogy egy-egy funkcionális kategória, szemantikai jegy (mint nyelven kívüli összetevő) a magyar nyelvterület különböző vidékein más-más lexikális-morfológiai (tehát nyelvi) struktúrával fejeződik ki. Diakrón szemlélettel pedig azt hangsúlyozhatjuk a névminták funkcionálása kapcsán, hogy egyes korokban jellegzetessé válhatnak, elterjedhetnek bizonyos névalkotó eszközök. Itt arra gondolhatunk, hogy a névadás egyes időszakaiban más-más helynévtípusok voltak általánosak, jellegzetesek, ha úgy tetszik: „divatosak". A névdivat jelensége persze ebben az aspektusban és a helynevek tekintetében némelyest másképpen ragadható meg: itt ugyanis elsősorban egy-egy névadási típus, helynévalkotási mód vagy éppen névszerkezeti forma elterjedt használatát értjük rajta (vö. TÓTH V. 1997: 147). A szóalkotási, lexikális-morfológiai modellek az időtényezővel szorosabb összefüggésben állnak, s változásaik többnyire általános nyelvfejlődési tendenciák függvényei, míg az alapmodellek (funkcionális-szemantikai modellek), változása igen lassú, minthogy valójában bizonyos mértékig függetlenek a nyelvtől (vö. ŠRÁMEK 1972–1973: 64, TÓTH V. 2001a: 126).

**2.** Arra a kérdésre, hogy mit tekinthetünk helynévrendszernek, azaz minek a területi differenciáltságát vizsgálhatjuk, összetett választ kell adnunk. A helynévrendszer jelentheti egyfelől a magyar nyelvterület teljes helynévkincsét, annak tehát a magyar, illetve az idegen eredetű részleteit egyaránt; másfelől tekinthetjük helynévrendszerként valamely területi egység (tájegység, település) teljes névállományát, de ugyanígy akár az egy-egy névhasználó által birtokolt helynévanyagot is (vö. PÁSZTOR 2013: 295). A helynévrendszer jelenségét értelmezhetjük továbbá a nyelvjárásokhoz hasonlóan is (vö. TÓTH V. 2001a: 127–128), minthogy belső tagoltságuk, felépítésük, de rendszertulajdonságaik is (így például a területi különbségeik) nyelvi kritériumok alapján ragadhatók meg (vö. ŠRÁMEK 1972–1973: 56, illetve HOFFMANN 1993a: 15–17). Azt is jeleznünk kell azonban, hogy az összevethetőség mellett alapvető különbségek is vannak a nyelvjárások és a nyelv, valamint a helynévrendszerek és a nyelv kapcsolatában: amíg ugyanis a nyelvjárások a standardhoz való viszonyukban írhatók le, addig a nevek esetében nem beszélhetünk a köznyelvhez hasonló

nyelvi normáról,[3] azaz általában véve nem definiálhatunk a névrendszerek tekintetében valamiféle területi és szociológiai kötöttségektől független presztízsváltozatot.[4]

**3.** A helynevek rendszerjegyeire alapozva úgy gondolom, hogy a névrendszerben jelentkező területi differenciáltságra utaló nyelvi és nem nyelvi jegyeket leginkább talán a nyelvjárási szempontrendszerhez hasonlóan célszerű megközelítenünk. BENKŐ LORÁND „Magyar nyelvjárástörténet" című munkájában a nyelvi elkülönülést, valamint egységesülést előidéző, befolyásoló tényezők között az alábbiakat sorolja fel: a nyelvi differenciáció és integráció okaiként, háttérkörülményeiként a 1) földrajzi, 2) népességi, 3) gazdasági, 4) társadalmi és politikai, 5) műveltségi viszonyok terén megmutatkozó körülmények jelölhetők főképpen meg, de befolyásolják a nyelvi egységesülést vagy elkülönülést 6) a népmozgalmak és 7) az idegen nyelvű népekkel való érintkezés jelenségei is (1957: 24–26; 1988: 213–216). KISS JENŐ némileg általánosabb síkon ugyan, de hasonló kritériumokat fogalmaz meg akkor, amikor arra hívja fel a figyelmet, hogy mivel a nyelvjárások területi és társadalmi szempontból egyaránt erős meghatározottságot mutatnak, bemutatásuk, jellemzésük során szükségszerűen területi és társadalmi faktorokat célszerű vizsgálni, amelyek úgynevezett differentia specificaként jellemezhetnek egy-egy nyelvjárási régiót (2001: 27, 34). Amennyiben a helynevek (pontosabban helynévrendszerek) területi különbségeit meghatározó nem nyelvi tényezőket egy hasonló szempontrendszer alapján mérlegeljük, tényleges territoriális eltérésekre bukkanhatunk. E gondolatból kiindulva és a nyelvjáráskutatás megfigyeléseire alapozva, a névrendszerek területi eltéréseinek nem nyelvi okait én magam leginkább a földrajzi környezetben,[5] az idegen nyelvi környezet hatásában, valamint a migrációs folyamatokban látom megnyilvánulni.

**4.** A helynevek időbeli és térbeli eltéréseinek tanulmányozása sok tekintetben a nyelvjáráskutatás módszereire emlékeztet tehát, a névrendszerek tekintetében megragadható területi különbségek azonban nemcsak a nyelvjáráskutatás eredményeit gazdagíthatják (vö. HAJDÚ 1991), hanem névelméleti síkon — elsősorban a névszerkezeti típusokra koncentrálva

[3] A köznyelv olyan nyelvi norma, amely presztízsváltozat, definíció szerint nem területi s nem szociológiai alapú (vö. KISS J. 2001: 27).

[4] Bizonyos helynévfajtákra ugyanakkor jellemző a standard névhasználat: azokra, amelyeknek léteznek szabályozott, hivatalos változatai: a települések nevei mellett a közterületek nevei tartoznak e típusba. Ezekre a denotátumokra is jellemző lehet persze a többnevűség, de a névváltozatok között van egy, amely a hivatalossága okán is magasabb presztízsértéket képvisel.

[5] Több kutató véleménye szerint elsősorban a földrajzi környezet az, amely nagy mértékben befolyásolja az egyes helynévstruktúrák terjedési vonalát (vö. INCZEFI 1970a, HOFFMANN 1993a: 26, RÁCZ A. 1997: 125, 130). KISS LAJOS is felhívja a figyelmet a nevek földrajzi elterjedtségének, illetve a nevek földrajzi környezettől való meghatározottságának a vizsgálatára (1970: 17). RÁCZ ANITA — történeti helynévkincset vizsgáló — tanulmányában kiemeli, hogy az általa tanulmányozott 9 vármegye hasonló földrajzi adottságokkal bír, melyek előnyt jelentenek a névjárások vizsgálatakor. Emellett a vizsgálataiban kimutatja a Duna vonalának egyfajta jelenséggátló szerepét is az ómagyar kori településnevek kapcsán (1997: 126, 130).

— a helynévrendszerek területi differenciáltságának kérdését és egyidejűleg a névjárások problematikáját is előtérbe hozhatják.

A névjárás terminus tényleges definiálása — ismereteim szerint — 1980-ban történt meg W. F. H. NICOLAISEN munkája nyomán (1980). A névjárásokat, vagy ahogyan NICOLAISEN nevezi: az onomasztikai dialektusokat a névadók közti kommunikációs kapcsolat hozza létre, s nagyban meghatározza a kulturális és szociális háttér. A névjárásokra jellemző helynévi szerkezeteket azok földrajzi eloszlása mentén ragadhatjuk meg, de egyéb fontos faktorokat is figyelembe kell vennünk a kérdés kapcsán. NICOLAISEN a névjárás fogalmát alapvetően a helynevekben jelentkező lexémákra fókuszálva igyekszik körüljárni. Ő maga is egyfajta funkcionális-szemantikai, valamint lexikális-morfológiai irányultságú vizsgálati alapra helyezi a hangsúlyt (vö. még STEWART 1943), ugyanakkor fontosnak tartja vizsgálni a migrációs, valamint idegen nyelvi hatásokat is (NICOLAISEN 1980: 42).

A magyar névtani szakirodalomban néhány évtizede ugyancsak megfogalmazódott és azóta folyton visszatérő fogalomként van jelen az egyes szakmunkákban a névjárások esetleges meglétének a gondolata. ÖRDÖG FERENC onomato-dialektusokként jelölte meg a jelenséget, és a lényegét a névegyedek és névtípusok keletkezésmódjának (a motivációnak) és nyelvi (szófaji, alaktani, hangtani, stilisztikai stb.) eszközeinek térbeli vizsgálatában határozta meg (vö. 1989: 27, de definícióját lásd 1991: 488). Elméleti szinten a névjárások gondolatának felvetése elsősorban HOFFMANN ISTVÁN munkáihoz köthető (vö. például 1993a: 29). HOFFMANN ISTVÁN felfogása szerint a névalkotásban megnyilvánuló rendszerszerűségből következően az egyes települések helynévrendszere lényegi különbséget nem mutat a nyelvileg egységes, történeti, kulturális szempontból hasonló, földrajzilag nem túlzottan eltérő területeken belül. E tényezők eltéréseiből adódóan viszont különbségekre lehetünk figyelmesek a névrendszerekben is. Ezen az alapon pedig jogosnak tűnik az a felvetés, hogy „a nyelvterület egyes részeinek toponímiai normájában megmutatkozó jelenséghatárok alapján — mintegy a nyelvjárások mintájára — megrajzolhatóvá válhatnak a magyar helynévföldrajzi területek, a névjárások” (HOFFMANN 1993a: 29). A névjárások fogalmát a hazai névtani szakirodalomban tehát HOFFMANN ISTVÁN használta első ízben jó két évtizeddel ezelőtt.

**5.** Nem a fogalomalkotás szándékával ugyan, de az a gondolati tartalom, amit a névjárások esetleges megléte kapcsán a fentiekben összefoglaltunk, már kifejezetten korán megjelent a hazai névtani szakirodalomban. Áttekintve az egyes területek, tájegységek helynévrendszereinek jellegzetességeiről írt monográfiákat, megállapíthatjuk, hogy e munkák szerzői általában megfogalmazták a más területek névanyagával való összevetés

szükségességét is, hogy ilyen módon aztán a magyar helynévrendszer egészéről kaphassunk általános képet (vö. ehhez HOFFMANN 1993b: 266). A hazai nyelvtudomány képviselői közül tudomásom szerint BÁRCZI GÉZA volt az első, aki a nyelvtörténeti, nyelvjárás-történeti kutatásokban erre a kérdésre nagy hangsúlyt fektetett, de elsősorban szóföldrajzi, illetve névföldrajzi vonatkozásban (1958: 149). És noha jó félszáz évvel ezelőtt felhívta a figyelmet erre a vizsgálati lehetőségre, akkoriban a magyar helynévtípusok időben és térben mutatkozó eltéréseinek a feltárására még nem állt olyan névanyag a kutatók rendelkezésére, amely ezt ténylegesen is lehetővé tette volna. Az azóta megjelent, a magyarországi magyar nyelvterület jó kétharmad részét lefedő megyei és járási helynévgyűjteményekkel azonban ez az akadály jórészt elhárult a névkutatás elől, hiszen e munkák a névrendszerek területi különbségeinek a felderítését célzó vizsgálatok számára kitűnően hasznosítható forrásanyagot biztosítanak (vö. HAJDÚ 1991: 250–254, JUHÁSZ 1997: 48).[6]

E gyűjteményeknek (és a mögöttük meghúzódó, a magyarországi névanyag feltérképezését is előtérbe állító tudományos igénynek és szemléletnek) is köszönhetően a kutatók figyelme a helynévrendszerek területi különbségeinek témájára is kiterjedt, mégpedig eleinte főképpen a névföldrajzi kutatások előtérbe kerülésével. A névföldrajz a szóföldrajznak egy speciális, a helynevekre építő változata. A szóföldrajz a szókincs elemeinek területi tagolódását mutatja be, míg a névföldrajz a helynevek elterjedését, illetve térbeli megoszlását vizsgálja (vö. KÁZMÉR 1964: 174, PESTI 1989: 157, KISS J. 2001: 65). Magát a fogalmat elsőként MELICH JÁNOS használta (1925: 53), pontos definícióját azonban KÁZMÉR MIKLÓStól olvashattuk (1964: 174). Noha a tapasztalatok azt sejtetik, hogy a „helymegjelölésre igénybe vett közszavak nagyobb része az egész országban használatos a földrajzi nevekben” (BÁRCZI 1958: 149), egyes helynévtípusok, illetve a bennük használt közszavak egy-egy vidékre ugyancsak jellemzőek lehetnek. TÓTH VALÉRIA a névföldrajz fogalmát egy-egy névszerkezeti típus elterjedtségi vizsgálatára is kiterjesztette, s úgy látta, hogy a névföldrajz módszerének alkalmazásával valóban jó esélyekkel megrajzolhatók lesznek (persze csak igen nagy vonalakban) a névjárási határok (vö. 1998: 123).[7]

Az ilyen célú vizsgálatok nemcsak a névkutatást, hanem szélesebb értelemben a nyelvjáráskutatás eredményeit is jelentősen gazdagíthatják (vö. KISS J. 2001: 65). INCZEFI GÉZA ezt egy helyütt a következőképpen fogalmazta meg: „ha valamely vidék toponímiáját

[6] Egyes tájszótárak szerzői fontosnak tartották az adott táj földrajzi neveit is bevenni a tájszótári adatbázisba (lásd pl. Felsőőri Tájszótár 1973). Ebben a megközelítésben tehát már eleve benne van a helynév, valamint közvetetten a helynévszerkezetek regionális differenciáltságának az alapgondolata is.

[7] A névföldrajz helynévszerkezetekre való kitágítását figyelhetjük meg ERNST EICHLER munkájában is, aki a „Slavische Namengeographie. Der Slavische Onomastische Atlas” nemcsak a lexikális, hanem a szerkezeti elemek elterjedésének a vizsgálatára is felhívja a figyelmet (1996: 1106).

vesszük alapul, akkor csak az illető nyelvjárás nyelvi rendszerének (illetőleg szókincsének) részeként értékeljük a névkincset, amelyből a csak helyi tájszóként élő névelemek csak ott, azon a tájon lehetnek névalkotók, másutt nem" (1973: 466). Az egyes tájak névadási szokásait bemutató dolgozatok ugyanakkor arra a lehetőségre is rámutattak, hogy jelentős előrelépést hozhat a helynévrendszerek területi sajátosságainak feltérképezése kapcsán az, ha nagyobb területek névadási szokásait vetjük össze. Ezzel a lehetőséggel élt is a névkutatás: főként az 1990-es évek végétől kezdődően több olyan tanulmány, sőt monografikus feldolgozás is született, amelyek egyazon elemzési modell alapján mutattak be névrendszereket, illetve részrendszereket (vö. HOFFMANN 1993a: 29, 64, 82–83, 85, 87, HAJDÚ 1991, 1999, RÁCZ A. 1997: 125, TÓTH V. 1998: 121, 2001a: 128, 2002: 127–128, VARGHA 2008, 2010, BÁRTH 2006, 2010). E munkák pedig már kellő alapot szolgáltatnak az egyes névrendszerek területi különbségeinek érzékeltetésére, noha belőlük a teljes névrendszereket településenkénti összehasonlító módszerrel történő analízis és egybevetés — részben a névanyag jellege miatt — még hiányzott.[8] Erre vonatkozóan mutatok be majd a későbbi fejezetekben egy lehetséges névrendszertani összevető módszert.

E rövid áttekintésből is kitűnik, hogy a helynévrendszerekben megmutatkozó területi különbségek lényegében azóta foglalkoztatják a névkutatókat, hogy megjelent a névrendszertani leírások igénye. Az is jellemző ugyanakkor, hogy e dolgozatok többségükben leginkább egy-egy jelenségre, vagy éppen helynévfajtára koncentrálva mutatták be a különféle differenciáló tényezőket, azaz a vizsgálataik során nem a teljes névrendszert vették alapul: példaként említhetjük RESZEGI KATALIN munkáját, amelyben a hegynevek középkori magyarországi elterjedését vizsgálta (2011), vagy hasonlóan egy konkrét névfajtára, a folyóvíznevekre koncentrált GYŐRFFY ERZSÉBET is (2011). A szakmunkák egy másik része valamely szempontból teljes névrendszert mutat be, amennyiben földrajzi tájkategóriák vagy megyei keretek szolgálnak a helynévrendszertani vizsgálatai alapjául: az ilyesfajta módszerrel dolgozó munkák sorát lényegében BENKŐ LORÁND „A Nyárádmente földrajzinevei" című monográfiájától (1947) számíthatjuk, mivel munkájában egy földrajzi táj, a Nyárádmente névanyagát elemzi. Ez utóbbi keret kapcsán TÓTH VALÉRIA — noha munkájában ő maga is ehhez igazodik — a korlátokra is rámutatott, arra tudniillik, hogy az egyes vidékek (járások, megyék) helynévrendszerének nyelvi elemzésekor nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény, hogy e tájfogalmak névtani tekintetben mesterségesek, a nyelvi jelenségek

[8] Arra utalok itt, hogy az Árpád-kori, ómagyar kori névrendszertani vizsgálatoknál aligha van esélyünk arra, hogy a településenkénti összevető módszerrel éljünk, hiszen az egy-egy településről adatolható nevek száma meglehetősen csekély. A településenkénti összevetés eljárását inkább az újabb korok vonatkozásában alkalmazhatjuk eredményesen.

terjedésének tehát nem szabhatnak határt, és ezáltal a névrendszertani vizsgálatukkor csupán mint praktikus keret funkcionálhatnak (vö. 2001a: 128). E praktikus kerethez a régi helynévrendszer viszonylatában feltétlenül célszerű alkalmazkodni, hiszen például az Árpád-kor időszakából egy-egy település vonatkozásában csak igen gyér forrásanyaggal és ennek folytán névanyaggal rendelkezünk. E kronológiai sávban ezért az igazán praktikus vizsgálati keret szükségszerűen a nagyobb területi egység, a vármegye lehet. A modern kori (élőnyelvi) névanyag kapcsán azonban már sokkal jobbak e tekintetben a lehetőségeink, s a szűkebb egység névkincsének beható elemzésével, azaz a településenkénti összehasonlító vizsgálattal már valóban és megnyugtató módon kirajzolódhatnak a névrendszerek tényleges határai.

**6.** A kérdés jelentőségét és komplexitását látva végezetül fontosnak tartom az alfejezet címében megjelölt két fogalomnak, a névtani értelemben vett jelenséghatároknak, valamint a névjárásoknak az általam itt alkalmazott értelmezését is megadni. Ehhez mindenekelőtt a névrendszerből magából kell kiindulnunk. A névrendszer „azon szabályok összessége, amely az összes lehetséges névalkotási módot és eszközt magában foglalja, s ezek konkrét nyelvi eredményei, megvalósulásai az egyes helynevek. A névrendszer tehát valójában lehetséges névmodelleket, névmintákat tartalmaz” (TÓTH V. 2001a: 128). Névadáskor a névadó közösség ezekből a lehetséges modellekből aktualizál egyet, így adva nevet az adott denotátumnak. Ezen a gondolaton tovább haladva jelenséghatáron a különböző helynévszerkezetek, szóalkotási modellek területi elterjedtségét értjük. Ennek meghatározását térképes ábrázolással valósíthatjuk meg: a településenkénti összehasonlító analízis eredményeinek térképre vetítésével ugyanis várhatóan kirajzolódnak az egyes helynévi szerkezetek elterjedési vonalai, tulajdonképpen jelenséghatárai. Névjárásnak pedig ezzel összefüggésben a „sajátos eltéréseket és egyezéseket mutató helynévföldrajzi területeket”, konkrétabban a jelenséghatárok összességét nevezzük (HOFFMANN 1993b: 266). E megállapítás egybevág ERNST EICHLER egy korábbi meglátásával, miszerint a vidékek névkincse külön-külön rendszert alkot (1966: 151). Ha pedig ezen a gondolaton tovább haladunk, az egy-egy névrendszerbe, majd névjárásba tartozó települések névmintáit összegezve megadhatók lehetnek végül azok a névadási modellek is, amelyek az adott névrendszereket vagy éppen névjárásokat jellemzik. Noha elméletileg megalapozott a fenti gondolat, a gyakorlatban ennek a megvalósítása igen sok buktatót rejt, mint ahogyan arra JUHÁSZ DEZSŐ is rámutatott egyik írásában: „a nevekben jelentkező táji különbségeket nem vitatom, sőt az egyik legizgalmasabb kutatási területnek tartom, de az a meggyőződésem, hogy legföljebb jelenséghatárokat tudunk megrajzolni, névjárásokat nem” (vö. 1994: 112). Munkámmal ehhez a problematikához is

igyekszem új elméleti-módszertani megközelítést alkalmazva további adalékokat szolgáltatni, s a kérdésre (ti. a névjárások határaira) adható választ pozitív irányba billenteni.

## 2. Módszertani alapvetés

A módszertani fejezetben azokat a helynévvizsgálati módszereket mutatom be, amelyek a névrendszerek területi különbségeinek feltárásában a hasznunkra lehetnek. Kitérek itt egyrészt arra az általános helynévelemzési keretre, amely a településenkénti vizsgálatokhoz is alapul szolgál, hiszen megítélésem szerint ennek a segítségével írhatjuk le a legpontosabban egy-egy település helynévrendszerének sajátosságait. Szólok másrészt e módszernek egy specifizált változatáról is, amely a nyelvi érintkezésektől által meghatározott névrendszerek (tehát a vegyes etnikumú területek, települések érintkező helynévrendszereinek) vizsgálatához nyújthat további hasznos fogódzót. Végül itt mutatom be azt a statisztikai eljárást, amellyel dolgozatomban az összevető névvizsgálatokat végeztem, s amely tapasztalataim szerint e célra a leginkább alkalmas lehet.

### 2.1. A helynevek szerkezeti elemzésének módszere

**1.** A helynevek szinkrón szerkezeti elemzését két síkon célszerű elvégezni: az analízis során egyfelől azokat a szemantikai jegyeket vesszük sorra, amelyek a névadás motivációs alapjául szolgálnak, másfelől pedig azt vizsgáljuk, hogy ezek a funkcionális-szemantikai jegyek a névstruktúrákban milyen lexikális-morfológiai eszközökkel fejeződnek ki. A névadás és a névhasználat funkcionális, valamint szemantikai kategóriái — noha általánosnak mondhatók — az eltérő névszociológiai körülmények miatt típusbeli, illetve aránybeli különbségeket is feltétlenül mutatnak. Ezért például az egyes helynévfajtákra jellemző funkcionális-szemantikai, valamint lexikális-morfológiai háló feltárásával differenciáltabban láthatjuk a helynévadás működését (RESZEGI 2011: 122), más szempontból pedig a helynévadás területi különbségeit is jó eséllyel tárhatjuk fel ily módon.

**2.** A névrendszer funkcionális-szemantikai elemzésének hátterében az a megállapítás áll, hogy minden névadás szemantikailag tudatos, éppen ezért teljesen motiválatlan név nem létezik: a névadás alapjául szolgáló motívum közvetett vagy közvetlen módon, de megjelenik a névben. Ez a jellegzetesség igen széles spektrumban ragadható meg: lehet a táj valamilyen külső vagy belső adottsága, a birtoklás ténye, a helynek más helyhez való viszonya stb. (vö. HOFFMANN 1993a: 43, TÓTH V. 2001a: 131). Noha az egy-egy objektumhoz kapcsolódó

névadási motívumok száma rendkívül sokféle lehet, a névszerkezetben ezek közül csak néhány, egyszerre pedig legfeljebb kettő jelenik meg.[9]

A funkcionális-szemantikai analízis során a névben szereplő névrészeket, azok szemantikai tartalmát tárjuk fel. Ezzel az elemzéssel tehát azoknak a modelleknek a számbavételére törekszünk, amelyek a névadás szemléletbeli alapjául szolgálnak (HOFFMANN 1993a: 30–31). A tárgyalt elemzési szintnek az alapfogalma a névrész, amely a névnek azon szegmensét jelenti, amely a denotátumról valamilyen információt, szemantikai jegyet közöl (1993a: 30). A helynevekben alapvetően háromféle szemléletbeli tartalom tükröződhet: a fajtajelölő, a megnevező, valamint a sajátosságot kifejező funkció. Ez utóbbi azonban meglehetősen sokszínű szemantikai mezőt ölel fel, hiszen megjelenhet a névben az adott hely valamilyen tulajdonsága, de emellett az adott név (vagy névrész) kifejezheti a hely viszonyát valamilyen külső tényezőhöz, körülményhez, de az is igen gyakori, hogy a hely más helyhez való viszonya mint sajátosságjegy szolgál a névadás szemantikai alapjául. A felsorolt főbb funkcionális kategóriákon belül további alkategóriákat különít el a modell: a tulajdonság kifejezésének elemzésekor tekintetbe kell vennünk például a hely méretét, alakját, színét; a külső körülményen pedig a hely birtokosához, növény-, illetve állatvilághoz való viszonyt stb. egyaránt értjük; ahogyan a más hellyel való kapcsolat is sokféle lehet.[10]

**3.** A létrejövő helynevek névrendszerbe való beilleszkedésének az lényeges feltétele lehet, hogy e névalakulatok mindig meglévő névmintákhoz, névmodellekhez igazodjanak, azaz a megjelölni kívánt valóságrész olyan nyelvi eszközökkel és szabályok által fejeződjön ki, amelyeket a helynevek létrehozására az adott közösség általában felhasznál. A létrehozott nyelvi alakulat így lesz ugyanis névszerű, s ezáltal tudja azt a névhasználó közösség is névként elfogadni. A név lexikális-morfológiai értelemben vett szegmentumait HOFFMANN ISTVÁN névelemeknek nevezi, s ezen a helynévben található lexémák és a névalkotásban szerepet játszó toldalékmorfémák együttesét érti (1993a: 56).

A szerkezeti analízis során tehát a funkcionális-szemantikai elemzés mellett a helynevek lexikális-morfológiai vizsgálata is alapvető feladat. Ezt azért is lényeges e helyütt hangsúlyoznunk, mert éppen az adott funkcionális-szemantikai kategória lexikális-morfológiai megvalósulása jelentheti azt a kiindulópontot, amelyre egy, a névrendszerek területi differenciáltságát igazolni kívánó vizsgálat leginkább alapozhat. Munkámban ezért a

[9] Az általam alkalmazott helynév-tipológiai leírás szerint ugyanis a helynevek egy- vagy kétrészesek lehetnek, noha az egyes névrészek maguk is állhatnak több lexémából. Mindamellett a fenti tételhez azt is hozzá kell tennünk, hogy más-más névadó vagy névhasználó közösség ugyanannak a helynek (denotátumnak) más-más jellemzőit tarthatja fontosnak, s emelheti be aztán az azt kifejező nyelvi elemet a helynév szerkezetébe. Ezen alapul – mint már korábban is jeleztem – a helynévi szinonímia.

[10] Ezeknek a kategóriáknak a részletesebb ismertetésére a névrendszereket bemutató vizsgálatok során térek ki.

funkcionális-szemantikai szempontok figyelembevételekor is a névstruktúrák lexikális-morfológiai sajátosságaira fókuszálok. Egy-egy funkcionális tartalom, szemantikai jegy (pl. a birtokviszony) kifejezésekor ugyanis a névadók a helynevek szerkezeti mintáit alapul véve nevezik el az adott denotátumot. Vizsgálataimat a továbbiakban ilyen módon erre az elemzési szintre építem föl, és közvetlenül egy-egy funkcionális tartalomhoz, jegyhez kapcsolódóan keresem a nyelvi (lexikális-morfológiai) síkon mutatkozó eltéréseket és hasonlóságokat.

### 2.2. Nyelvi kontaktusjelenségek vizsgálatának módszertana

**1.** A HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott leíró kerettel az egyes közösségek által használt helynévrendszerek jellemzőit tárhatjuk fel. Ez a helynévelemzési modell persze nemcsak a magyar névrendszerek leírására lehet alkalmas, hanem kellő rugalmasságából adódóan más nyelvek névrendszereinek jellemzését is elvégezhetjük a segítségével (vö. HOFFMANN 1999: 208), ami azért lényeges körülmény, mert ezáltal az egyes (más-más nyelvű) névrendszerek összevethetővé válnak. Az elméleti keretnek ez a tulajdonsága azért nagyon fontos a jelen dolgozat szempontjából is, mert a vegyes lakosságú területeken (mint amilyen például a dolgozatomban kiemelten tárgyalt Vas megye, ahol a magyar mellett német, horvát, valamint szlovén ajkú lakosság is él) a különböző etnikumok helynévrendszerei erősen hathatnak egymásra, s a kontaktusjelenségek vizsgálata természetesen nem rekedhet kívül a rendszertani összevetéseken sem.

**2.** A HOFFMANN-féle elemzési modell (1993a) tehát feltétlenül alkalmasnak mutatkozik a különböző nyelvű névhasználó közösségek helynévrendszerének összehasonlítására, mivel a rendszert leíró fogalmai univerzális kategóriákat foglalnak magukba. Ugyanakkor a modell néhány ponton — a specifikumnak megfelelő — kiegészítésre szorul. PÓCZOS RITA a „Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása” című munkájában (2010) fel is hívja a figyelmet arra a szükséges módosításra, ami elsősorban a helynevekben regisztrálható nyelvi eszközök ügyét érinti: e tekintetben néhány — a magyarban nem létező — alkategória beiktatásával a HOFFMANN által kialakított helynévelemzési keret a kontaktusvizsgálatok igényeit is messzemenően kielégíti. Abban az esetben azonban, ha az összehasonlítandó névrendszereket nem két egymástól független rendszerként kívánjuk bemutatni, hanem a köztük lévő kapcsolatokat is igyekszünk leírni, jelentősebb kiegészítésekre, módosításokra is szükségünk van (vö. PÓCZOS 2010: 41). Ilyen irányban tágította ki a HOFFMANN-modell alkalmazhatóságát PÓCZOS RITA azáltal, hogy olyan — szemléletében a HOFFMANN-féle

elvekhez igazodó — elméleti keretet dolgozott ki, amely speciálisan a vegyes etnikumú területek helynévrendszereinek együttes vizsgálatát teszi a lehető legoptimálisabban lehetővé.

PÓCZOS vizsgálati módszerének elméleti hátterét csupán összefoglalóan, néhány alapgondolatot kiemelve tekintem át (erről részletesebben lásd PÓCZOS 2010: 41–51), konkrét alkalmazására pedig dolgozatomnak a Vendvidék névrendszertani bemutatását célul tűző fejezetében mutatok példát. PÓCZOS RITA — szemléleti alapjait tekintve — a ŠRÁMEK-, illetve HOFFMANN-féle névrendszertani leírási keretet követi. Emellett másik alappillérként a névintegráció jelenségére épít. A névintegráció a definíció szerint valamely nyelvi egységnek az egyik nyelvrendszerből a másikba való átvételét jelenti (EICHLER–ŠRÁMEK 1984: 9). Ezen belül a névintegráció pedig a tulajdonnevek átvételét, illetve azok beilleszkedését foglalja magába, s e folyamatokat a névadási modellek szabályozzák. A névadási modell szabályozó mechanizmusa abban nyilvánul meg, hogy azokat az integrátumokat, amelyek nem illeszkedhetnek bele közvetlenül a rendszerbe, a szükséges módon (a beilleszkedést lehetővé téve) átalakítja (vö. ŠRÁMEK 1986: 34). Az integráció folyamatát több tényező befolyásolja: ezek között említhető meg például az érintkező nyelvek tipológiai karaktere, a két nyelv helynévrendszerének a jellege, a kontaktus módja, intenzitása stb. Az összevető modellnek a harmadik pillérét az interferencia jelenségének a vizsgálata adja. Az interferencia a nyelvi kontaktus következményeként érvényesül, s az átvevő nyelv normájától való eltérést jelenti. Az interferencia akár olyan mértékű is lehet, hogy hatására az érintkező nyelvek rendszerében (az itt tárgyaltakat tekintve: névrendszerében) is jelentős változások léphetnek fel.

E három tényezőt alapul véve született meg egy olyan elemzési keret, amely a következő szinteket foglalja magában: 1. az integrációs folyamatokat, 2. a névpárokat vagy más terminussal párhuzamos neveket, illetve 3. a makroszintű, névrendszereket érintő vizsgálatokat (vö. EICHLER 1976, 1981, EICHLER–ŠRÁMEK 1984, részletesen ismerteti PÓCZOS 2010: 47–51). PÓCZOS RITA ennek az analízisnek, valamint a HOFFMANN ISTVÁN által kialakított modellnek a segítségével hasonlítja össze a Baranya megyei Sásdi járás magyar és német vegyes lakosságú településeinek helynévrendszerét, a magyar és német névrendszert külön-külön elemezve. Az elemzését kiegészíti továbbá egy általa kialakított, a többnevűség kapcsolatrendszerét feltárni hivatott elemzési kerettel. Ez a modell arra szolgál, hogy azokra az összefüggésekre is rámutasson, amelyek az előző elemzési módszert követő analízis során rejtve maradtak, és a magyar és a német névkincs egyes rendszertagjait összekapcsolják (vö. 2010: 173–205). PÓCZOS RITA elemzési kerete a HOFFMANN-féle modellhez hasonlóan többszintű: leíró és keletkezéstörténeti szempontokat egyaránt érvényesít. Leíró szinten azt vizsgálja, hogy milyen viszonyban van a névpár két tagja egymással, s kapcsolatukat 1.

hangalaki, 2. hangalaki és szemantikai, illetve 3. szemantikai szinten határozza meg; mindezeken túl pedig azokra a névpárokra is figyelemmel van, amelyek tagjai között 4. sem hangalaki, sem szemantikai kapcsolat nem áll fenn. Keletkezéstörténeti szempontból az elemzési modell azokat a folyamatokat tekinti át, amelyek a kétnyelvű névpárokat létrehozzák, ezen belül pedig 1. az átvétel és 2. a fordítás jelenségére koncentrál (vö. 2010: 182–183).

**3.** A nyelvi-névrendszertani kontaktusjelenségek, interferenciajelenségek vizsgálata a névrendszerek területi differenciáltsága kapcsán minden olyan vidéken hatványozottan kerül elő, ahol többféle etnikum él egymás mellett, s érintkezéseik a névrendszereikben is megnyilvánulnak. Ezt a jelenséget konkrét vizsgálatokat végezve a Vas megyei Vendvidék névrendszertani jellemzése kapcsán fejtem ki részletesen dolgozatom egy későbbi (II./3.) fejezetében.

### 2.3. Statisztikai módszerek használata az összehasonlító névtudományban

**1.** Egy-egy jelenség tudományos vizsgálata régtől kötődik valamilyen módon a statisztikai megközelítésekhez, s nincs ez másképp a nyelvészeti tárgyú kutatások esetében sem. Statisztikai módszerekkel élünk bizonyos jelenségek százalékos előfordulásának a kimutatásánál, de maga a puszta csoportosítás, kategorizáció vagy éppen a mintavétel is statisztikai módszernek minősül. Dolgozatomban magam is élek a statisztika kínálta lehetőségekkel oly módon, hogy a vizsgált nyelvészeti problémát a matematikai statisztika módszereivel igyekszem megragadni. Úgy látom ugyanis, hogy a matematikai megközelítés segítségével adekvátabb és árnyaltabb képet kaphatunk egy-egy nyelvi jelenségről is.

Egy típus megterheltsége, a nevek gyakoriságának a problémája főképpen az 1970-es évektől kezdődően foglalkoztatja jelentősebb mértékben a kutatókat. Ez a fajta kutatói attitűd ugyanis arra az igényre reagált, hogy egy terület forrásanyagának a vizsgálatában a nevekből levont következtetések mentesek legyenek a nem túl informatív általánosításoktól. KÁZMÉR MIKLÓS például a *falu* lexémát és variánsait tartalmazó helynevekről írott monográfiájában tesz említést a nyelvstatisztikán belül speciálisan a névstatisztikáról, mely a matematika adta lehetőségeket használja ki (1970: 15).

Az első, névtani témájú statisztikai megközelítés ugyanakkor az 1970-es évektől jóval korábbra datálható: feltűnik például CSAPLOVICS JÁNOS 1829-ben megjelent „Gemälde von Ungarn” című munkájában is. Igaz viszont, hogy e statisztikai megközelítés jobbára csak annyiból állt, hogy konkrét számadatokkal dolgozott az egyes települések helyneveinek a

számbavétele során. Munkáját mégis azért gondolom e tekintetben jelentősnek, mert itt jelentkezik először a pontos, számszerűsített adatközlés igénye, s ezzel is összefüggésben kiszorulnak az olyan általános megállapítások, mint „ritka név", „gyakori név" stb. (KÁZMÉR 1970: 15). A magyarországi víznevekről szóló, 1882-ben közreadott munkájában ORTVAY TIVADAR pedig már százalékos gyakoriságokat ad meg a vármegyékben adatolható víznevek mennyiségéről (1882/I: 64). A 20. század közepe táján maga KÁZMÉR MIKLÓS vizsgálta meg az Alsó-Szigetköz teljes névanyagának mennyiségi vonatkozásait, e névanyagon belül pedig a helynévtípusok abszolút és relatív gyakoriságával egyaránt dolgozott. Munkájában az összefoglaló részek az adott helynévtípus élő névanyagbeli megterheltségét tartalmazzák (ezt nevezi abszolút gyakoriságnak), de emellett utalások történnek a típuson belüli nevek arányára (a relatív gyakoriságra), kifejtve azok gyarapodását, illetve csökkenését, rávilágítva egyéb kideríthető tulajdonságaikra is (vö. 1957: 10).[11] Az 1970-es évektől aztán a névtani témájú szakmunkáknak lényegében természetes velejárója lett bizonyos névtani jelenségek vizsgálatánál a statisztikai mutatók használata: ezek által ugyanis az adott tanulmányokban, monográfiákban feltett kérdések nagyobb pontossággal voltak megválaszolhatók, s az így kapott eredmények megnyugtatóbb kiértékelése is lehetővé vált.

A névtudományban az új ismeretek feltárására a legalkalmasabb módszer az indukció (vö. PAPP L. 1970: 29–30). E módszerrel az egyedi esetektől kiindulva haladhatunk az általános törvényszerűségek megfogalmazása felé. Kiindulópontnak az induktív kutatói attitűdön belül mindenképpen a mennyiségi és minőségi analízist kell tekintenünk. Mennyiségi analízisen ugyanakkor nem a matematikai nyelvészetet[12] értjük, hanem azt a fajta statisztikát, amit a névtudomány már régtől fogva alkalmaz (vö. PAPP L. 1970: 30). E módszer elnevezéseként a kvantitatív nyelvészet terminust használják a kutatók (vö. KISS J. 2001: 135).[13] „A statisztikától persze nem szabad csodát várni. Nem csodaszer ez, sokkal inkább szerény

[11] Az abszolút és relatív gyakorisági mutatók a helynevek rendszerszerűségét különbözőképpen láttatják. Míg az abszolút gyakorisági szám tulajdonképpen a teljes helynévrendszerhez, annak minden funkcionális-szemantikai, illetve lexikális-morfológiai típusához viszonyítja a vizsgált kategóriát, a relatív gyakorisági adatoknál az adott helynévtípust tekintjük teljes rendszernek: azaz például a növénynévi elnevezéseket, a birtoklás kifejezését stb. Utóbbi tehát nincs tekintettel a teljes rendszerre, csak egyetlen kategóriára összpontosít.

[12] A matematikai nyelvészet az egyes nyelvi jelenségeket matematikai formába öltözteti, modellálja (vö. PAPP L. 1970: 28).

[13] A statisztikai nyelvészet a nyelvi jelenségek mennyiségi viszonyaival és az azokból levonható következtetésekkel foglalkozik. Ezzel szemben a kvantitatív nyelvészet, noha szintén a nyelvi jelenségek mennyiségi analízisét tűzi ki célként, és az abból levonható törvényszerűségek feltárására fókuszál, az utóbbi évtizedekben kibontakozott matematikai tudományok (halmazelmélet, gráfelmélet, információelmélet) módszereit is alkalmazza, s ezáltal kvalitatív értékeket is képes a mennyiségi adatokhoz hozzárendelni (vö. KISS J. 2001: 135). Ez a fajta megközelítés pedig összhangban áll a PAPP LÁSZLÓ által megfogalmazott mennyiségi és minőségi kritériumok egyidejű alkalmazásával (vö. 1970: 30). Azt is meg kell ugyanakkor jegyeznem, hogy a kvantitatív nyelvészet terminus kifejezetten megtévesztő, hiszen a fogalom éppenséggel a minőségi kritériumok mellőzését sugallja.

segítőtárs, amely a számok segítségével olyan összefüggésekre is felhívja a figyelmünket, amelyek egyébként rejtve maradnának előttünk" (PAPP L. 1970: 30). A mennyiségi analízis megállapításait ugyanis több ponton felülírhatja a minőségi analízis. „Ide tartozik mindaz, ami a számokkal nem fogható meg. Ezen a téren a legnagyobb a kutató szabadsága és a felelőssége" (PAPP L. 1970: 30). Az effajta elemzési módszer azonban feltétlenül jó segítség lehet számunkra a feltárt tények elrendezésében, kiértékelésében.[14]

Azt a megállapítást, miszerint a helynévrendszerek nyelvi meghatározottságúak, azaz viselkedésük a nyelvi rendszer tényezőivel magyarázható (vö. TÓTH V. 2002: 127), a fentiekben már kellőképpen hangsúlyoztuk. Az ott mondottakra építve pedig talán nem alaptalan az a feltevésünk sem, hogy a helynévrendszerekre is jellemző lehet a területi differenciálódás. Erre a kérdésre — mint korábban jeleztem — már több kutató is felhívta a figyelmet, ahogyan az is megfogalmazódott, hogy bármely korszak helynévrendszerének területi jellemzőit csakis a magyar nyelvterület egészére, valamennyi helynévfajtára és névtípusra kiterjedő vizsgálat után ragadhatjuk meg a maga teljes valóságában (vö. TÓTH V. 2002: 137).

Munkámban ennek a problémának a megválaszolására teszek — a módszertani alapok kidolgozására is nagy hangsúlyokat fektetve — kísérletet, noha nem az egész magyar nyelvterület helynévkincsét tekintettem át (pedig ezt az igényt fentebb magam is kiemeltem), hiszen erre egyetlen kutató egyetlen munkában aligha vállalkozhat. Úgy gondolom azonban, hogy az általam kialakított helynévi adatbázis(ok), valamint az abból levont nyelvi-névrendszertani következtetések nemcsak alátámasztják a helynévrendszerek területi differenciáltságának meglétét, hanem ennek vizsgálatához módszertani fogódzót is nyújtanak. E statisztikai eljárás segítségével a helynévrendszerekben jelentkező különbségek igazolhatónak látszanak, ami pedig névjárások igazolásának kérdésében is fontos előrelépést hozhat.

**2.** A helynévkutatás számára alapvető feltétel az, hogy a kutató megfelelő mennyiségű adattal rendelkezzen. Az 1960-as években megindult országos helynévgyűjtés — amelynek fő célja Magyarország, illetve a magyar nyelvterület teljes helynévanyagának az összegyűjtése volt — eredményeként megszületett névadattárak rendkívül jól hasznosítható forrásanyagot

[14] A minőségi elemzés kritériumai a statisztikában az úgynevezett súlyozás módszerével ragadhatók meg. A súlyozás jelenségének fontosságát egy gyakorlati példával világíthatjuk meg: ha például két névrendszer statisztikailag kimutathatóan nagy mértékben hasonlít, ugyanakkor egymástól földrajzilag nagyon távol helyezkedik el, és egyéb kapcsolatra utaló körülményt (például migrációs hatásokat) sem tudunk feltárni köztük, a két névrendszer nagy valószínűséggel pusztán a véletlen következményeként mutat jelentős hasonlóságot. Éppen ezért az olyan jellegű minőségi kritériumokat, mint amilyen például a földrajzi környezet, a migrációs faktor vagy az idegen nyelvi hatás, súlyozó tényezőnek kell tekintenünk.

szolgáltatnak a modern kori helynévrendszer vizsgálatához, s ezzel összefüggésben a névrendszerek területi differenciáltságának a feltérképezéséhez.

Dolgozatomban több helynévgyűjtemény anyagát is felhasználtam az egyes problémakörök bemutatásához, az adatbázis törzsanyagát azonban a „Vas megye földrajzi nevei" (1982) című gyűjtemény biztosította. A vizsgálatokhoz mintegy előmunkálatként kialakított adatbázis részben e munka filológiai információiból épül fel. Az adatbázis egybeállítását azonban abban a módszertani keretben, amelyhez én is alkalmazkodtam, minden esetben megelőzi egy úgynevezett adatfelvételi terv kidolgozása, ennek részeként tervezzük meg ugyanis statisztikai tevékenységünk egészét. Adatfelvételi terv híján a feldolgozó munka során téves információkhoz juthatunk, aminek eredményeként hibás döntéseket hozhatunk. Az alábbiakban ezért részletesen ismertetem azt a módszertani keretet, amelyben a további vizsgálataimat végzem.

Az adatfelvétel megtervezésénél mindenekelőtt döntenünk kell arról, hogy az adatfelvétel a vizsgált statisztikai sokaság — ami a megfigyelés tárgyát képező egyedek összessége (vö. KORPÁS 1996: 8), jelen esetben tehát a helynévi adattárak anyaga — minden egységére kiterjedjen-e, vagy csupán a sokaság megfelelő módon kiválasztott részére. Mindebből következően attól függően, hogy az adatbázisunk a sokaság mekkora hányadára terjed ki, beszélhetünk teljes vagy részleges felvételről. Míg a teljes körű felvétel a vizsgált sokaság valamennyi egyedére kiterjed, addig a részleges a sokaság csupán egy kiválasztott részét öleli fel (vö. KORPÁS 1996: 13). Én magam a részleges adatfelvételi módszert használtam az adatbázis kialakításakor. Ezt a módszert vagy végtelen elemszámú vagy pedig véges, de nagy elemszámú sokaság esetén szokás alkalmazni. Munkám témájából és jellegéből fakadóan ez az eljárás tűnt megalapozottnak, így adatbázisomban nem a teljes magyar nyelvterület, sőt még csak nem is Vas megye teljes helynévi állományával dolgoztam, hanem annak csupán egy részével, egészen pontosan 135 körültekintően megválasztott település helynévi anyagával.

Adott kérdések statisztikai megközelítése során a részleges adatfelvételnek két jellegzetes típusát különíthetjük el: a reprezentatív, valamint a monografikus felvételt. Monografikus adatfelvételi eljárásról akkor beszélünk, ha munkánk a sokaság egyetlen vagy pedig néhány kiemelt egyedével foglalkozik behatóan (vö. KORPÁS 1996: 14), így kifejezetten hasznosnak mutatkozik egyes kiugró esetek tanulmányozásakor. Az olyan jelenségek vizsgálatára például, amikor valamely településen a helynévadási mintákat alapvetően befolyásoló idegen nyelvi, vagy éppen migrációs hatásokkal számolhatunk, a monografikus megközelítést sikerrel alkalmazhatjuk. Reprezentatív (mintavételes) adatfelvételnek hívjuk ezzel szemben a

részleges felvételnek azt a fajtáját, amelyben a megfigyelésbe vont részsokaság kiválasztása meghatározott módszerek alapján történik, s az így kiválasztott adatok hűen tükrözik az egész rendszert. A jelenséghatárok, illetve a névjárások esetleges meglétének tisztázásához ez az eljárás tűnik a célszerűbb választásnak.

A megfigyelt sokaság egészét alapsokaságnak nevezzük (vö. KORPÁS 1996: 14), ami az itt alkalmazott keretek között Vas megye helynévi állományát jelenti. Az ún. alapsokaságból kiválasztott részsokaságra a szakirodalom a mintasokaság terminust használja (i. h.). A mintasokaságot dolgozatomban a külterületi nevek képezik. Ez a döntésem azzal van összefüggésben, hogy a belterületi neveket (főleg az utcaneveket, illetve általában a közterületek neveit) — minthogy ezek a hivatalos névadás eredményei, tehát nem természetes névadási gyakorlat áll mögöttük — meghatározza az emlékeztető, illetve a konvencionális funkció, ami kevéssé (vagy egyáltalán nem) áll motivációs kapcsolatban a denotátummal. A belterületi nevek vizsgálata ezért a névrendszertani elemzés eredményeit torzíthatja, s leginkább talán az elkülönített vizsgálatoknak lehet velük kapcsolatban létjogosultsága. Mivel úgy láttam, hogy az általam feltárni kívánt problémakör szempontjából ez kevésbé mutatkozik „hasznos" névkincsnek, a belterületi nevektől itt eltekintettem, s csak a külterületi névkincset használtam fel a disszertációban feltett kérdések megválaszolásához.

A leíró statisztika szerepe az, hogy a mintán lemért változókat jellemezze. A változók a mindenkori értékek, melyek a helynévrendszerek vizsgálatában általában gyakorisági számadatok (például bizonyos szerkezeti típusok gyakoriságára mutatnak rá egyes települések helynévállományában), vagy pedig adott jelenségek számszerű előfordulásait jelzik (például azt, hogy adott településen hány külterületi nevet ismernek a névhasználók). Ha valamely megye vagy éppen járás átlagos külterületi névanyagát akarjuk meghatározni, a változókat egyenlő intervallumokra bontjuk fel, és megnézzük, hogy az egyes intervallumokba eső egyedek milyen gyakorisággal fordulnak elő. Vas megye vonatkozásában egy 10-es intervallummal rajzolt skálán például a következő hisztogramot[15] kapjuk.

[15] A hisztogram a változó eloszlását mutatja olyan módon, hogy a változó elemeit egyenlő nagyságú intervallumokra osztja (vö. KORPÁS 1996: 49–50), azaz jelen esetben a hisztogramunk megrajzolásakor a külterületi névszámokat tízes növekedési csoportokra osztjuk fel (*x* tengely), s megnézzük, hogy hány településen adatolható 0–10, 10–20 stb. darab külterületi név (*y* tengely). Így leolvasva az adatokat a hisztogramról azt láthatjuk, hogy például 29 olyan település van Vas megyében, amelynek külterületi névszáma 40 és 50 közé esik.

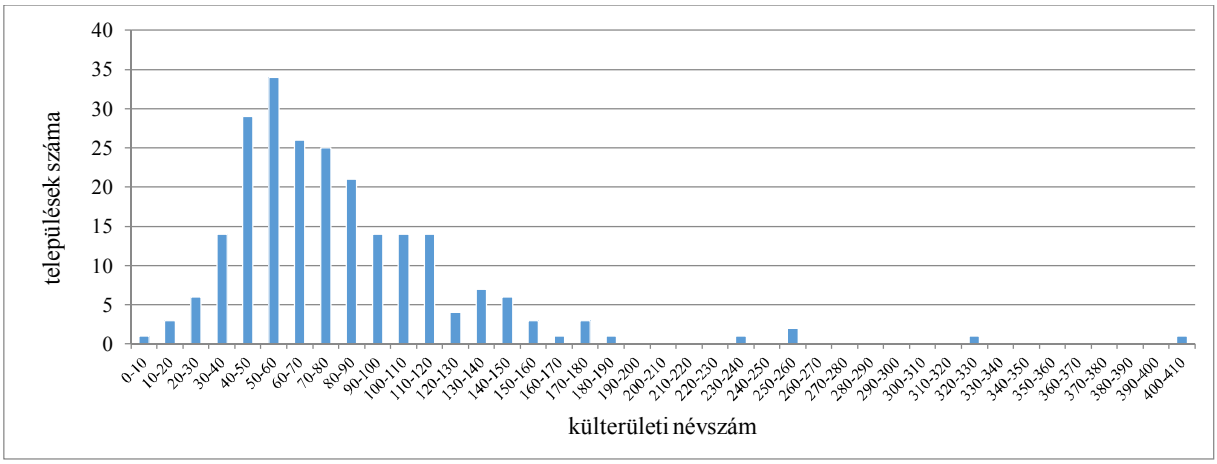


**1. ábra.** A külterületi helynévszámok településenkénti megoszlása

Ahhoz, hogy megállapíthassuk a mintasokaságunkat, azaz kiválasszuk a céljainknak leginkább megfelelő, vagyis a vizsgálandó településeket, a fenti hisztogramot vesszük alapul. Látható, hogy a hisztogram végén a járások központi településeinek a külterületi névszáma kilengést mutat: egyrészt például Szombathely, ahol a külterületi névszám 409, vagy Kőszeg, ahol a nevek száma 328, másik szélső pólusként pedig Ólmod település mindössze öt darab külterületi névszáma szintén különállást jelez. Az elemzésbe bevont települések névanyagának meghatározásakor ezektől a valamilyen tekintetben szélsőséges adatoktól eltekintve célszerű megállapítanunk az átlagos külterületi névszámot.

A változók jellemzésére használt statisztikai mérőszámok alapvetően két csoportba oszthatók: helyzetre és szóródásra vonatkozó mérőszámokra. A helyzet meghatározására a legegyszerűbb módszer az, ha a minta átlagát határozzuk meg. Ehhez azonban tudnunk kell, hogy a mintánk milyen eloszlást mutat. A szakirodalom több eloszlástípust különít el: egyenletes, illetve normál eloszlást, a Poisson-eloszlást, valamint a negatív binomiális eloszlást. Ezeknek az eloszlásoknak a bemutatására lássunk néhány hisztogramot, melyek fiktív adatokat jelenítenek meg, s csupán a szemléltetést szolgálják!

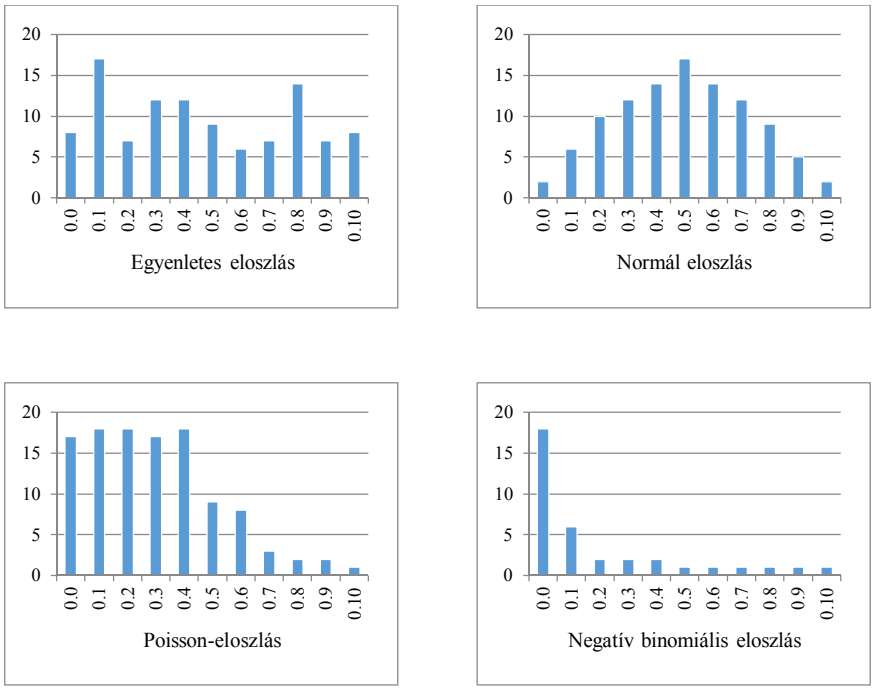


**2. ábra.** Jellegzetes eloszlásokat bemutató hisztogramok

A problémát az okozza, hogy átlagot csak úgynevezett normál eloszlású minták esetében számolhatunk. Minthogy azonban a mi mintánk nem normál eloszlást mutat, egy másik helyzetre vonatkozó mérőszámot érdemes használnunk: a mediánt. A definíció szerint a medián egy változó nagyság szerinti középső értéke (vö. FALUS–OLLÉ 2008: 154–157, KORPÁS 1996: 57–63), s alkalmas arra, hogy általa bármely nem normál eloszlást mutató minta középső értékét jellemezzük. Mediánt úgy kapunk, hogy az elemeket sorba rendezve kikeressük azt az elemet, amelyik pontosan középen van. Megvizsgálva a külterületi névszámokat bemutató hisztogramot esetünkben ez a szám 71. E számot könnyedén kiszámíthatjuk Excelben is, a medián kiszámítása ugyanis már eleve mentett függvényként használható ebben a táblázatkezelőben.[16]

A középérték meghatározása a szóródás szempontjából lényeges. Mielőtt azonban a szóródás fogalmát definiálnánk, szükséges a variancia terminusnak a bevezetése: a variancia ugyanis azt mutatja meg, hogy az egyes elemek átlagosan mennyire térnek el a mintaátlagtól. Ebből már meghatározhatjuk a szórást, mely a variancia négyzetgyöke (vö. KORPÁS 1996: 69–74),[17] így esetünkben a szórás 34. Ennek a számnak a kiszámítási módja szintén szerepel az

[16] Ha az átlagot vesszük, az 77-es értéket ad, mely szintén egy Excelben használható művelet: kiszámítási módja a vett értékeink számtani közepe, tehát a külterületi névszámok összegét elosztjuk a települések számával. A medián (71) és az átlag (77) különbségéből pedig az látszik, hogy a mintánk nem normál eloszlású. Ha az lenne, akkor az átlag és a medián értéke egybeesne, vagy legalábbis közel hasonló értéken állna.

[17] A szórás a valószínűségi változó várható értéke körüli ingadozás, jele D. (vö. SOLT 2010: 212). A szórást névtani vizsgálatokban arra használhatjuk fel, hogy mennyi az a megengedett kilengés, ami két vagy több

Excel alkalmazásai között, így ez meglehetősen egyszerűen megállapítható. A kapott értéket, tehát a 34-et adjuk hozzá a már korábban kiszámolt középértékünkhöz (tulajdonképpen a 71-hez), valamint vonjuk ki belőle (tág szórási érték), s máris megkapjuk a reprezentatív mintánkat, vagyis a vizsgálatainkba bevonandó települések csoportját: azokra a településekre kell tehát koncentrálnunk, amelyek 37–105 külterületi nevet számlálnak. A fent részletezett mintavételi módszer alapján elemzésre kiválasztott településeket a következő térkép szemlélteti:

**3. ábra.** A vizsgálatba bevont települések (kékkel jelölt), illetve a mintavétel során kiesett települések (üres körrel jelölt) elhelyezkedése Vas megyében

**3.** Az egyes települések helynévadási mintáit a HOFFMANN ISTVÁN által kialakított helynévelemzési modell (1993a) mentén határozhatjuk meg olyan módon, hogy az adott települések külterületi neveit elemezzük a már jól ismert modell kategóriarendszerével. Az elemzésünk eredményei lesznek a statisztikában ismérvértékeknek nevezett számok (vö. KORPÁS 1996: 36), melyek egy-egy jelenség gyakoriságát adják meg. A kapott eredményeket aztán úgynevezett gyakorisági táblázatba foglaljuk. A táblázat mezőit a HOFFMANN-féle elemzési modellhez igazítottam, azaz a helynevek szerkezetében fellelhető lexikális-morfológiai jellegzetességeket funkciók (funkcionális-szemantikai kategóriák) szerint csoportosítva vizsgáltam. Az így kapott gyakorisági számokkal, mutatókkal dolgoztam a későbbi összehasonlító elemzések során.[18]

összevetendő minta esetében megengedhető. Ezzel a módszerrel képet alkothatunk egyes régiók helynévadási mintájáról is.

[18]A statisztikai mutatók kialakításában lényeges szempontként szokás figyelembe venni azt, hogy a vizsgált korpusz adatai közül azoktól, amelyek kevéssé jellemzik a névrendszerünket, azaz alacsony gyakorisággal jelentkeznek, eltekintünk (vö. PÓCZOS 2010: 51). Munkámban azonban a későbbiekben egy olyan statisztikai

**4.** Egy-egy jelenség, tulajdonképpen helynévi szerkezet bizonyos funkciókban való jelentkezése, s ezek településenkénti összehasonlítása rendkívül informatív eredményeket mutathat. A helynévrendszerek összehasonlítása kapcsán fontos részeredményekre juthatunk az effajta vizsgálati módszert használva, s nem utolsósorban egy ilyen jellegű analízis az egyes jelenségek elterjedtségét, illetőleg az e mögött húzódó nyelvi és nyelven kívüli okokat is segíthet feltárni. Az ilyen irányú vizsgálatok esetében az a célunk, hogy egy adott funkcióban jelentkező helynévi szerkezet gyakorisági mutatóit térképre vetíthessük. Ez az eljárás számos ponton hasonlóságot mutat a BÁRTH M. JÁNOS által bemutatott, VARGHA FRUZSINA és VÉKÁS DOMOKOS által kialakított számítógépes nyelvészeti technológia módszerével, a helynevek elterjedtségét mutató térképes megjelenítéssel (vö. 2006: 207–216). Az „Olló" névre keresztelt szoftver névfajták szerint végzi el a mikrotoponimák térképes megjelenítését, a névfajták szerinti csoportosítást pedig HOFFMANN ISTVÁN műve alapján állították össze, így a csoportosítás alapját a víznevek, tájnevek, domborzati nevek, határnevek stb. alkotják (vö. BÁRTH 2006: 211). Emellett a szoftver alkalmas névszerkezetek elterjedtségének a bemutatására is (vö. BÁRTH 2006: 215). Az általam alkalmazott módszer az itt említettől több tekintetben is eltér. Én ugyanis nem a névfajták szerinti csoportosítást, hanem a helynevekben fellelhető szerkezeti jellegzetességeket vettem alapul a gyakorisági eredmények térképre vetítése során. Emellett az adott helynévi szerkezet gyakoriságára, megterheltségére is tekintettel voltam: tehát az adott névszerkezetnek nem csupán a földrajzi előfordulását, hanem egyszersmind a megterheltségi fokát is jeleztem a térképen. Ez utóbbi megoldás szintén hasonlóságot mutat a VARGHA FRUZSINA által kialakított, nyelvjárási adatokat megjelenítő térképes módszerrel (vö. VARGHA 2008: 77–84, 2010: 225). Ez az eljárás véleményem szerint egyszerűségéből, átláthatóságából és adekvátságából fakadóan is megfelelő módszer lehet egy-egy jelenség, helynévi struktúra terjedési vonalának megrajzolására, minthogy az egyes helynévi szerkezeteket külön-külön szemléltetve, azok gyakoriságát színnel jelölve szemléletes és átlátható térképlapok elkészítését teszi lehetővé.

E térképlapok mindegyikén tehát egy-egy jelenségre, helynévi szerkezetre koncentrálunk. Ilyen módon azt is bemutathatjuk, hogy egyes jelenségek terjedésének milyen földrajzi objektumok szabnak határt, de több más lényeges körülményt is felderíthetünk általuk. E módszerrel tehát a jelenséghatárok rajzolhatók meg. Az előnyök mellett azonban fel kell hívnunk a figyelmet egy eléggé szembeötlő problémára: a térképlapokon megmutatkozó

összehasonlító analízist használok, amelyben nem jelent problémát az adott helynévi szerkezetek alacsony megterheltségi foka, ezáltal pedig azokkal a kategóriákkal is számolhatunk, amelyekhez kis gyakorisági számokat rendelünk.

jelenségek határai előreláthatóan nem esnek egybe, sőt egyes esetekben egymástól teljesen függetlenül mozognak. Ez jellemző problémaként merül fel a nyelvjárási jelenséghatárok kapcsán is, amely kérdésre a dialektometria adott kellően informatív választ a nyelvjárások kapcsán. A névtanban azonban egyelőre nem tudunk ilyen jellegű megközelítésekről.

**5.** A különböző tudományágakban az 1950-es évektől jelentkezik az igény egy olyan összevető módszerre, amelynek segítségével képet alkothatunk komplex jelenségekről. Nem véletlen talán, hogy a kérdés ilyen típusú megközelítésével elsőként a biológusok szembesültek különböző populációk összehasonlításakor: jellemző problémaként merült fel ugyanis az egyes fajok klasszifikációja során, hogy bizonyos jelenségek terjedési vonala, intenzitása nem mutatott azonosságot. PIRIE ezt a problémát már előre látva úgy fogalmazta meg egy 1937-es tanulmányában, hogy magát az életet, az élőt nem lehet egy-egy jelenség varianciája által definiálni (idézi BRAY–CURTIS 1957: 328). Mivel az adott populációkban megfigyelhető jelenségek elterjedési vonala nem esett egybe, megnőtt az igény egy olyan összehasonlító módszer kidolgozására, amely több tulajdonság egyidejű összevetését teszi lehetővé több populációban vagy társulásban. Több összehasonlító elemzés született az ilyen jellegű probléma megválaszolására: itt említhető meg a SØRENSEN-féle hasonlósági analízis (1948), a MORISITA- (1959), a HORN-féle összehasonlító modell (1966), vagy a BRAY–CURTIS-féle modell (1957). Az említett összehasonlító módszereket eredményességüket illetően több tekintetben is összevetették: H. WOLDA (1981: 296–302), illetve STEPHEN A. BLOOM (1981: 125–128) egy-egy tanulmányukban világítottak rá ezeknek a modelleknek az előnyeire és a hátrányaira. BLOOM arra a következtetésre jutott, hogy a közösségek, illetve egyéb jelenségek összehasonlító analízisére leginkább a BRAY–CURTIS-féle modell alkalmas, noha ez a módszer is rejt magában potenciális hibalehetőségeket (1981: 127).

Az értékeléseket, a modellek előnyeit és hátrányait mérlegelve úgy döntöttem, hogy a helynévrendszerek összehasonlítására a BRAY–CURTIS-féle indexet alkalmazom. Ezt az összehasonlító módszert J. ROGER BRAY és JOHN T. CURTIS dolgozta ki 1957-ben. Módszerük lényege az, hogy az egyes jelenségek relatív gyakoriságával dolgoznak, létrehozva ezáltal úgynevezett összehasonlítandó relatív gyakorisági sorokat, majd a kapott értékeket egy általuk meghatározott hasonlósági indexszel összehasonlítva kialakítanak egy hasonlósági mátrixot, melyben a megállapított hasonlósági fok 0–1-ig tartó értékeket vehet fel. Minél kisebb a hasonlóság, a kapott számérték annál inkább közelít a nullához. Ugyanígy az egyes érték felé közeledve a két jelenség egyre nagyobb mértékű hasonlóságokat mutat (vö. BRAY–CURTIS 1957: 327–330). A hasonlósági értékeket felvonultató mátrixnak a kiértékelése többféleképpen történhet: felhasználható többek között a jelenségek térbeli megjelenítésére,

ha az adatokat egy eljárás során X, Y és Z koordinátákká konvertáljuk (1957: 334–338). Emellett bizonyos fajok, jelenségek rokoni fokának megállapítására is biztos eredményt nyújt: ebben az esetben úgynevezett fa modell is készíthető a kapott eredményekből. Harmadsorban pedig térképes megjelenítés is lehetővé válik általa. Ezen eljárások gyakorlati alkalmazására a dolgozatom további fejezeteiben mutatok példát.

A kérdés (és a lehetséges módszertani keretek) kapcsán nem hagyhatók figyelmen kívül a dialektometria eredményei sem. E kifejezést JEAN SÉGUY használta elsőként olyan térképlapok kapcsán, amelyek adott nyelvjárási atlasz alapján számszerűsítve mutatják a szomszédos települések közti nyelvi távolságot (SÉGUY 1973, CHAMBERS–TRUDGILL 1998: 137–140). A legújabb, a nyelvi távolság mérésére alkalmas módszer LEVENSHTEIN algoritmusának a használatán alapszik, amelynek a segítségével térképlaponként haladva páronként vethetjük össze a kutatópontok adatait. Erről a módszerről részletesebben HEERINGA (2004), valamint GOEBL (2006) munkájában olvashatunk. Ezt az összehasonlító módszert a magyar nyelvjárási adattárakra VARGHA FRUZSINA és VÉKÁS DOMOKOS alkalmazta (vö. 2009). Ez a hasonlósági mátrix alapú összehasonlító módszer nagyban hasonlít a BRAY–CURTIS-féle összevető analízisre is. Mind LEVENSHTEIN, mind a VARGHA–VÉKÁS-féle összehasonlító módszer azonban alapvetően dialektológiai irányultságú, emiatt a névrendszerek összehasonlítására talán kevésbé lehet alkalmas. Igaz persze, hogy a helynévkincs, valamint egyes helynévi lexémák elterjedtsége vizsgálható az előbb említett eljárással, mégis az e módszerrel a helynévkincsből levont következtetések csupán a nyelvjáráskutatás eredményeit gazdagíthatnák: tekintve, hogy a háttéradatbázis az egyes helynévi lexémák előfordulási gyakoriságát tartalmazza, s a helynévi szerkezetekre csak közvetetten van tekintettel. Az is megnehezíti e módszernek a névrendszerek területi jellemzőit feltárni kívánó vizsgálatokban való alkalmazását, hogy nem a teljes névrendszert, azaz annak a létező összes kategóriáját veszi számításba. Mivel ez a program alapvetően és szándékai szerint a nyelvjáráskutatást szolgálja, a fenti megállapítások semmiképpen sem kritikaként merülhetnek fel a szoftverrel szemben, csupán azt segítenek megvilágítani, hogy miért tartottam fontosnak egy olyan összehasonlító analízis kidolgozását, amely a névadás teljes spektrumát, a létező összes helynévi szerkezetet figyelembe veszi.

A névrendszerek összehasonlítása során a HOFFMANN ISTVÁN által kialakított helynévelemzési modell funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai kategóriáit alapul vevő gyakorisági mutatókat a BRAY–CURTIS-féle összehasonlító analízisnek vetettem alá, s az összehasonlításhoz az R nevű statisztikai programot használtam fel. Összevetve az egyes településeket egy összehasonlító mátrixot kaptam, aminek a segítségével megállapíthattam az

egyes települések hasonlósági fokát. A kapott adatok térképre vetítésével pedig elméletileg és reményeim szerint az esetlegesen létező névjárások határai is kirajzolódhatnak. Természetesen a névjárásokra vonatkozó kijelentésnek az egész névrendszerre vonatkozóan csak akkor lehet létjogosultsága, ha az egész magyar helynévkincs feldolgozása után vetítettük térképre a jelenségek izoglosszáit, és húzhattuk meg általuk a névjárások határait. Munkámban tehát csupán egy módszertani lehetőséget mutatok be, ami megítélésem szerint egy ilyen nagyszabású vállalkozáshoz jól hasznosítható, ám a teljes névkincs ilyen jellegű analízisére természetesen nem vállalkozhatom. A további fejezetekben e statisztikai analízist felhasználva mutatom be eredményeimet.

# II. A helynévrendszerek területi differenciáltságát meghatározó tényezők

A lexikális-morfológiai és a szemantikai helynévmodellek területi elterjedését meglehetősen sok nyelvi és nyelven kívüli faktor befolyásolhatja. E tényezők között említhetjük meg a természetes földrajzi környezet hatását, de itt számolhatunk a mesterségesen kialakított környezet befolyásoló szerepével is (ez utóbbival összefüggésben elég csupán az úthálózat szerepére utalnunk, mely a települések közötti kapcsolat biztosításával hídként köt össze vidékeket). A földrajzi tényező mellett a migrációs folyamatok, illetőleg az idegen nyelvi környezet is többféleképpen befolyásolhatja az adott térségben használatos névmodelleket. Az itt következő fejezetben a névrendszereket befolyásoló tényezőket veszem sorra, és esettanulmányokon keresztül mutatom be, hogy ezek milyen módon lehetnek hatással az egyes vidékek helynévmodelljeinek sajátosságaira.

## 1. A földrajzi környezet névrendszereket befolyásoló szerepe

A névrendszerek területi különbségeit előidéző földrajzi körülmények bemutatásához előzetes kiindulópontként azt a BENKŐ LORÁNDtól való gondolatot kell felidéznünk, amely szerint egy adott területen „minél nagyobbak és sűrűbben előfordulók az érintkezést hátráltató természeti akadályok (pl. nagy hegyek, erdők, tavak, mocsarak, pusztaságok, sivatagok stb.), annál erősebben érvényesül a nyelvi elkülönülés. Mindezeknek az ellenkezője (jó útviszonyok stb.) természetesen a nyelvi egységesülést segíti elő.” (1957: 25; a nyelvi egységesülést és elkülönülést befolyásoló nyelven kívüli tényezőkhöz részletezően lásd még BENKŐ 1988: 213–216 is). Ezt a gondolatot alapul véve elsőként földrajzilag jól elkülönülő térségek helynévrendszereit hasonlítom össze, előfeltevésként ugyanis arra számítok, hogy e nyelven kívüli különbségek hatásai a névrendszer terén is megmutatkoznak, nyomot hagynak. A földrajzi környezet helynévrendszerekre gyakorolt hatásának a vizsgálatakor ezen az általános tanulságon túlmenően arra is kíváncsi vagyok, miként terjedhetnek egyes nyelvi-névtani jelenségek, s az esetlegesen kitapintható jelenséghatárok vonalát meghatározzák-e valamilyen módon a földrajzi objektumok. E kérdés megválaszolásához egy megyényi területet választottam vizsgálataim alapjául, ahol reményeim szerint a településenkénti összehasonlító módszer segítségével a névrendszer különbségeinek a hátterében azokra a földrajzi akadályokra is rámutathatunk, amelyek gátat szabnak egyes helynévadási minták

terjedésének. Az itt következő két alfejezetben e két vizsgálat eredményeit mutatom be részletezően.

### 1.1. Helynévrendszerek összevető vizsgálata — csíki, Veszprém és Szabolcs-Szatmár megyei névkorpuszok alapján

**1.** A földrajzi környezet nyelvi elkülönülést vagy egységesülést előmozdító szerepét a helynevek vonatkozásában elsőként tehát három térség helynévadási szokásain keresztül vizsgálom. Választásom három jól elkülöníthető régió 3-3 településének mikrotoponímiai anyagára esett: a felcsíki, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Fehérgyarmati és a Veszprém megyei Veszprémi járás 9 településének közel 2400 helynévi adatát tekintem át a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott helynévelemzési modell (1993a) felhasználásával. A névanyag összehasonlításában a csíki térségből Karcfalva, Csíkcsicsó és Csíkmadaras névkincsét (1090 név) dolgoztam fel CSOMORTÁNI MAGDOLNA gyűjtését alapul véve (1997, 2005), a Veszprémi járásból Bakonybél, Hárskút és Szentgál névanyagát (776 név) tekintettem át a „Veszprém megye földrajzi nevei” (VeMFN. IV.) című gyűjteményes kötet alapján, valamint a Fehérgyarmati járásba tartozó Botpalád, Kispalád és Magosliget névállományából (445 név) készítettem adatbázist KÁLNÁSI ÁRPÁD gyűjtésére (1984) alapozva. Ezeknek a gyűjteményeknek csak az élőnyelvi névanyagára vonatkozóan végeztem el a vizsgálatokat, a történeti neveket — minthogy azok torzítanák a vizsgálati eredményeket — nem emeltem be az adatbázisba. Munkám szinkrón szemléletéből ez természetszerűen következik is. E térségek területileg jól elkülönülő egységeket alkotnak, emiatt — előfeltevésem szerint — kifejezetten alkalmasak lehetnek arra, hogy általuk a földrajzi környezetnek a jelenségek terjedését befolyásoló hatását tanulmányozzuk. A magyar nyelvterület e távoli régiói kapcsán jó esélyekkel tételezhetjük ugyanis fel azt, hogy a számottevő távolság a helynévmintákban is eltéréseket eredményezhetett.[1]

**2.** A következőkben mindenekelőtt azt vizsgálom meg, hogy az említett, a magyar nyelvterület különböző részein fekvő települések helynévrendszereiben funkcionális-szemantikai, illetve lexikális-morfológiai síkon milyen szembetűnő eltérésekre bukkanhatunk.

[1] Meg kell azonban azt is jegyeznünk, hogy e területek helynévrendszereiben nemcsak a földrajzi faktor elkülönítő szerepe, hanem az esetleges idegen nyelvi, valamint migrációs tényező is érzékelteti hatását: Felcsík területén ugyanis bizonyos mértékű román, a Veszprémi járásban pedig német hatással számolhatunk. Migrációs szinten a Veszprémi járás esetében továbbá a németek kitelepítése után a helyükre költöztetett magyar lakosságnak a névmintái jelenthettek fontos modellhatást.

**2.1.** E vizsgálati eredmények bemutatását megelőzően fontosnak gondolom azonban azt is, hogy a három térség itt vizsgált településeinek n é v s ű r ű s é g i v i s z o n y a i t röviden ismertessem, ez a körülmény ugyanis szintén jól jellemez egy-egy helynévrendszert. A névsűrűség egy adott területre eső helynevek számszerű mutatója (vö. NYIRKOS 1993: 244). Egy terület névsűrűségét több tényező befolyásolhatja: a földrajzi környezet, a terület változatossága, a település kora, mérete, kiterjedése, népsűrűsége, az ott lakók foglalkozása egyaránt szerepet játszhat ebben, de említést érdemel e tekintetben az a körülmény is, hogy az adott település mennyire fontos csomópont közlekedési és kereskedelmi szempontból (vö. KISS L. 1985: 364, KIVINIEMI 1990: 35, 206–226, NYIRKOS 1993: 244). Az általam elemzésre kiválasztott három térségből a csíki régióban 8,6 nevet számlálhatunk négyzetkilométerenként, ugyanez 9,6 név a Fehérgyarmati járásban, a Veszprémi járásban pedig 6,8 név/km$^2$-es névsűrűséget tapasztalhatunk. Általános tétel a névsűrűségi kérdésekkel foglalkozó szakirodalomban, hogy a földrajzi környezet alapvető befolyással bír a tárgyalt jelenségre: minél változatosabb egy terület földrajzi képe, annál nagyobb névsűrűségre számíthatunk. Ezt arra az egyszerű, logikusnak tekinthető megfigyelésre alapozhatjuk, hogy minél több tereptárgy, objektum van egy területen, annál többet lehet névvel megnevezni (vö. KIVINIEMI 1990: 35, KOVÁTS D. 1997: 301, HALMOS 2013: 4).[2] Ezen a gondolaton továbbhaladva több kutató úgy véli, hogy a hegyvidéki területeken minden bizonnyal magasabb névsűrűséggel, míg az alföldi területeken alacsonyabbal számolhatunk (KISS L. 1985: 364–365, HALMOS 2013: 4). Hasonlóan vélekedik a kérdésről INCZEFI GÉZA is, aki egyik írásában úgy nyilatkozik, hogy „a nevek száma (…) a reális szükségleten alapul, és azt a tájékozódás lehetősége (ez a tájtól függő) és szüksége (ez a tájékozódó ember igényétől függő) határozza meg” (1966: 206). Egy-egy terület névsűrűségi mutatója önmagában azonban kevésbé értékelhető, azt más területek névsűrűségi mutatóival összevetve érdemes vizsgálni. A saját vizsgálati eredményeimen kívül előzetesen ezért lássunk néhány más munkák eredményeire támaszkodó, megyei összevetést![3]

[2] KOVÁTS DÁNIEL Sárospatak helynévkincsének vizsgálatakor megállapítja, hogy egy adott korban (vizsgálata az 1800-as évek második felére irányul) a határ 84%-a összefüggő tavak, illetve nádas, legelő, rét és erdő volt, s itt a nevekkel való differenciálás igénye kevésbé mutatkozik meg a névanyagban; a szőlőhegyeken és a szántóföldeken — az akkori terület 14%-án — viszont annál erőteljesebben jelentkezik ez a törekvés. Éppen ezért a területen belül a névsűrűség erősen ingadozik (vö. KOVÁTS D. 1997: 301).

[3] A diagram adataihoz a saját adatbázisomon kívül lásd VARGA M. 1981: 159, KMFN 1985: 8, KISS L. 1985: 364, HAJDÚ 1973: 32, 1987: 376, GAÁL–KŐSZEGI 1984: 58–67.

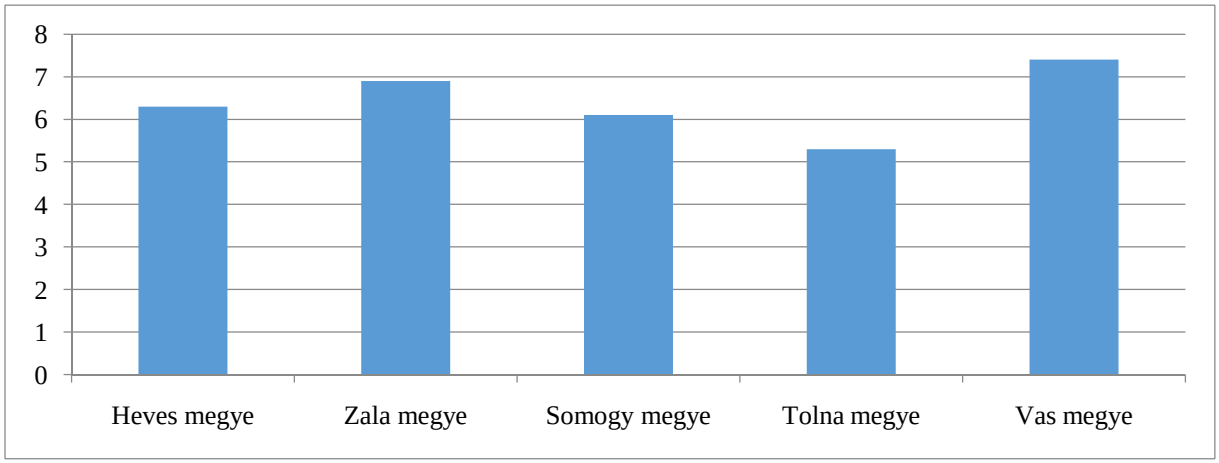


**1. ábra.** Néhány megye átlagos névsűrűségi mutatója (név/km$^2$)

A megyei összevetések alkalmával a névsűrűségi mutatók vizsgálatakor szignifikáns különbséget nem fedezhetünk fel. Egyedül a tolnai névanyag mutat valamelyest alacsonyabb egy négyzetkilométerre eső névszámot. Ezek az adatok ugyanakkor éppen amiatt érdekesek, mert adott megyén belül akár járások névsűrűségi mutatói kiugróan magas értékeket vehetnek fel: Heves megyében az átlagos névsűrűségi mutató 6,3 név/km$^2$, s ehhez a Füzesabonyi járás adata (6,7 név/km$^2$) még ugyan közel áll, de az Egri járás már 9,4 név/km$^2$-es névsűrűséggel jellemezhető, s ezt a különbséget a kutatók a járás földrajzi tagoltságával magyarázzák (vö. ehhez KISS L. 1985: 364). Az eddigi névrendszertani vizsgálataim ugyanakkor azt mutatják, hogy a megyei átlagok elfedhetnek bizonyos, a névsűrűségi viszonyok tekintetében nagyon is lényeges különbségeket, sajátosságokat. Éppen ezért, illetőleg amiatt, hogy az egész munkám települések névrendszereinek összevetésére épít, fontosnak tartottam az általam áttekintett három térség adatait külön-külön, tehát településenként áttekinteni.[4] Az alább következő diagramon az általam feldolgozott kilenc település névsűrűségi jellemzőit mutatom be, régiók szerint elkülönítve.

[4] Egyik írásában HOFFMANN ISTVÁN is említést tesz az egy nyelvterületen belüli nagyfokú névsűrűségi ingadozás lehetőségéről. A finn kutatási eredményeket ismertetve arra hívja fel a figyelmet, hogy az 1750-es években Finnországban a mai népesség alig egytizede élt, s a vizsgált időszak első 50 évében a művelés alá vett földterület megkétszereződött. Ez a fejlődés azonban területileg igen egyenetlenül ment végbe, amit pontosan tükröz a mai finn helynévsűrűség is, hiszen a 6-9 név/km$^2$ átlagérték igen nagy szóródást mutat: van olyan hely, ahol ez a mutató 24 név/km$^2$, de van olyan is, ahol csupán 1,5 (1990: 158, de lásd ehhez még KIVINIEMI 1990).

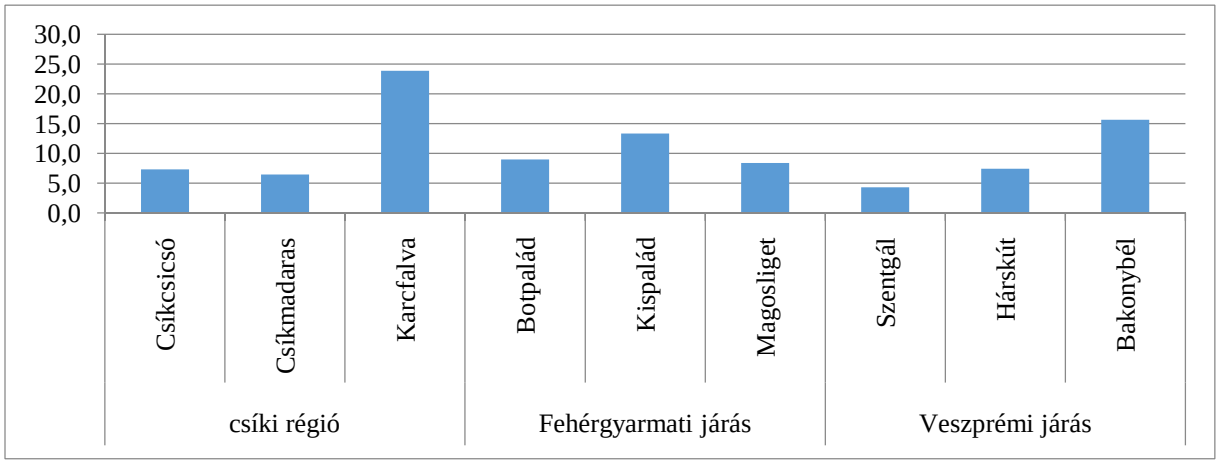


**2. ábra.** A vizsgált települések helynévsűrűségi mutatói (név/km$^2$)

A településenkénti összevetések egyértelmű különbségeket hoztak a felszínre a névsűrűséget illetően. Több kutató felvetette már a korábbiakban is, hogy a települések nagysága és a névsűrűsége fordított arányban állhat egymással (vö. SZEMÁK 2012: 14, NAGY M. 2013: 12). Ezt az összefüggést a vizsgált kutatópontok adatai is alátámasztják: a felcsíki régióból Karcfalva, illetőleg a Fehérgyarmati járásból Kispalád település az adott térség legkisebb települése, névsűrűségi mutatójuk pedig a térségeiken belül a legmagasabb. A települése mérete és a névsűrűség relációját leghatározottabban talán a Veszprémi járás településein láthatjuk megmutatkozni: itt a három kiválasztott település különböző nagyságú területen fekszik, s a települések nagyságának növekedésével csökken a névsűrűségük. Mindez természetesen fordítva is igaz: minél kisebb területen fekszik a település, a névsűrűsége annál nagyobb számot ad. Ezt az összefüggést szemléltetem az alábbi ábrán.

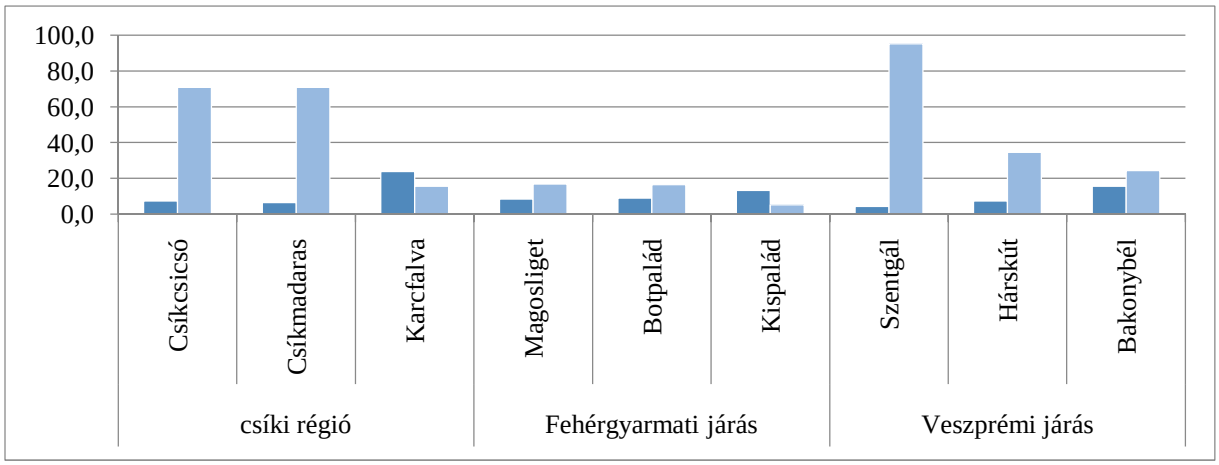


**3. ábra.** A település nagyságának (km$^2$; világos színű oszlop) és névsűrűségének (név/km$^2$; sötét színű oszlop) összefüggései

Több kutatónál jelentkezik az a már korábban is felidézett gondolat, hogy tudniillik a földrajzilag tagolt területek névsűrűségi mutatói magasabbak, mint a sík területekéi (KISS L. 1985: 364–365). A Fehérgyarmati járás három településének adatai azonban ennek bizonyos mértékben ellentmondani látszanak: ez a terület ugyanis teljesen sík, s kevésbé tagolt. Tagoltsága legfeljebb a mesterségesen létrehozott csatornákban nyilvánul meg, itt mégis viszonylag magas névsűrűségi adatokat találunk. KISS LAJOS is úgy vélekedik, hogy nem lehet pusztán a földrajzi környezettel magyarázni egy táj egy négyzetkilométerre eső névszámát. Példaként az egri és a Komárom megyei gyűjtéseket hasonlítja össze: noha mindkettő hegyvidéki területen fekszik, számuk mégis jelentősebb különbségeket mutat. Mint írja: „nyilvánvaló tehát, hogy a felszín erősen tagolt vagy tagolatlan volta egymagában nem ad kielégítő magyarázatot a földrajzinév-gyűjteményekből kiolvasható névsűrűségi mutatókra. A földrajzilag meglehetősen tagolatlan Alföldön, például a hevesi járásban, a névsűrűséget jelentősen megnövelik a tanyanevek.” (KISS L. 1985: 364–365). A birtokviszony ilyen formában való kifejezése (a tanyanevekben ugyanis jórészt ez a szemantikai hegy jelenik meg) ugyancsak fontos szerepet játszhat a magasabb névsűrűségi mutatók kialakulásában. HALMOS JUDIT a Pápakovácsin mért 20,3 név/km$^2$-es adatát éppen azzal magyarázza, hogy több nagybirtokos családnak is voltak érdekeltségei ezen a területen (vö. 2013: 18). Nyilvánvaló, hogy nem pusztán a földrajzi környezet, nem is csupán a birtokviszonyok alakulása, és a település mérete határozza meg a névsűrűséget, hanem többnyire mindezek a körülmények együttesen.[5] Általában azt is megállapíthatjuk, hogy a nagy területű és kis lakosságú településeken alacsony a névsűrűség és fordítva: a kis területű, de nagy lakosságú falvakban, városokban pedig nagyobb számarányokat fedezhetünk fel (vö. SZEMÁK 2012: 14). A Fehérgyarmati járás helynevei kapcsán véleményem szerint ezt, vagyis a kis terület és magas névsűrűség arányát figyelhetjük meg: hiszen az összes itteni település névsűrűségi adata egy viszonylag magas, átlagosan 9,2 név/km$^2$-es mutatót jelez.

**2.2.** A névsűrűségi viszonyok terén tapasztalható jellemzők összegzése után arra is fontosnak gondolom kitérni, hogy megfigyelhetünk-e vajon eltéréseket az adott névrendszerekben a megnevezett helyek fajtáit illetően. Ez a tényező ugyanis szintén igen nagy mértékben és a legközvetlenebbül áll kapcsolatban a földrajzi környezettel. A következő diagram a három térség helyneveinek helyfajták szerinti csoportjait mutatja be.

[5] Ráadásul nem mehetünk el amellett a tény mellett sem, hogy a különböző helynévgyűjtések során a gyűjtők — még ha egy jól szervezett s ellenőrzött munkába kapcsolódtak is be — helynévről alkotott elképzelései nem teljesen fedhetik egymást, s így nemcsak a felgyűjtött névállományban vélhetünk felfedezni minőségbeli különbségeket, hanem ebből következően a településeken mért névsűrűségi mutatókban is.

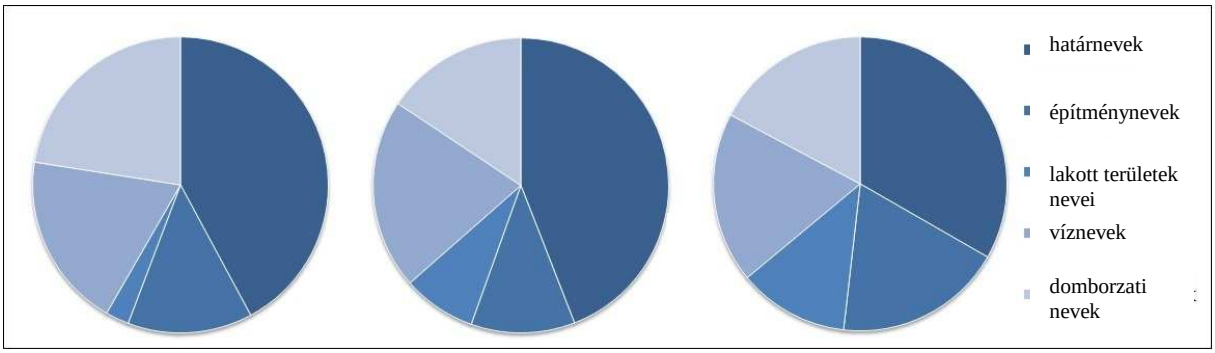


**4. ábra.** A felcsíki régió, a Fehérgyarmati, valamint a Veszprémi járás külterületi neveinek helynévfajták szerinti megoszlása

A csíki névanyagban a határnevek alkotják a legnagyobb elemszámú helynévfajtát. Ennek magvát pedig leginkább a kertek elnevezései jelentik (pl. *Falu kertje, Bálint Iván kertje, Hazugság kertje, Kántor kertje*), de jelentős hányadát teszik ki a határneveknek a rétek, mezők, kaszálók, puszták és erdők elnevezései is (pl. *Cirkula pusztája, Vályúk pusztája, Iskola erdeje, Örmény erdeje, Luka bükke, Varga-bükk, Nagy-mező, Vár-mező, Kőhordói-kaszálók, Jó-rét, Omlák rétje*). Amint az a fenti kördiagramból is látható, a víz- és vízparti nevek, valamint a domborzati nevek is jelentős arányban jelentkeznek a csíki névanyagban *(Kis-Madicsa, Csuka pataka, Egres pataka, Kőd vize, Pék kútja,* illetőleg *Kőd homloka, Piricske teteje, Barlang völgye, Hargita, Óriás kőszikla)*, s ezt az arányt éppenséggel Felcsík domborzati viszonyaival is magyarázhatnánk. Ugyanakkor az az előfeltevés, hogy tudniillik az összefüggő hátságok, pusztaságok kevesebb, míg a dombos, vagy éppen hegyvidéki területek több helynevet vonzanak, mivel a tájékozódást sokkalta jobban megkönnyíti az ilyen elemek nagy száma, nem minden esetben bizonyul igazolhatónak.

A Fehérgyarmati járásban Botpalád, Kispalád és Magosliget helynévállománya ugyanis a határnevek, a domborzati és a vízrajzi nevek használatában meglehetősen nagy hasonlóságot mutat a csíki térség arányaival. A két régió a földrajzi környezetét tekintve persze valamelyest szintén hasonló, mert noha Felcsík településeit körbe veszik a Kárpátok láncai, a vizsgált falvak, községek sík vidéken terülnek el; s a Fehérgyarmati járás települései is sík területeken találhatók. A Veszprémi járás településeire azonban ez egyáltalán nem mondható el, s láthatóan különbözik is a hozzá tartozó kördiagram eloszlása. Szembeötlő különbség leginkább a határnevek, valamint a lakott területek neveinek számában fedezhető fel: a Veszprémi járásban jól láthatóan több a lakott területek megnevezésének száma (pl. *Hudi-tanya, Koller-tanya, Német-tanya, Jegyző-birtok, Orvos-birtok*). Igaz ugyan, hogy a tanyamegnevezések a Fehérgyarmati járásban is jelentkeznek, ám nem olyan jelentős

számban, mint a három Veszprém megyei településen (pl. *Rákóczi-tanya, Szőllősi-tanya, Angyalosi-tanya*). A Veszprémi járásban az építménynevek is meghaladják a másik két térség számarányát (pl. *Erdészház, Szita-ház, Magyar-ház, Paragi kunyhó, Nagy Gábor pajta, Kurta út, Veszprémi út, Flódler línia, Presics malom, Öreg híd*). Ezeknek a helynévfajtáknak a magasabb számarányaival is összefüggésben a határnevek némileg alacsonyabb arányban vannak jelen ebben a térségben (pl. *Kelemen-föld, Flódler-legelő, Vízner-földek*).

Összefoglalóan azt a megállapítást tehetjük, hogy a három régióban a víznevek, illetve vízparti nevek megnevezésekor alig tapasztalhatunk különbséget, s lényegében ugyanezt állapíthatjuk meg a domborzati nevekkel kapcsolatban is. Noha a Fehérgyarmati járás egyértelműen kevesebb domborzatot jelölő helynevet használ a névrendszerében, ez a különbség véleményem szerint jóval kisebb mértékű a vártnál: az a megállapítás ugyanis, miszerint a síkvidéki területeken kevesebb domborzati nevet használnak, itt, e három-három település névanyagát áttekintve nem tűnik feltétlenül érvényesnek. Lényeges különbség a helynévfajták esetében a határnevek körében regisztrálható: míg a csíki és a fehérgyarmati térség helynévállománya egyáltalán nem mutat különbséget, addig a Veszprémi járásban több mint 10%-kal kevesebb határnevet találunk. Az építménynevek névrendszerben elfoglalt aránya viszont éppen a Veszprémi járásban magasabb. A lakott területek neveiben fellelhető különbség oka a magyarországi és a határon túli területek között pedig elsősorban a tanyarendszer meglétében vagy hiányában keresendő.

**2.3.** A szemantikai analízis bevezetéseként előzetesen érdemes egy általános képet adnunk a 3 térség mikrotoponimáinak névszerkezeti megoszlásáról, az egy- és kétrészes helynévstruktúrák arányáról. Az alábbi táblázat ezt hivatott bemutatni.

| | egyrészes struktúrák | kétrészes struktúrák | összesen |
|---|---|---|---|
| csíki térség | 24% | 76% | 1093 név |
| Fehérgyarmati járás | 22% | 78% | 445 név |
| Veszprémi járás | 15% | 85% | 776 név |

**5. ábra.** Az egy- és kétrészes névszerkezetek megoszlása a három térségben

A táblázat számarányaiból kitűnik, hogy mindhárom térség névrendszerére a kétrészes névszerkezetek igen nagyfokú dominanciája a jellemző. Egyrészes helynevekkel mindenhol találkozunk ugyan, hiszen ez a lexikális struktúra ma is a névmodellek része, de közel sem annyira jelentős a számuk, mint a kétrészes neveké. Ennek egyik okaként talán arra gondolhatunk, hogy a kétrészes nevek egyidejűleg több információt közvetítenek az adott

denotátumról, illetve megnyilvánul ebben a névhasználatnak egy sajátos, régtől meglévő kéttagúságra törekvése is. A névszerkezeteket összevető táblázat azt is jelzi, hogy az egyes vidékek között e tekintetben nincsenek igazán markáns eltérések, inkább csak azt emelhetjük ki, hogy a nyelvterület keleti része felé haladva a helynevek között az egyrészesek aránya valamivel nagyobb.

A fenti arányokat funkcionális síkon a bennük kifejeződő szemantikai jegyek alapján további altípusokra bonthatjuk. Mint azt korábban már említettük, a helynevekben jórészt a megnevezett helyek valamely jellegzetessége tükröződik. Ez a szemantikai szerep valójában kétféleképpen jelentkezhet a névben: a helynevek lehetnek egyrészt olyanok, amelyek megjelölik a hely fajtáját: ezt a névrészfunkciót f a j t a j e l ö l ő szerepnek nevezzük (és a későbbiekben F szimbólummal jelöljük). Ebben a szerepben lexikális-morfológai tekintetben kizárólag helyet, helyfajtát jelölő főnevek, azaz földrajzi köznevek állhatnak. A helynevek kifejezhetik emellett az adott denotátum sajátosságait is: ez a szerep a s a j á t o s s á g o t kifejező funkció (későbbiekben a jelölése: S). Megjelenhet azonban egy harmadik — nem a hely jellegzetességét kifejező — funkció is a helynevekben: a m e g n e v e z ő funkció (a későbbiekben M szimbólummal jelölöm), amely pusztán annyit közöl az illető helyről, hogy annak mi a neve. És minthogy helyneveink csupán egy- vagy kétrészesek lehetnek, a funkcionális névstruktúrákat — a lehetséges szemantikai szerepek, névrészfunkciók kombinációiként — a következőképpen adhatjuk meg: beszélhetünk F *(Domb)*, S *(Hosszú)*, valamint M *(Piricske)* funkcióval bíró egyrészes, illetőleg S+F *(Lucos-tó)*, S+M *(Nagy-Madaras)*, M+F *(Amsós laposa)*[6] funkciójú kétrészes helynevekről (a névrészfunkciókhoz lásd részletesen HOFFMANN 1993a: 47–50, 1999: 207–212). Ezeknek a szerkezeteknek az eloszlását mutatja be a három régióban a következő összefoglaló táblázat.

| | egyrészes struktúrák | | | kétrészes struktúrák | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | F | S | M | S+F | S+M | M+F |
| csíki térség | 7,1% | 16,5% | 1,1% | 69,7% | 5,4% | 0,2% |
| Fehérgyarmati járás | 6% | 14,5% | 1,6% | 73,5% | 4,2% | 0,2% |
| Veszprémi járás | 4,5% | 9,2% | 2,1% | 77,6% | 6,6% | 0% |

**6. ábra.** A szemantikai szerkezetek megoszlása a három térségben

Az egyrészes struktúrákban a fajtajelölő funkció, azaz a tulajdonképpeni földrajzi köznevek használata helynévi szerepben csíki régióban a legjellemzőbb (7,1%) a három

[6] Az *Amsós laposa* helynév jelentése megegyezik az *Amsós* névformáéval (vö. KÁLNÁSI 1996: 86), az M+F struktúra definitív jegyét viselve magán.

általam vizsgált járás mikrotoponimái között (*Hágó, Legelő, Rét, Hegy, Sorok, Csompoj,*[7] *Csorgó, Csergeteg, Partikulák, Nyilak, Hágók* stb.), bár meg kell jegyezni, hogy ezen a kategórián belül nincsenek túl nagy különbségek az adott csoport megterheltségét illetően. Mint az a táblázatból is kitűnik, a felcsíki területet a Fehérgyarmati járás követi (6%) olyan mikrotoponimákkal, mint a *Domb, Patak, Temető, Forrás, Gorond*[8] stb., és végül a Veszprémi járás fajtajelölő névformái (4,5%), azaz a *Gát, Sánc, Csurgó, Förtés, Délő, Cinca*[9] stb. típusú névalakok következnek. Szemantikai aspektusból ezek a nyelvi elemek azt a helyfajtát fejezik ki, amelybe a névvel megjelölt hely besorolható.

Mindhárom térségben a legtipikusabb egyrészes névszerkezetnek a hely valamely sajátosságának a megjelölése tekinthető: Csíkban ez a struktúra a teljes névállomány 16,5%-át teszi ki *(Kopasz, Téglás, Kökényes, Simóé, Ördögé),* a fehérgyarmati térségben ez a számarány 14,5% *(Pucik, Ludas, Cinegéres, Egyházé),* a Veszprémi járás esetében azonban csupán a nevek 9,2%-a tartozik ebbe a szemantikai szerkezettípusba *(Nyerges, Tiszafás, Őrkunyhó, Herman).* A megnevező funkció mindegyik régióban egyformán perifériku s helyzetűnek látszik. Példaként említhetjük a csíki térségből a *Madicsa, Piricske, Hargita* helyneveket, a Fehérgyarmati járás mikrotoponímiai rendszeréből az *Ilgó, Szomoga, Borzsa* példákat, a Veszprémi járásból pedig a *Gogyor, Gella, Pankozda* helyneveket. Ezek a magyar névhasználó közösség számára az adott helyről más információt nem közölnek, csupán azt, hogy az adott helynek ez a neve.

A kétrészes nevek esetében az S+F szemantikai struktúra mutatkozik messze a legjellemzőbb szerkezetnek (ebből a meglehetősen sokrétű kategóriából néhány példa: *Rossz-kút, Jó-rét, Ó-patak, Lenes-kert, Kakasok vályúja, Antal Ferenc kútja, Örmény erdeje, Kőd homloka, Lesőd hídja* Csíkból, *Kő-kút, Sár-völgy, Marha-kút, Tücsök-domb, Tamás-tanya, Koller-tanya, Tiszta-víz-patak* a Veszprémi járásból, *Szilas-erdő, Deszkás-szeg, Weisz-tanya, Jenőfi-irtás, Kis-tag, Rövid-sor* a Fehérgyarmati járásból).

Az S+M szerkezetű helynevek is jellegzetesek (bár jóval kisebb arányt képviselnek) a névrendszerekben: erre példaként a *Kis-Supán-völgy, Nagy-Supán-völgy* névformákat idézhetjük a Veszprémi járás helynévrendszeréből, a *Fekete-Séd, Öreg-Séd, Kis-Tönkölös, Nagy-Tönkölös* neveket a Fehérgyarmati járásból, illetőleg a *Kicsi-Lok, Nagy-Lok, Csicsai-Hargita, Madarasi-Hargita* helyneveket a csíki térségből). Az M+F funkció igen alacsony

[7]Az elnevezés a *csompó, kőcsompó* földrajzi köznévből származik, mely 'sziklakúp'-ot jelent (FKnT. 210, CSOMORTÁNI 2005: 206).
[8] A *gorond* tipikusan a magyar nyelvterület keleti részén adatolható földrajzi köznév, melynek jelentése 'mélyebben fekvő területből, mocsárból, árvízből kiemelkedő dombos földhát' (FKnT. 159).
[9] A *cinca* 'nagy szárazságban kiszáradt gödör' jelentésben használatos földrajzi köznévként (FKnT. 103).

arányban van jelen a helynévszerkezetekben: az *Amsós pataka, Máka-dűlő* (Fehérgyarmati járás) vagy a *Madicsa vize, Madicsa pataka* (Felcsík) helyneveket hozhatjuk e struktúrára példaként.

Minthogy mindhárom térségben közel hasonló számarányokban adatolhatók az egyes névszerkezetek, nagy biztonsággal kijelenthetjük, hogy valamennyi vizsgált területen az S+F szerkezet alkotja a helynévrendszer magvát (vö. HOFFMANN 1999: 211). Ez a megfigyelésünk ráadásul minden valószínűség szerint az egész magyar nyelvterületre vonatkozóan érvényes lehet. Abban ugyanakkor, hogy ez a dominancia milyen mértékű, kisebb különbségek már feltétlenül megmutatkoznak: az itt vizsgált névrendszerekben a magyar nyelvterület keleti és nyugati része között több mint 7%-os eltérést tapasztalhatunk a nyugati régiók javára e szerkezet használatában. Ez az eltérés aztán egy másik névstruktúra kapcsán fordított helyzetet eredményez a keleti régióban (a csíki térségben), ugyanis az egyrészes helynevekben több mint 7%-kal gyakoribb az egyrészes S funkciójú nevek használata, mint a nyugati, Veszprémi járás mikrotoponímiai rendszerében. A többi funkcionális kategóriában nem mutatkozik lényegesebb területi különbség, a helynévadók közel hasonló arányban használják fel az F, az M, valamint az S+M és M+F funkcionális szerkezettel leírható helyneveket.

**2.4.** A mikrotoponímiai rendszerek közötti eltéréseket azonban nem is annyira a funkcionális-szemantikai szerkezetek különbségeiben várjuk megjelenni (ezek az eltérések ugyanis inkább a valósággal vannak összefüggésben és nem a nyelvvel), hanem — előzetes feltevéseink alapján — ilyenek sokkal inkább lehetnek a lexikális-morfológiai struktúrák terén. A továbbiakban ezért azt tekintem át, hogy az egyes funkcionális-szemantikai kategóriák milyen nyelvi eszközökkel fejeződnek ki a helynevek szerkezetében, s e tekintetben milyen eltéréseket figyelhetünk meg a három térség névmintái között.

**2.4.1.** A fajtajelölő funkció betöltésére kizárólag helyfajtajelölő szavak, azaz földrajzi köznevek alkalmasak (vö. HOFFMANN 1999: 208).

Földrajzi köznevekkel általában kétrészes helynevek második névrészében találkozhatunk, ritkábban azonban szerepelhetnek önmagukban is helynévként. Funkcionális-szemantikai szinten háromféle helynévi szerkezetben valósulhatnak meg: a hely fajtáját megjelölő (F funkciójú) egyrészes névként, valamint sajátosságot kifejező, illetve megnevező funkciójú névrészekkel összekapcsolódva kétrészes helynevek utótagjaként (S+F, M+F).

A földrajzi köznévből álló (szemantikailag F funkciójú) helynevek vidékenkénti százalékos megoszlását mutatja a következő diagram (egy-egy térség teljes helynévkincsét 100%-osnak tekintve).[10]

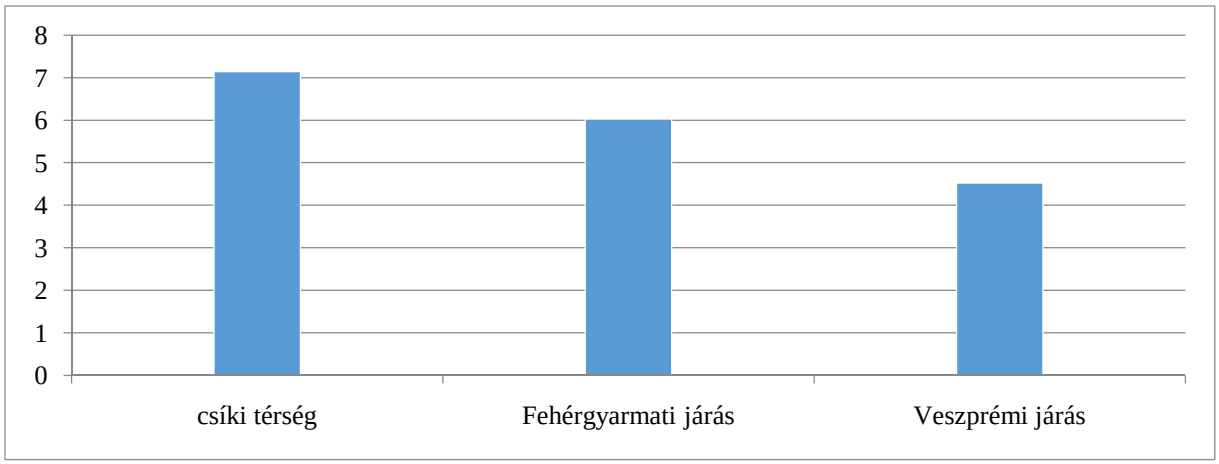


**7. ábra.** Az egyrészes földrajzi köznévi helynévstruktúrák területi megoszlása

Az egyrészes puszta földrajzi köznévi névszerkezet Felcsíkban 7,1% (ebből egyszerű földrajzi köznévi helynév 5%, összetett földrajzi köznévből lett helynév pedig 2,1%). A Fehérgyarmati járás esetében ez a százalékszám 6% (aminek 5,8%-át az egyszerű földrajzi köznévi struktúra teszi ki, mindössze 0,2%-át pedig az összetett), a Veszprémi járásban pedig 4,5%-os megterheltségét figyelhetjük meg ennek a helynévstruktúrának (melynek 2,5%-a egyszerű, 2%-a pedig összetett földrajzi köznévvel tekinthető azonosnak). Ezekből a számadatokból az is kitűnik, hogy az összetett földrajzi közneveket alapvetően ritkábban használják fel helynévalkotásra, mint az egyszerű földrajzi közneveket. Ennek az oka talán abban keresendő, hogy az összetett földrajzi köznevek mindig több és specifikusabb információt hordoznak, mint az egyszerű társaik, azaz speciálisabb jelentéskörrel rendelkeznek. Gyakoriságuk ezért eleve alacsonyabb mértékű, hiszen ha a névadó közösség egy denotátumot az adott specifikusabb jelentéstartalommal kíván megnevezni, akkor sokkal inkább a „kombinált” formát, vagyis a kétrészes neveket használja. Ezt diktálja ugyanis a minta elve. A *halom* földrajzi köznév például a kétrészes nevekben jóval többféle szemantikai

[10] Munkámban mindig a teljes helynévkincset vettem alapul a százalékos gyakoriságok meghatározásánál, azaz úgynevezett abszolút gyakorisági adatokat tüntettem fel a diagramokon. Ez azt jelenti, hogy noha törekszem a legtipikusabb szerkezetek számbavételére és bemutatására, természetesen az egész névkincset elemeztem minden szerkezeti kategóriát figyelembe véve. Az abszolút százalékos értékek a következőkben mindig az ábrák bal oldalán lesznek olvashatók. Noha a relatív gyakorisági adatok — az a megoldás tehát, hogy egy-egy részrendszert, egy-egy jelenséget tekintünk 100%-nak — sok esetben informatívabbak az abszolút gyakorisági adatoknál, mégsem ezt a módszert választottam. Ennek az az oka, hogy disszertációmban teljes névrendszereket hasonlítok össze, a jelenségek relatív gyakorisági vizsgálata pedig elfedné a teljes rendszerről alkotható képet.

tartalom kifejezésére nyújt lehetőséget épp azáltal, hogy sokféle jelző kapcsolódhat hozzá. Ha például a kiemelkedés anyagát kívánják a névhasználók megadni a névvel, azt a *Kő-halom, Homok-halom* stb. helynevekkel könnyűszerrel megtehetik. Az egyrészes *Kőcsompó* elnevezés (vö. ehhez CSOMORTÁNI 2005: 188) ugyanakkor eleve szűkebbre szabja a lehetséges szemantikai kört, mivel az összetett *kőcsompó* földrajzi köznév ’út menti, sírdomb alakú kőhalom’ jelentésű (ÚMTsz.). Az tehát, hogy az összetett földrajzi köznévvel azonos helynevek ritkák, a fentiek alapján aligha meglepő.[11] Ezt az általános tapasztalatot a csíki térség és a Fehérgyarmati járás névanyaga meg is erősíti. A Veszprémi járásban azonban ennek éppen az ellenkezőjét tapasztaljuk, itt ugyanis arányaiban több összetett földrajzi köznévi névszerkezetre bukkanhatunk *(Itatóhely, Dögkút),* mint a másik két térségben. Területi jellegzetesség lehet tehát a Veszprémi járásban az összetett földrajzi köznevek használata. Mielőtt azonban e téren a Veszprémi járás sajátos névmintáira gyanakodnánk, érdemesnek látszik ezeket a helyneveket alaposabban szemügyre venni. Úgy tűnik ugyanis, hogy ezeknek az összetett földrajzi köznévi helyneveknek egy jó része bizonytalan helynévi státuszú elem: a *Kőbánya, Dögkút*, illetve a *Dögtemető* ilyen funkciója nemigen lehet kétséges, a *Gázállomás* típusú épületnevek azonban e tekintetben már sokkal periférikusabb helyzetben vannak.

A feldolgozott névállományokban az egyszerű földrajzi köznévi lexémával azonos helynevek köréből a következőket emelhetjük ki: *Gát, Major, Sánc, Temető, Csurgó, Mocsár, Förtés* (Veszprémi járás), *Domb, Folyás, Forrás, Legelő, Liget, Nyilak, Patak, Telep, Tisztás, Csatorna, Temető, Irtás, Gorond, Töltés* (Fehérgyarmati járás), *Bánya, Domb, Hágó, Legelő, Rét, Suvadás, Tag, Csorgó, Hegy, Romlás, Tó, Hágó, Kőd, Rejtek, Temető* (Felcsík). A leggyakoribb földrajzi köznévi elnevezések (pl. *Patak, Domb, Hegy, Csatorna, Legelő, Rét*) között kevés olyat tudunk regisztrálni, amely csupán valamely térségre lenne jellemző. Ez a megfigyelésünk is igazolja BÁRCZI GÉZA azon állítását, miszerint a helymegjelölésre használt közszavak túlnyomó többsége az egész országban használatos a helynevekben (1958: 149). Ismerünk azonban olyan egyszerű földrajzi közneveket is, amelyek nyelvjárási elemekként alkotnak egy-egy térségben helynevet: ilyen például Szentgálon a *Cinca* névforma, amely a *cinca* ’kiszáradt gödör’ szemantikai tartalmú földrajzi köznévből alakult (FKnT. 103, ÚMTsz.). Csak a csíki térségre jellemzőek a következő egyszerű földrajzi köznevek helynévalkotó szerepben: *hídlás* ’1. víz fölé nyúló deszkapalló, 2. süppedékes területen fatörzsekből rakott út’ (FKnT. 180, ÚMTsz.), *kőponk* ’dombnál kisebb sziklás

[11] Az összetett földrajzi köznév fogalma nehezen körülhatárolható, leginkább átmenetként tekinthetünk rájuk a kétrészes nevek irányába.

földkiemelkedés’ (FKnT. 211, CSOMORTÁNI 2005: 206), *pádina* ’erdei tisztás; hegyi, havasi legelő’ (ÚMTsz., CSOMORTÁNI 2005: 193) stb. Csak a Veszprémi járás mikrotoponimái között bukkantam viszont a következő földrajzi köznévi elemekre: *cinca* ’kiszáradt gödör’ (FKnT. 103); valamint csak a Fehérgyarmati járásban alakultak helynevek a *garád* 1. ’felhányt földből és sövényből kerítés’, 2. ’bozóttal körülvett hely’, 3. ’teraszos művelésű föld’ (FKnT. 155, TESz.), *gorond* ’földhát, dombhát, félsziget a mocsárban’ (FKnT. 158–159, TESz.) lexémákból. Az utóbbi két földrajzi köznév már nem él közszóként az adott térségben, csupán helynevekben találjuk meg őket (vö. ehhez KÁLNÁSI 1996: 91). Hasonlóan tájszóként tűnik fel itt helynévi szerepben a *fiatalos* földrajzi köznév, amely ’fiatal fákból álló erdőrészt’ jelent (FKnT. 145, ÚMTsz.).

A földrajzi köznévi lexémákat jellegzetesen a kétrészes helynevek utótagjaként találjuk meg: részben sajátosságjelölő, részben megnevező funkcióval bíró előtaghoz kapcsolódva. Ez utóbbi struktúra azonban — amint azt a szemantikai szerkezetek bemutatásakor jeleztem — elenyésző arányban szerepel a vizsgált névállományban.

A földrajzi köznévi utótagú helynevek gyakorisága a három régióban közel azonos. Noha arányaik csupán néhány százalékos különbséget jeleznek, az mégis megjegyzendő, hogy a csíki és a Veszprém megyei régió névadási mintáinak a különbsége e tekintetben több mint 7%, ami a teljes névrendszereket összehasonlító elemzéskor már említésre méltó eltérésnek tűnik.

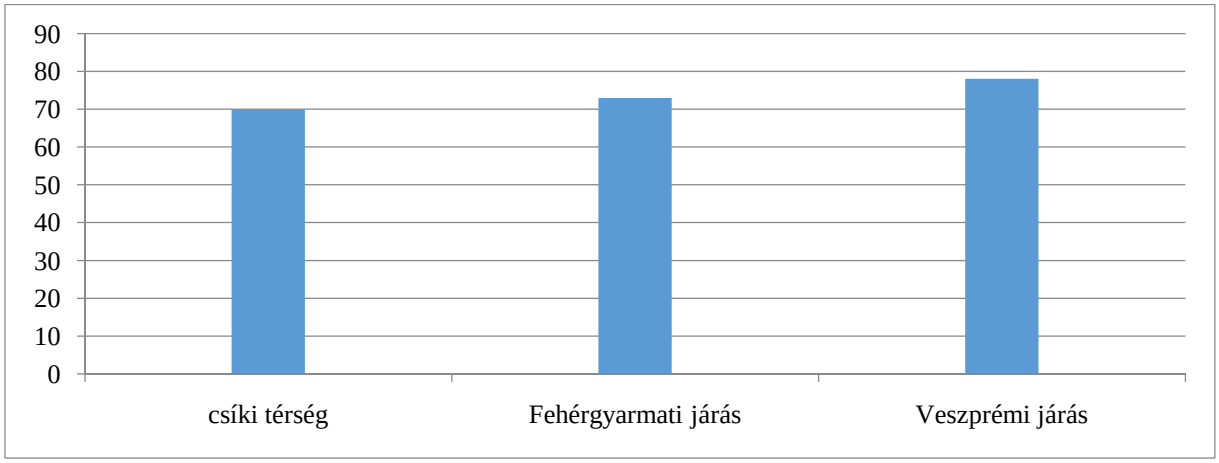


**8. ábra.** Kétrészes helynevekben jelentkező földrajzi köznévi utótagok százalékos gyakorisága

A kétrészes helynevek földrajzi köznévi lexémáit illetően lexikális szinten területi különbségekkel kevésbé találkozunk, hiszen a helymegjelölésre használt közszavak — ahogy ezt az egyrészes helynevek kapcsán is megállapítottuk — az egész magyar nyelvterületen

hasonló mértékben jelentkeznek, legalábbis a három vizsgált régió névkincse alapján erre a következtetésre juthatunk. A kétrészes névszerkezetekben előforduló földrajzi köznevek terén inkább abban figyelhetünk meg különbségeket, hogy mely szemantikai mezőbe (szócsoportba) tartozó lexémák szerepelnek elsősorban a névstruktúrák utótagjaiként. Ez a különbség persze szoros összefüggést mutat a korábban tárgyalt, a helynévfajták tekintetében regisztrált különbségekkel is. Minthogy azonban a három névrendszer közel azonos e tekintetben is, csupán néhány apró megfigyelést tehetünk. Az alábbi táblázat a kétrészes helynevekben szereplő földrajzi köznévi utótagok helynévfajták szerinti megoszlását tartalmazza.

| | határnevek | építménynevek | lakott területek nevei | víznevek | domborzati nevek |
|---|---|---|---|---|---|
| csíki térség | 25,2% | 11,2% | 0,7% | 12,2% | 16,3% |
| Fehérgyarmati járás | 30,7% | 9,2% | 7% | 14,1% | 11,9% |
| Veszprémi járás | 20% | 14,8% | 11,1% | 15,6% | 14,3% |

**9. ábra.** A kétrészes helynevek földrajzi köznévi utótagjainak helynévfajták szerinti megoszlása

Lényeges eltérést csupán két kategóriában tapasztalhatunk: a lakott területet jelölő földrajzi köznevek (ezek a külterületen leginkább tanyanevek) láthatóan markáns különbségeket mutatnak a magyarországi és a határon túli területek összevetésében. E mögött a jelenség mögött jórészt a már korábban is kiemelt tanyaelnevezések állnak, amelyek tipikusan kétrészes, *tanya* utótagú helynévstruktúrákkal fejeződnek ki. Azokon a területeken ezért, ahol a tanyarendszer fontos településtörténeti tényezőnek bizonyult, a *tanya* földrajzi köznév gyakoriságát is jó eséllyel regisztrálhatjuk (pl. *Sofhajzer-tanya, Takorcsi-tanya* a Veszprémi járásból, *Szabad föld-tanya, Borzok-tanya* a Fehérgyarmati járásból). A másik lényeges különbség a határneveket érinti: úgy gondolom, hogy a Fehérgyarmati járás e tekintetben tapasztalható 30,7%-os névmintabeli fölénye a táj földrajzi adottságaival magyarázható. Látható ugyanis, hogy domborzati nevei a legalacsonyabb számarányt adják (pl. *Domboldal, Cser-hát, Karácsony-gorond*). Ez nem is meglepő, hiszen általában elmondható, hogy a síkvidéki területek névrendszerében kevesebb a domborzatra utaló földrajzi köznév. Mintegy ezt kompenzálva ebben a névrendszerben inkább a határnévi lexémák jutnak nagyobb szerephez a névadáskor. Lexikális szinten nemigen tudunk csak az adott térségre jellemző példát említeni. A víznevek kapcsán a csíki mintában a vízneveken belül a *pataka* utótag jellegzetes névrendszerben elfoglalt helyét lehetne talán mégis kiemelni (pl. *Meleg pataka,*

*Száraz pataka, Ó pataka*), de itt említhetők még meg a határnevek kapcsán a *pástja*[12] *(Lókötő pástja, Boros pástja)* és a *vész*[13] utótagok is *(Kokojza-vész, Nagy-vész)* mint területi jellegzetességek. A Fehérgyarmati járás domborzati nevei közt szerepel a már említett *gorond* utótag *(Égett-gorond, Kis-gorond),* a Veszprémi járásban pedig a *línia*[14] *(Bari línia, Hideg-aszói línia)* jelentkezik specifikusabb földrajzi köznévként.

**2.4.2.** Megnevező funkcióban mindig v a l ó d i (létező) h e l y n é v áll. Az ilyen szerepű névrészt tartalmazó helynevek többféle struktúrában jelentkezhetnek: leginkább egyrészes, azaz szemantikailag M szerkezetű helynevekben (*Pilicske, Madicsa, Hargita* a csíki térségből, *Szomoga, Batár, Túr* a Fehérgyarmati járásból, *Belegrád, Gella, Zalinca* helynevek a Veszprémi járásból). A megnevező funkcióban álló (helynévi) névrész azonban összekapcsolódhat sajátosságjelölő jelzői előtaggal, illetőleg fajtajelölő földrajzi köznévi utótaggal kétrészes helynévvé is, tehát S+M (*Alsó-Szalók, Felső-Szalók, Alsó-Kopasz, Felső-Kopasz* példák a csíki térségből, *Alsó-Öreg-Túr, Alsó-Öreg* a Fehérgyarmati járásból, *Alsó-Zombor, Felső-Zombor, Alsó-Hajag, Középső-Hajag* a Veszprémi járásból), illetve M+F szerkezetet (*Borzsova pataka* a csíki térségből, illetve *Borzsa-folyam* a Fehérgyarmati járásból) hozva létre. Helynévi lexémákkal találkozhatunk továbbá sajátosságjelölő funkcióban is: pl. *Tolvajos-tető, Piricske oldala* a csíki térségből, *Nagy-Cser-hát, Túr-hát* a Fehérgyarmati járásból, *Gyótai-oldal, Kocor alja* a Veszprémi járásból. A helynévi lexémák felhasználásában jelentős, több mint 10%-os különbséget tapasztalhatunk a három régió névrendszerében, amint ezt a következő diagramon is láthatjuk.

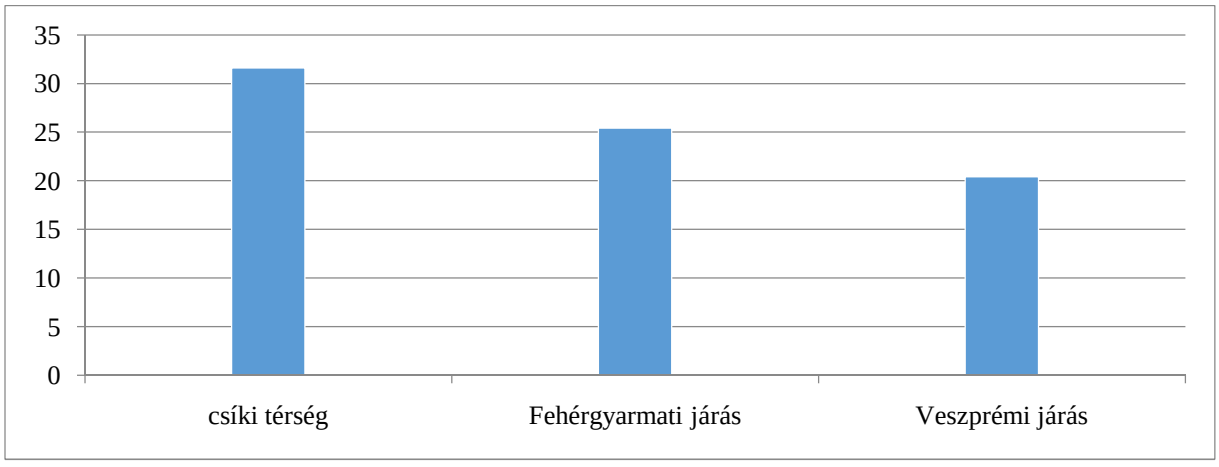


**10. ábra.** A helynévi lexémát tartalmazó egy- és kétrészes helynévi struktúrák megoszlása

[12] A *pást* földrajzi köznév 'alacsony, sűrű fűvel benőtt hely' jelentésű (FKnT. 266–267).
[13] A *vész* földrajzi köznév 'elpusztult erdőrészlet, irtás' jelentéssel bír (FKnT. 329).
[14] A *lénia* jelentése 'egyenes, erdei út' (FKnT. 229).

A felcsíki névanyagban mutatkozik a leggyakoribbnak a helynevek új helynevek névtestében való felhasználása (31,6%), a Fehérgyarmati járásban ez a mutató valamelyest kevesebb (25,4%), és a legalacsonyabb ez az érték a Veszprémi járás itt vizsgált településein (20,4%), ami persze még mindig igen tekintélyes aránynak mondható.

A helyneveket tartalmazó mikrotoponimákban a denotátum megjelölésében egy már létező, a névalkotás pillanata előtt is ismert nevet használnak fel: ez lehet az objektumnak egy idegen neve, például *Madicsa pataka*, de lehet az adott névadói csoport által alkotott korábbi név is, például *Vár bükke teteje* (erről még lásd TÓTH V. 1999, PÓCZOS 2009: 18). Az ebben a kategóriában észlelt névrendszerekbeli különbségek valós névhasználatbeli, névmintabeli különbségekre utalnak. A már létező helynevek felhasználása függhet az idegen nyelvi környezet hatásától (ez leginkább az egyrészes megnevező szerepű helynevekben jelentkezik), emellett a leglényegesebb különbséget a rész–egész viszony megnevezésére való törekvés eredményezi: a csíki mikrotoponímiai rendszerben például lényegesen többször találkozunk az adott hely oldalának, aljának, tetejének stb. megnevezésével, mint a másik két régióban.

**2.4.3.** A hely sajátosságát (mint harmadik fontos szemantikai jegyet) igen sokféle s a j á t o s s á g j e l ö l ő e l e m (sajátosságszó) fejezheti ki lexikális-morfológiai szempontból. E téren olyan értelemben is célszerű különbséget tennünk, hogy miféle sajátosságfunkciót kifejező nyelvi elemekről beszélünk. A sajátosságfunkció ugyanis alapvetően három fő kategóriába sorolható (a hely valamely tulajdonságát tükröztető elnevezések, a hely viszonyát valamely külső dologhoz, körülményhez kifejező nevek, illetve a hely valamely más helyhez való viszonyát kifejező elnevezések), s ezek nyelvi megformálásában különböző típusú szócsoportok vesznek részt. Mivel erre a szempontra a továbbiakban jelentős mértékben építek a lexikális-morfológiai modellek bemutatásában, célszerűnek látom diagramon is ábrázolni a lényegesebb megoszlásokat, a lexikális-morfológiai elemzésbe ezáltal némileg a funkcionális-szemantikai kategóriákat is belevonva. Úgy gondolom, hogy ez az eljárás nem vezet az elemzési szintek és szempontok keveredéséhez, pusztán a mondanivaló közvetítésének strukturálását segíti elő.

Az alább látható ábrán a sajátosságfunkció jelentkezését mutatom be a három régióban. Ez a megközelítés szolgál kiindulásként a lexikális-morfológiai sajátosságok kiemeléséhez.

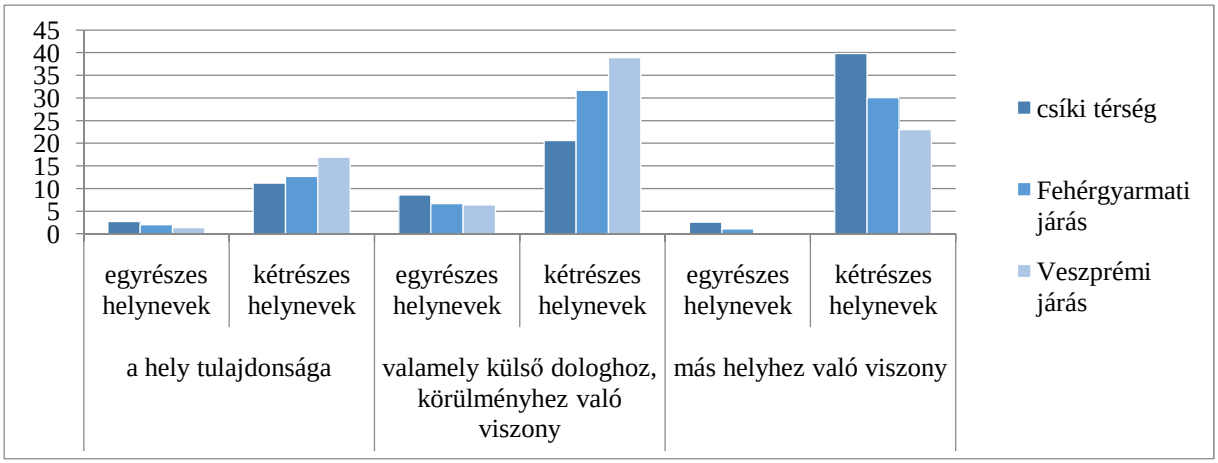


**11. ábra.** A sajátosságjelölő funkció jelentkezése a három régió helyneveiben

A sajátosságfunkcióval mint szemantikai kategóriával itt természetesen nem kívánok foglalkozni, csupán a lexikális szerkezet szintjén megfigyelhető jelenségekre koncentrálok. Annak ugyanis, hogy az egyes térségekben ugyanazt a szemantikai motivációt más-más nyelvi eszköz fejezi ki, az itteni elemzési szempont kapcsán is fontos szerepe lehet. Az e körbe tartozó jegyek közül itt azokat emelem ki, amelyek kapcsán a területi különbségek a legszembetűnőbbek.

**A)** Az egyik ilyen jelenség, amelynek lexikai megformálásában a három régió névrendszerében igen jelentős eltérésekre bukkanhatunk, a b i r t o k l á s k i f e j e z é s é vel van összefüggésben (ez a szemantikai kategória a fenti ábrán a hely viszonya valamely külső dologhoz, körülményhez sajátosságfunkció egyik altípusát alkotja). Az e körben végzett vizsgálatainkat ráadásul egy nem lényegtelen körülmény is nagy mértékben segíti. Minthogy ugyanis a birtoklás kifejezése a helynévadásban minden időszakban jelentős szereppel bír, nagy számú e körbe tartozó névanyagon végezhetjük analízisünket. Abból kiindulva, hogy a nyelvi-grammatikai eszközök terén az egy- és kétrészes névstruktúrákban esetleg más-más megoldásokkal élhet a névadás és a névhasználat, a két névszerkezeti típust külön-külön látom célszerűnek elemezni.

Az egyrészes nevekben igen változatos módon fejeződhet ki a birtoklás motívuma. E lexikális sokszínűséget a következő diagram szemlélteti.

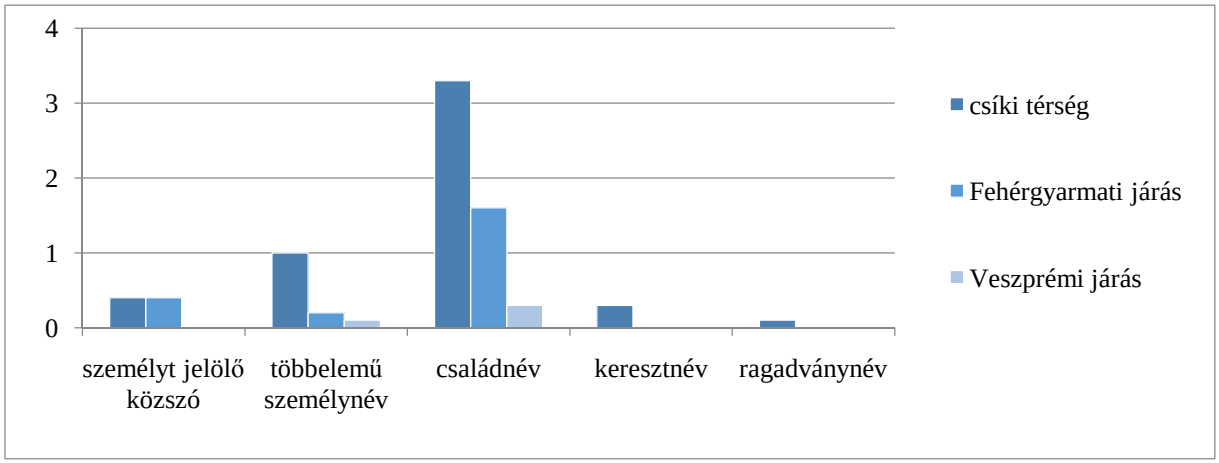


**12. ábra.** A birtokviszony kifejezésére szolgáló lexikális elemek az egyrészes helynevekben

A személyt jelölő közszavak kategóriája láthatóan nagyon kis mértékben használatos struktúra ebben a szerepkörben, s mivel számuk az egy százalékot sem éri el, e szerkezetet nem tárgyalom részletesen. Olyan helynevek sorolhatók mindamellett e kategóriába, mint a *Papé, Kántoré* (Felcsík), *Három emberé, Egyházé* (Fehérgyarmati járás). E szócsoport esetében a morfológiai struktúrának van nagyobb jelentősége; ezt a későbbiekben még érinteni fogom.

Annak ugyanakkor, hogy ez a típusú névszerkezet szokatlanul ritka, jelentősége lehet: a birtoklás kifejezésére ugyanis e térségekben a névadók elsősorban a személyneveket használják fel, míg a személyt jelölő közszavakat kevésbé. A személynevek kategóriája igen változatos módon jelenik meg a három térségben: többelemű személynévi alak, családnév, keresztnév, illetve ragadványnév egyaránt szerepel a helynevekben. A személynevet felhasználó névadásban — általánosabb érvénnyel — egy olyan, talán még ősinek is nevezhető motiváció körvonalazódik, melyet alapvetően a birtoklásban lehet megragadni, ahogy erre korábban SZABÓ T. ATTILA is rávilágított (1988: 433–438).

A többelemű személynevek a magyarországi területeken egyrészes névként alig bírnak jelentőséggel a névadásban. Az összesen 14 adatból 12 ugyanis a csíki térségben található, és mindössze egy-egy a Fehérgyarmati és a Veszprémi járásban. A többelemű személynevek használata a helynevekben tehát a csíki térségben a legjellemzőbb, sőt azt mondhatjuk, szinte kizárólagosan van jelen a három térséget összehasonlítva. A csíki adatok közül példaként említhetjük a *Balló Györgyé, Kopac Antalé, Kósa Ferusé* helyneveket, a Fehérgyarmati járásból regisztrálható a *Pál Mihályné* adat, a Veszprémi járásban pedig a *Vánik Károl* névforma.

A családnevek egyrészes helynévként jóval jellegzetesebb névadási formának tűnnek, noha e tekintetben is markáns különbségeket fedezhetünk fel: a csíki térségben 31 ilyen adattal találkozhatunk (ez az összes helynév 3,3%-a), a Fehérgyarmati és a Veszprémi járásban viszont csekély számú családnévi alapú egyrészes helynév található (ami a Fehérgyarmati járás esetében 1,6%-ot jelent, a Veszprémi járás helyneveinek pedig az 1%-át). Már az előző kategória kapcsán is azt láthattuk, hogy Felcsík névrendszerére volt jellemzőbb a személynévi struktúra az egyrészes helynevekben, és itt is az tűnik ki, hogy az egyrészes helynevek körében ezt a névadási modellt részesítik előnyben.

A keresztnevek névalkotó szerepére csupán a csíki térségben találhatunk adatokat: *Vilmáé, Borkáé,* s hasonló a helyzet a ragadványnevek tekintetében is: mindössze egyetlen adat áll a rendelkezésünkre: *Fillereké,* amely szintén a csíki térségből származik.

Igen markáns eltérésekre bukkanhatunk akkor is, ha a birtoklás kifejezését a kétrészes helynevekben is megvizsgáljuk. A kétrészes helynevekben a birtoklás kifejeződhet személyt jelölő közszó + földrajzi köznév, illetve személynév + földrajzi köznév struktúrában, s e helynévi struktúrák ugyancsak további alkategóriákra bonthatók, ahogyan ezt az alábbi diagram is jelzi.

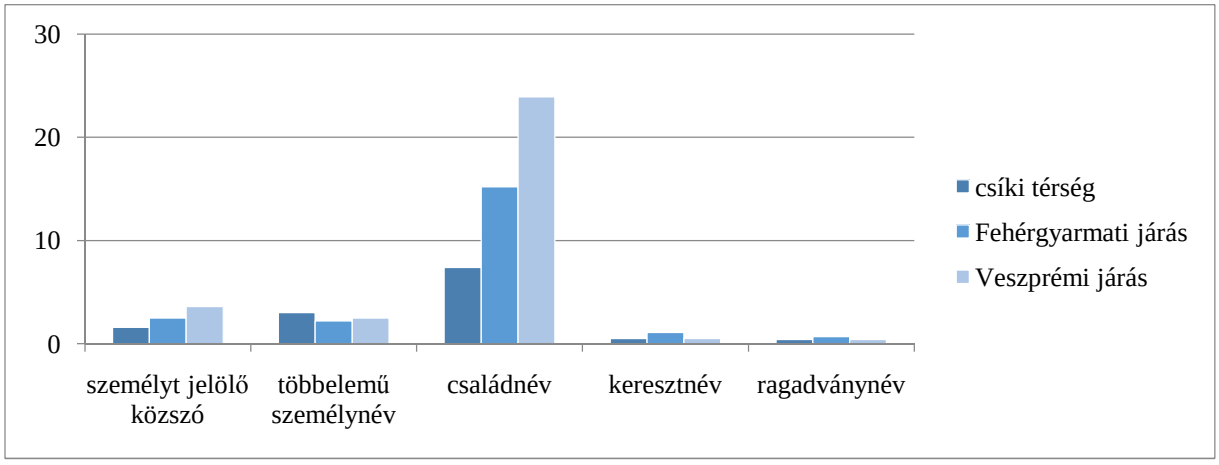


**13. ábra.** A birtokviszony kifejezésére szolgáló lexikális elemek a kétrészes helynevekben

A helynevekben a valós birtokviszonyt kifejező névrész a legtöbb esetben személynév. Ezen belül beszélhetünk többelemű személynévi *(Nagy Pál-tag, Papp Gergely tagja),* családnévi *(Bálint-tanya, Brenner-tanya),* keresztnévi *(Zsuzsa kútja, Balázs kútja),* illetve ragadványnévi előtagról *(Filler kútja, Dini nyírese).* Egy kategória kivételével azt a következtetést vonhatjuk le az ábra alapján, hogy e funkció lexikális megvalósulása szintén univerzális jegyeket mutat, területi különbség nem különösebben jelentkezik benne. A

családnév + földrajzi köznév helynévi struktúra azonban területenként tekintélyes eltérésekről tanúskodik. A diagramon jól látható, hogy ez a kategória a Veszprémi járásban a leggyakoribb, és a csíki régióban, ahol az egyrészes nevek kapcsán a családnévi lexéma felhasználásában a legmagasabb számarányt regisztráltuk a birtoklás tényének vizsgálatakor, e kategória a kétrészes neveknél éppen itt kifejezetten alacsony használati rátát jelez. Azt mondhatjuk tehát, hogy a csíki mikrotoponímiai rendszerben a birtoklás kifejezése családnévvel sokkal inkább egyrészes névstruktúrában realizálódik, míg a kétrészes helynevek esetében a Veszprémi járás névállománya mutat kiugróan magas arányszámot.

A személynevek felhasználása terén a csíki térség toponímiai rendszere (12,9%) és nyugat felé haladva a Fehérgyarmati járás névrendszerén keresztül (21,7%) a Veszprémi járás helynevei (30,9%) között jelentős eltérések körvonalazódnak. Mindez azt jelenti, hogy a keleti régióban a birtoklás kifejezése — noha jelentős rendszerképző elem — a nyugati térségekhez képest egy árnyalattal kisebb jelentőségű, hiszen a csíki és a veszprémi toponímiai rendszerrel szemben 18%-os különbséget mérhetünk. Az effajta helynévszerkezeti megoszlások mögött pedig úgy vélem, valós jelenséghatárokat tételezhetünk fel.

A funkcionális-szemantikai szempontból birtoklást kifejező helyneveket morfológiai szempontból is érdemes lehet megvizsgálni. Ehhez azt fontos előzetesen kiemelnünk, hogy mind az egyrészes, mind a kétrészes névszerkezetekben grammatikailag-morfológiailag jelölt és jelöletlen struktúrák egyaránt felhasználhatók a birtoklást kifejező helynevekben. Az egyrészes nevek esetében a puszta, formáns nélküli személynév vagy személyt jelölő közszó képviseli a jelöletlen szerkezetet (pl. *Kóka, Batéz, Tatár, Benedek, Vánik Káról,* illetve *Vitéz*), az *-é* birtokjeles forma pedig a jelöltet (pl. *Miklósé, Vilmáé,* valamint *Kántoré, Papé*). A kétrészes nevekben a jelöletlen birtokos jelzős szerkezet (pl. *Horvát Lajos-tanya, Cigány-kunyhó, Sváb-tanya, Jegyző-birtok*) és a jelölt birtokos jelzős szerkezet (pl. *Zalán János pusztája* és *Falu kertje*) között tehetünk e tekintetben különbséget. Az ilyen értelemben vett jelöltség és jelöletlenség tényét mutatom be a három térségre vonatkozóan az alábbi táblázatban (ahol a százalékos adatok most is a teljes névrendszerek fényében értendők).

| | egyrészes helynevek | | kétrészes helynevek | |
|---|---|---|---|---|
| | jelöletlen | jelölt | jelöletlen | jelölt |
| csíki térség | 1,37% | 3,75% | 2,47% | 10,52% |
| Fehérgyarmati járás | 1,79% | 0,45% | 15,91% | 5,83% |
| Veszprémi járás | 0,65% | 0% | 27,52% | 1,94% |

**14. ábra.** A jelölt és jelöletlen helynévi struktúrák eloszlása a birtoklás kifejezésében

Az adatok arról tanúskodnak, hogy a jelöletlenség leginkább a magyar nyelvterület nyugati régióira jellemző, míg a jelöltség egyértelműen kelet felé erősödik fel.[15] Az alábbi diagram ugyanezt még jobban szemlélteti.

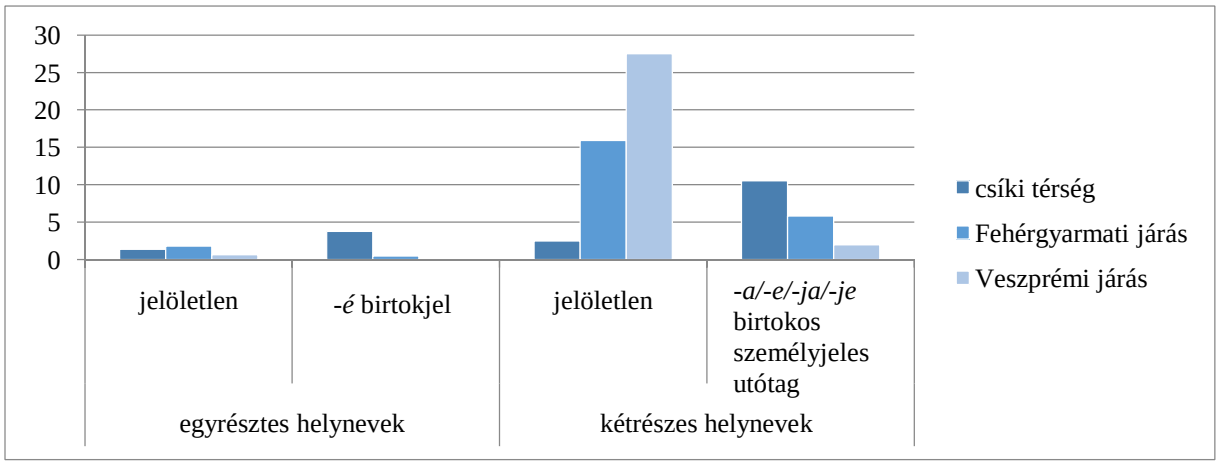


**15. ábra.** A birtoklást kifejező helynevek jelöletlen és jelölt struktúráinak megoszlása

A csíki mikrotoponímiai rendszerben a birtoklást kifejező névrészeknek jelentős hányada jelölt, az egyrészes nevek esetében pedig e téren az *-é* birtokjel használata kiemelkedő (lásd az olyan helyneveket, mint *Vilmáé, Kozmáé, Filleré, Miklósé*). Ez a toldalékelem már régtől fogva nem idegen a helynévalkotástól, ugyanakkor a névalkotásban betöltött szerepe idővel változáson esett át (erről lásd részletesebben BENKŐ 1998: 168, BÉNYEI 2002: 25, 2007: 68–69, TÓTH V. 2010: 18–20, 29). A diagramból egyértelműen kitűnik, hogy a tárgyalt toldalékelem szinte kizárólagosan a magyar nyelvterület keleti, az általam áttekintett korpuszt alapul véve pedig a csíki térségben jellemző. A kétrészes helynevek esetében a jelöletlen struktúrák a magyar nyelvterület nyugati régiói felé haladva erősödnek fel, míg a keleti területeken sokkal inkább a jelölt struktúrák a meghatározóak. A jelölt kétrészes neveket vizsgálva azt a megállapítást tehetjük, hogy az előtagon az *-i* melléknévképzőt csupán néhány helyen adatolhatjuk, számuk elenyésző, s leginkább a Veszprémi járás helynévkincsében fedezhetünk fel effajta mikrotoponimákat *(Apátsági-dűlő, Községi-dűlő).* Sokkal szembetűnőbb az *-a/-e, -ja/-je* birtokos személyjel utótagon való használata, és az itt felfedezhető területi különbségek. A jelölt kétrészes helynevekben a csíki településeken a földrajzi köznévi utótagok ezzel a toldalékelemmel állnak az esetek többségében *(Bot István kertje, Dávid Márton kertje, Dombi Márton vályúja, Karda Márton kertje, Kántor kertje),* ami

[15] Természetesen az effajta megállapítások további vizsgálatokat igényelnek, mindenesetre az ebből a korpuszból leszűrhető adatok erre vallanak.

a helynevek 10,52%-át jelenti (szemben a Fehérgyarmati járás 5,83%-os, illetve a Veszprémi járás egész minimális 1,94%-os arányával).

**B)** Fontos, a névrendszerek egészét érintő eltérésekre bukkanhatunk akkor is, ha a helynek egy másik helyhez való viszonyát kifejező nevek lexikális-morfológiai szerkezetét tanulmányozzuk. Az alábbi diagramon azt mutatom be, hogy ez a szemantikai szerep milyen arányban jelentkezik a három régióban, a továbbiakban azonban — az itt tárgyalt egység szempontjaihoz igazodva — pusztán az ilyen funkciójú elnevezések lexikális szerkezetét elemzem. Jól látható összefüggést figyelhetünk meg a hely más helyhez való viszonyát kifejező helynevek megoszlása és a helyneveknek más helynevekben való felhasználását mutató korábbi diagramnak az arányszámai között (lásd 10. ábra). Mindkét szempontból Felcsík mikrotoponimái tűnnek ki, s a legalacsonyabb arányt a Veszprémi járás helynevei körében tapasztaljuk.

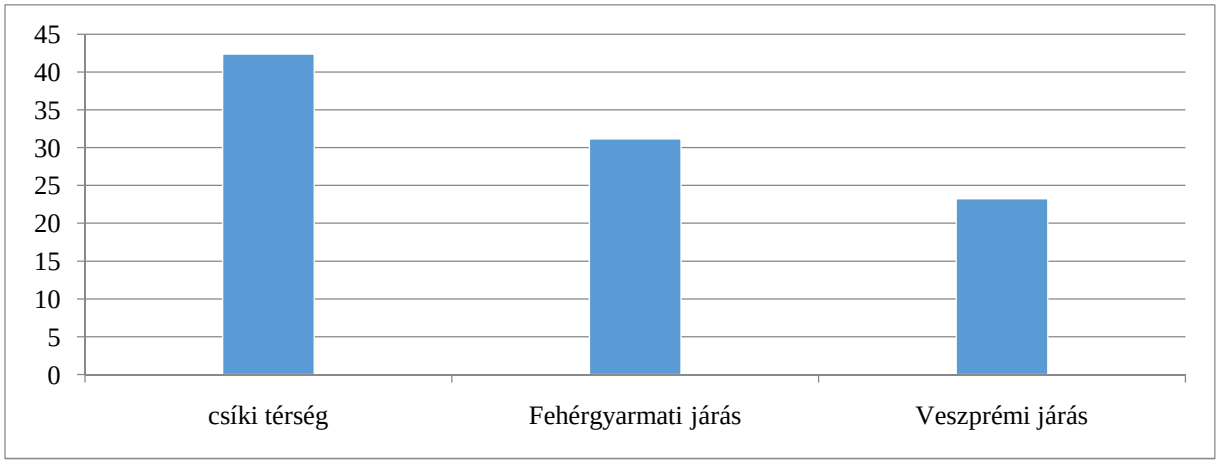


**16. ábra.** A hely más helyhez való viszonyát kifejező névstruktúrák megoszlása a három régióban

A hely más helyhez való viszonyát lexikális-morfológiai tekintetben több struktúra is kifejezheti: az egyrészes neveknél a formáns nélküli puszta helynév (pl. *Balázs kútja, Falu útja*, melyek tulajdonképpen az adattárak tanúsága szerint az adott helynévvel jelölt objektumok melletti kaszálót, valamint szántót jelzik) mellett a határozóragos szerkezetek (pl. *Kantinnál, Kőkeresztnél, Szent Antalnál*) tűnnek fel, a kétrészes névformákban pedig az alaptagon jelölt birtokos jelzős struktúra (pl. *Hámor alja, Szalók alja*), illetőleg a bővítményi (jelzői) tagon jelölt *-i* melléknévképzős struktúra (pl. *Veszprémi út, Laposi línia*) mellett jelöletlen szerkezet (pl. *Külső-Pádina, Alsó-Szalók*) is előfordulhat az ilyen szemantikai szerepet hordozó elnevezésekben. Ezeknek a szerkezeteknek a megoszlását mutatom be az itt következő diagramon.

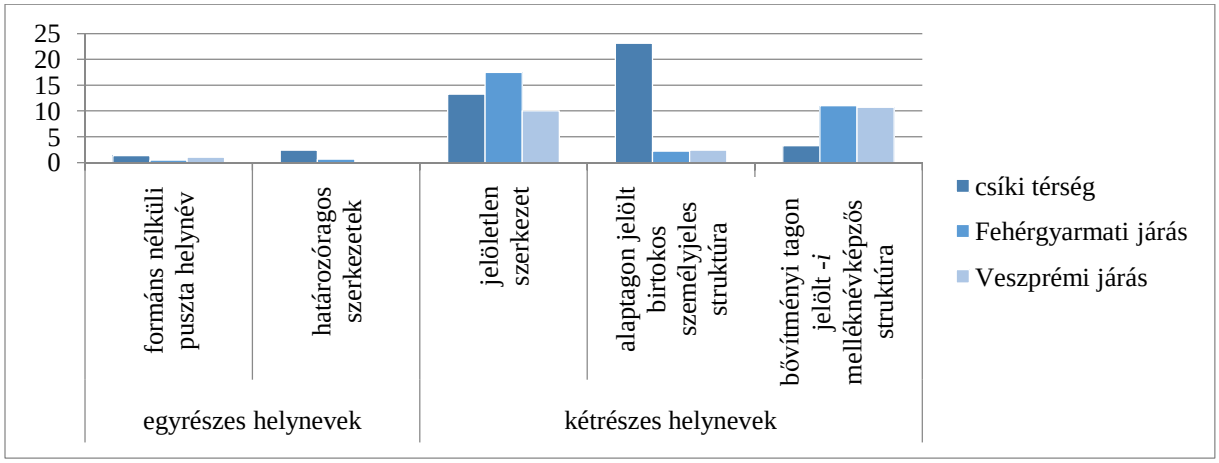


**17. ábra.** A hely más helyhez való viszonyát kifejező helynévi struktúrák

Az egyrészes helynevek kapcsán a határozóragok használatáról érdemes néhány szót szólni: ennek a toldalékelemnek a használata ugyanis — noha rendkívül kis számarányban, de — csak a csíki térségre jellemző névadási minta. Az Erdély-szerte előforduló határozóragos alakulatokra BENKŐ LORÁND is felhívta a figyelmet. Véleménye szerint e helynevek magyar alakulatok, de a „mondatból való kiszakadás utáni meghonosodásukban bizonyos román hatást teszünk fel" (1947: 12). Olyan helynevek említhetők itt, mint a *Gátnál, Kantinnál, Kőkeresztnél, Kőkutaknál, Szent Antalnál, Szent Jánosnál, Ördög-tónál, Vaskeresztnél* stb.

Lényegesebb eltérések mutatkoznak meg az utótagon jelölt birtokos személyjeles struktúrák jelentkezésében. Ez a szerkezeti típus a Veszprémi járásban bír a legalacsonyabb gyakorisági aránnyal, Felcsíkban viszont ennek a szerkezetnek a megterheltsége kiemelkedően magas. A csíki térség mikrotoponímiai rendszerében ezt a szerkezetet leginkább a helyzetviszonyító szavakkal alakult névformák képviselik. A csíki névanyagban e szerepben az *alja, teteje, melléke, oldala, széle, hátulja, köze, vége, töve* viszonyító elemeket láthatjuk, illetve szép számmal jelentkeznek itt egy másik csoportba sorolható, eredetüket tekintve antropomorf vagy teriomorf szemléletű helyzetjelölő lexémák is, úgy mint a *háta, feje, farka, homloka, lába, nyaka, orra, sarka,* illetve a jellegzetesen székely *száda*[16] helynévi utótag is. Ahogy az a felsorolásból is látszik, a székely névrendszerben rendkívül változatosan fejezik ki a rész–egész viszonyt a denotátumok megnevezésekor, s erre leginkább a második névrész birtokos személyjeles formáját használják fel, de természetesen találhatunk példát néhány jelöletlen struktúrára is: *Hámor alja, Szalók alja, Szántó föle, Meszes-kőszikla oldala, Hargita teteje, Piricske töve, Rét köze, Madaras melléke, Temető háta, Madicsa homloka, Vad*

[16] A *szád* földrajzi köznév a 'barlang bejárata vagy völgy bevezető nyílása' jelentésben adatolható a székely nyelvterületen (vö. FKnT. 289).

*nyaka, Pádina feje, Kicsi-kút sarka, Madaras száda,* jelöletlen szerkezetek pedig a *Hámor-tető, Lok-oldal.* A Fehérgyarmati járás névrendszerében leginkább az ilyen típusú helynevek jelöletlen változataival találkozhatunk, mint például az *alj, köz, fok, oldal* utótagokkal, valamint a viszonyjelölő szavak másik csoportjából a *hát,* illetve a *láb* utótaggal (olyan helynevekben adatolhatók ezek az utótagok, mint az *Irgó-fok, Cser-köz, Éger-oldal, Seres-liget-alj, Forrás-hát*). A Veszprémi járásban is jobbára a jelöletlen változatok vannak döntő többségben, például a *fő, tető, mög, oldal,* antropomorf alapú viszonyjelölő szavak közül azonban csak a *hát* adatolható *(Sindő-oldal, Som-hegy-tető, Macska-kő-hát).*

Hasonló markáns eltéréseket az irányjelölés kifejezésében is felfedezhetünk. Ezt a szemantikai szerepet lexikális-morfológiai tekintetben kétféle szerkezet fejezheti ki: egyrészt a bővítményi részen *-i* melléknévképzőt tartalmazó kétrészes név *(Cserháti út, Veszprémi út, Csapási út, Laposi línia),* illetve az alaptagon az *-a/-e, -ja/-je* birtokos személyjel *(Gőzös útja, Rez útja, Török keresztfája útja).* Lényeges eltérésként az útelnevezések kapcsán újfent a veszprémi és a csíki térség közti különbséget említhetjük meg: míg a csíki régióban a jelölt birtokos jelzős szerkezetet *(X útja)* preferálják a névhasználók, addig a Veszprémi járásban sokkal inkább a minőségjelzős, tehát az *-i* melléknévképzős formák dominanciája regisztrálható. Az ugyancsak irányjelölő szerepű vízfolyások elnevezésében is ugyanazt az eltérést fedezhetjük fel, mint az útelnevezésekben: míg a csíki névanyagban a jelölt birtokos jelzős szerkezet jelentkezik *(Küpüs árka pataka, Nagy-Romlás árka, Hideg-kút árka),* addig a az *-i* képzővel alkotott nevek nyugatra erősödnek fel (*Pörgöli-árok, Laposi-árok, Majori-árok* a Veszprémi járásból; *Sziget-háti-csatorna, Túr-háti-csatorna* helynevek a Fehérgyarmati járásból). Nem meglepő tehát, hogy újfent azt a megállapítást tehetjük, hogy míg a csíki toponímiai rendszerben a birtokos jelzős szerkezetű helynevek használata a domináns, addig a nyugati, jelen esetben a Veszprémi járásban a minőségjelzős helynévi szerkezetek a jelentősek.

### 1.2. Helynévrendszerek összehasonlító vizsgálata — Vas megye helynevei alapján

**1.** Az előzőekben azt láthattuk, hogy a földrajzilag egymástól jól elkülönülő területek helynévrendszerei több tekintetben is akár jelentősebb különbségeket mutatnak. Ebben a fejezetben a földrajzi környezet helynévi struktúrák kiterjedtségében játszott szerepét egy olyan módszerrel is bemutatom, amellyel az egyes helynévi szerkezetek kiterjedési vonala, s ezáltal bizonyos jelenséghatárok pontosabban is körvonalazhatók.

A helynévszerkezetek térbeli elterjedtségét, illetve az esetleges jelenséghatárok kérdését az itt következő alfejezetben Vas megye helyneveivel összefüggésben tanulmányoztam. A vizsgált névanyag forrásául a „Vas megye földrajzi nevei” című munka (VMFN., 1982) névállománya szolgált. Ez a terület az itt tárgyalt problematika szempontjából több ok miatt is előnyös vizsgálati terepnek bizonyult, minthogy nyelvi és nem nyelvi tekintetben is jelentős tagoltságot mutat. Nyelvi vonatkozásait kiemelve azt hangsúlyozhatjuk, hogy IMRE SAMU és JUHÁSZ DEZSŐ nyelvjárási térképe alapján négy nyelvjárási terület képviselteti magát a térségben: az északnyugat-dunántúli, a zalai és az őrségi típus (IMRE 1971: 333–334, 337), valamint a hetési nyelvjárás (vö. JUHÁSZ D. 2001: 264, 460).

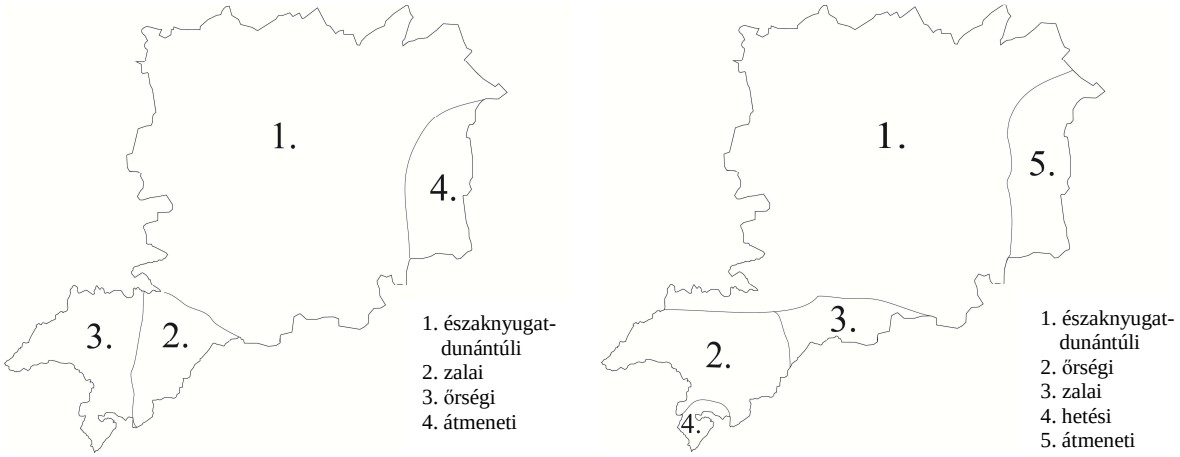


**18. ábra.** Vas megye nyelvjárási tájai IMRE SAMU és JUHÁSZ DEZSŐ térképe alapján[1]

Nyelven kívüli aspektusból szemlélve még színesebbnek mutatkozik a táj: néprajzi szempontból a térségben található az Őrség, a Hegyhát, a Völgység, a Kemeneshát, a Kemenesalja, valamint a Nagyerdő egy szelete (KÓSA–FILEP 1975: 114–115, 150–151, 155–156; DÖMÖTÖR 1960: 7, 16).

[1] A térképeken szereplő vonalak természetesen nem tényleges nyelvjárási határt jelölnek, pusztán szemléltető szerepük van.

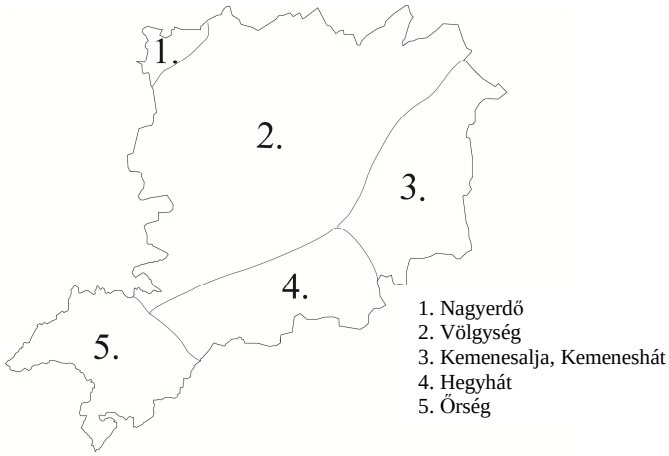


**19. ábra.** Vas megye néprajzi tájai BALASSA IVÁN és DÖMÖTÖR SÁNDOR térképe alapján

Földrajzi megközelítésben Vas megye a Nyugat-Magyarországi-peremvidék, valamint a Kisalföld néhány nagyobb tájegységét foglalja magába: összesen 6 nagytájról, s ezen belül 17 kistájról szólhatunk a térségben (MKK. 354–370, 382–390).[2]

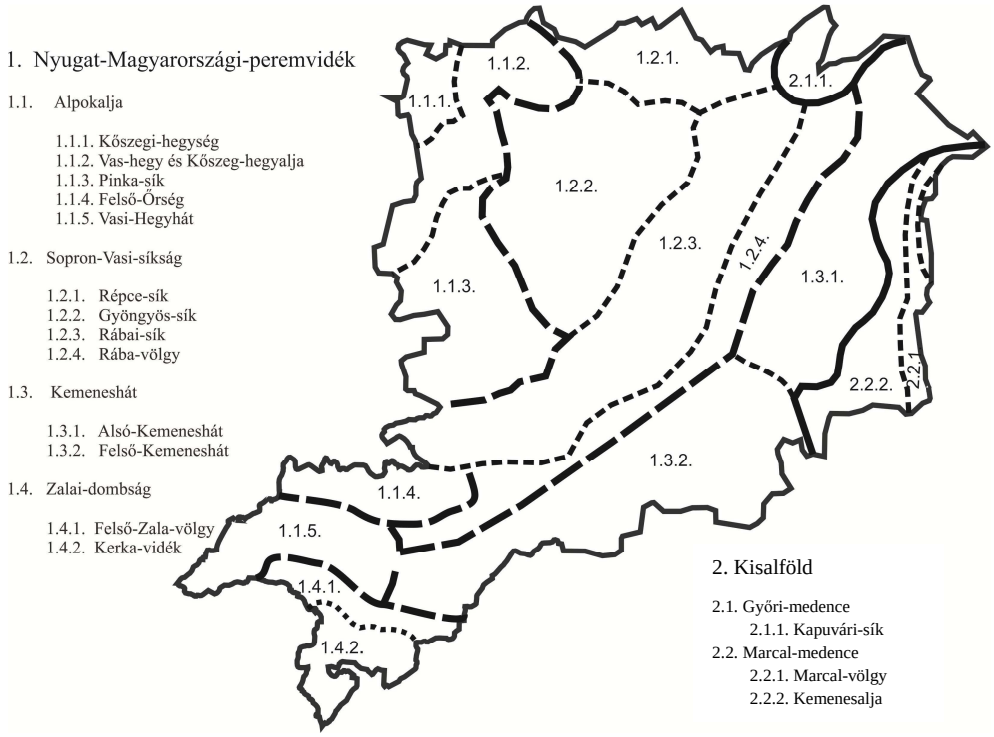


**20. ábra.** Vas megye földrajzi tájai

A táj tehát mind etnográfiai és földrajzi, mind nyelvi szempontból differenciált képet mutat; erre alapozva pedig azt a feltevést fogalmazhatjuk meg, hogy a táji, néprajzi,

[2] A későbbiekben a Rába mente, valamint a Marcal-medence térsége fontos szerephez jut majd a névminták terjedése kapcsán. Előbbi területen az 1.2.3., valamint az 1.2.4. számmal jelölt Rába-sík és Rába völgy területét értem, utóbbi pedig a 2.2.-es számmal jelzett területet takarja.

nyelvjárási különbségeken túl bizonyosan különbségekre bukkanhatunk a névrendszer, a helynévadási minták vonatkozásában is.

Vas megye mint vizsgálati terep a fentiek mellett azért is lehet különösen alkalmas az itteni vizsgálatok szempontjából, mert a névtár anyagát tartalmazó helynévgyűjtemény a magyarországi helynévgyűjtésnek abban a szakaszában született meg, amikor már egy jól kiforrott módszertan, valamint tapasztalt szerkesztőgárda állhatott az adattár mögött, ez pedig nyilvánvalóan előnyt jelenthet a jelenlegi elemző munka során is (vö. HOFFMANN 2003: 69–70, 77).

**2.** A településenkénti összehasonlító vizsgálathoz Vas megye — a korábban már ismertetett mintavétellel kiválasztott — településeinek külterületi névanyagát elemeztem a HOFFMANN ISTVÁN-féle elemzési modell (1993a) kategóriarendszere alapján. Az itt kapott eredményeket, százalékos gyakorisági adatokat aztán térképre vetítettem. A korábbi vizsgálathoz hasonlóan ebben a fejezetben sem kívánok teljes névrendszertani elemzést adni, csupán azokra a helynévszerkezeti típusokra koncentrálok, amelyek esetén valós területi eltéréseket regisztrálhatunk. Több olyan helynévszerkezeti típus is van ugyanis, amelyek univerzálisnak mondhatók egész Vas megye területén, vagy éppen ellenkezőleg, annyira esetleges a jelentkezésük az egyes települések helynévrendszerében, hogy azokból lényegi következtetéseket nyilvánvalóan nem vonhatunk le.

Adatbázisom kiépítése során 125 település több mint 8000 helynévi adatát tekintettem át. A Vas megyei települések helynévkincsének elemzésekor első lépésként a speciálisan itt alkalmazandó lépésszámot[3] kellett meghatároznom. Módszertani tekintetben ez azért lényeges döntés, mert olyan települések adatállományával is dolgoztam, amelyek kevés külterületi nevet számláltak, s egy-két névnyi eltérés sokszor akár 2%-os különbséget is generált a különböző szerkezeti kategóriák között. A helynevek kapcsán ezért többnyire a 10%-os lépésszámot tekintettem alapnak, arra gondolva, hogy egy viszonylag kis elemszámú névanyagban 6–7 névnyi eltérés egy-egy névszerkezeti típus kapcsán már nagyobb különbségként regisztrálható. Tisztában vagyok ugyan azzal, hogy a lépésszám határának ilyen módon történő meghúzása valójában önkényes döntés alapján született meg, mégis úgy gondolom, hogy a megnyugtatóbb eredmények érdekében ezt az önkényes döntést szükséges volt meghoznom.

**3.** Vas megye egyes településeinek n é v s ű r ű s é g i j e l l e m z ő i igen jelentős eltéréseket mutatnak. Azt már az előző fejezetben is jeleztem, hogy az általánosan elfogadott

[3] A lépésszám tulajdonképpen a térképeken feltüntetett százalékos gyakoriságot jelenti, vagyis hogy hány százalékonként jelöljük más-más színnel az adott jelenséget.

vélekedés szerint szoros összefüggés mutatkozhat egy-egy település névsűrűsége és a földrajzi környezet jellege között. Ezt az álláspontot az alább látható névsűrűségi adatok részben ugyancsak alátámasztják.

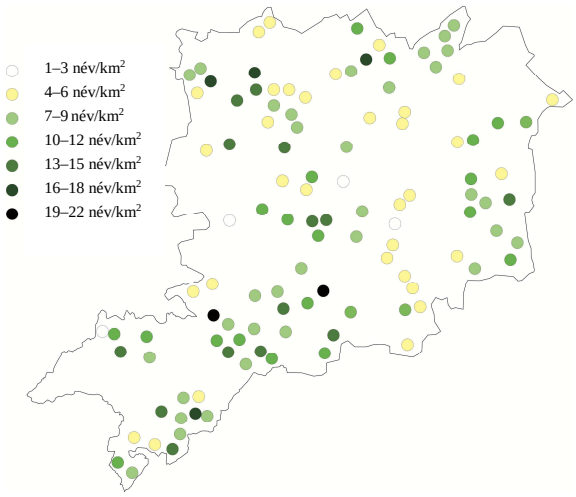


**21. ábra.** A Vas megyei településeken mérhető névsűrűségi adatok (név/km$^2$)

Úgy tűnik, hogy a terület változatos földrajzi jellege több esetben magasabb névsűrűséget eredményez: a megye északi felén — tehát a síkvidéki részen — például több az alacsonyabb névsűrűségű település, mint a domborzati szempontból változatosabb Alsó-Kemenesháton.

Azt is említettem az előzőekben, hogy a települések nagysága és az ott mérhető névsűrűség fordított arányban áll egymással. Ezt — ahogyan az itt következő ábrán láthatjuk — a vasi névanyag is szemléletesen igazolja.

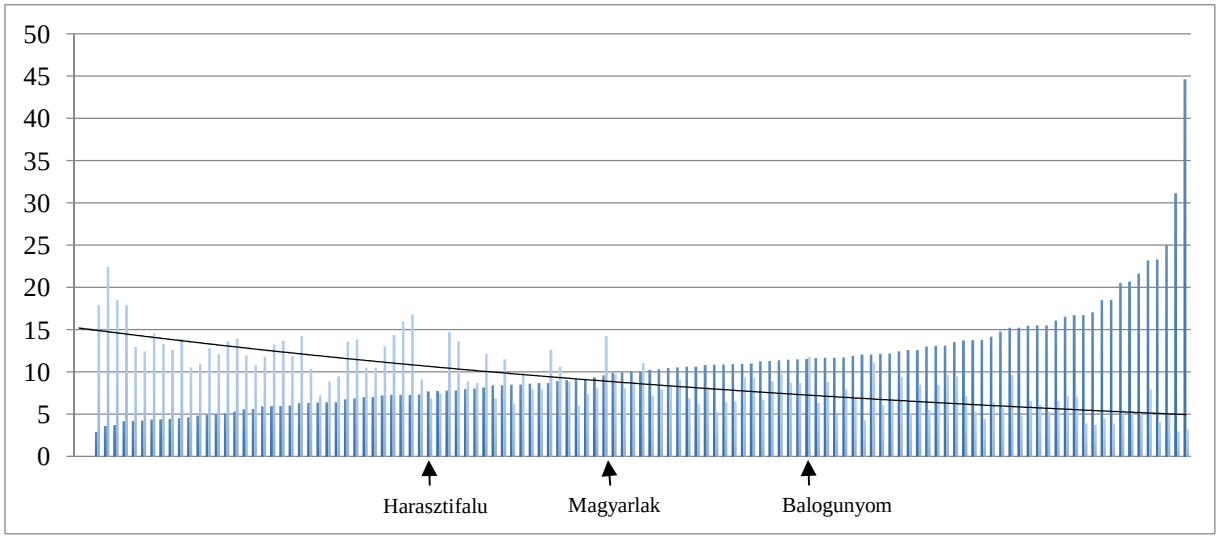


**22. ábra.** A település nagyságának (km$^2$, sötét oszlop) és névsűrűségének (név/km$^2$, világos oszlop) összefüggései Vas megyében

Noha ez az összefüggés minden kétséget kizáróan létezik, nem mehetünk el szó nélkül amellett a tény mellett sem, hogy bizonyos településeken a terület nagyságától lényegében függetlenül rendkívül alacsonyak, vagy éppen kiugróan magasak a mért névsűrűségi mutatók. Például Harasztifalu 7,7 $km^2$-es területén 6,8-as névsűrűséget mérhetünk, mely alacsonynak mondható a Balogunyomon vagy a Magyarlakon mérhető adattal való összevetésben: — 11,5 $km^2$-en 11-es névsűrűséget mérhetünk Balogunyomon, vagy 11 $km^2$-en 14,5-ös névsűrűséget Magyarlakon. Utóbbi településen viszont éppen a terület nagyságához képest magas a névsűrűségi arány. A kiugró adatokat könnyedén kiválaszthatjuk, ha a névsűrűségi adatokra ún. „exponenciális trendvonalat”[4] rajzolunk. Ez leginkább minden bizonnyal azzal is összefüggésbe hozható, hogy a gyűjtések nem egyenletes színvonalúak, minőségűek voltak, bármennyire is törekedtek erre a gyűjtés szervezői és végzői egyaránt. Ez azt jelenti, hogy bizonyos típusú helynévfajtákat a gyűjtést végzők egy része beemelt az adattárba, mások viszont — az adott nyelvi elemek helynévi szerepét megkérdőjelezve — eltekintettek tőlük. Ez a különbség főként persze a helynévrendszer peremén elhelyezkedő (vagy elhelyezhető) nyelvi elemek esetében történhetett meg.

**4.** A mikrotoponímiai rendszerek közötti eltéréseket — amint ezt az előző fejezet vizsgálati eredményeiből kiindulva feltételezzük — leginkább a lexikális-morfológiai struktúrák terén várhatjuk. A továbbiakban ezért erre a vizsgálati szintre koncentrálva azt tekintem át, hogy a helynevekben egy-egy funkcionális-szemantikai tartalom kifejezését milyen nyelvi eszközök valósítják meg, illetve az ezekben megfigyelhető szembetűnőbb eltérésekre hívom fel a figyelmet.

**4.1.** A fajtajelölő funkcióban álló földrajzi köznevek közül az egyrészes puszta földrajzi köznévi helynevek Vas megyében meglehetősen gyakoriak: a teljes névrendszerre vonatkoztatva ugyanis 10–20%-os gyakorisággal fordulnak elő. Eloszlásukat a következő térkép szemlélteti.

[4] Ez a trendvonal a 22. ábrán látható.

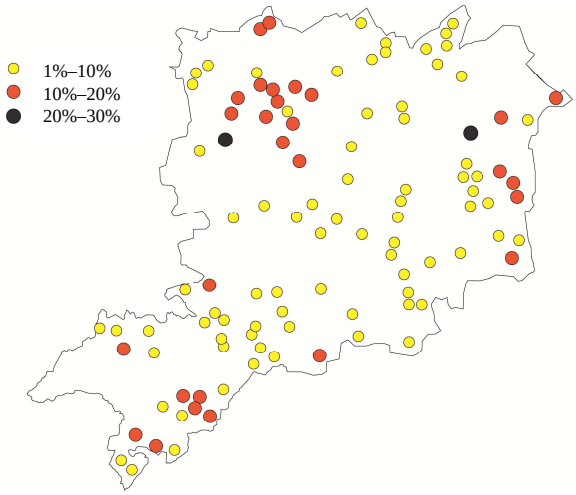


**23. ábra.** Egyrészes puszta földrajzi köznévi helynevek eloszlása Vas megyében

A térképen egyértelműen megmutatkoznak a puszta földrajzi köznévi helynevek használatának területi különbségei. Leginkább három gócpont körvonalazódik e helynévstruktúrák felhasználása terén: a Sopron-Vasi-síkságon belül a Gyöngyös-sík területén (tehát a megye északnyugati csücskében) figyelhető meg ennek a szerkezetnek a gyakoribb használata, illetve a Marcal-medence tájegységen (a megye keleti részén), valamint a Zalai-dombságon (a délkeleti csücsökben) találhatjuk meg magasabb százalékos arányban ezt a struktúrát.

Az egyszerű földrajzi köznévi lexémával azonos helynevek köréből kiemelhetjük a *Berek, Csapás, Csarit, Domb, Erdő, Forrás, Gyep, Hosszi*,[5] *Hegy, Irtás, Kanális, Koplaló*,[6] *Kelő*,[7] *Kút, Legelő, Major, Mocsola, Parlag, Páskom, Remész, Ritás, Tag, Telek, Temető, Vágás* stb. névformákat, az összetett földrajzi köznevet tartalmazó helynevek közül pedig a *Dögtemető, Kenderföld, Szőlőhegy, Káposztáskert* stb. említhető példaként. Azt is megjegyzem azonban, hogy a *Kenderföld, Káposztáskert* típusú elnevezések a kétrészes helynévi struktúrákhoz is közel állnak, nyelvi (lexikális-morfológiai) elemzésük tulajdonképpen azon a döntésen múlik, hogy egyetértünk-e a *kenderföld* típusú nyelvi alakulatok összetett földrajzi köznévi státusával. Itt azt a földrajzi köznévi listát, jegyzéket vettem a döntések során figyelembe, amelyet a földrajzi nevek helyesírásával foglalkozó munka közreadott (FNH. 33, 75–127).

Noha a legtöbb egyrészes földrajzi köznévi alapú helynév nem mutat lényeges területi eltérést, egy-két különlegességre érdemes felhívni a figyelmet. A vizes helyeket jelölő egyrészes földrajzi köznevek között lexikális szinten többek közt a *Mocsola,* valamint a *Zsibb*

[5] A *hosszi* földrajzi köznév a *hosszú* egyik alakváltozata, jelentése ’hosszan elnyúló földterület’ (FKnT. 185).
[6] A *koplaló* sertéslegelőt vagy juhok tartózkodási helyét megjelölő földrajzi köznév (FKnT. 207).
[7] A *kelő* ’átjáró’ jelentésű földrajzi köznév (FKnT. 199–200)

helynevek említhetők egyfajta táji jellegzetességnek. A *mocsola* ’disznófürösztő hely’ jelentésben (FKnT. 247) Vas megye közép-keleti részében elterjedt földrajzi köznév, míg a ’vizenyős, posványos rét’ jelentésű *zsibb* csak a Kerka-vidékre jellemző lexéma (FKnT. 335): Bajánsenyéről, Szattáról, valamint Kerkáskápolnáról adatolhatjuk.

A földrajzi köznévi lexémák Vas megye helyneveiben is jellegzetesen a kétrészes névformák utótagjaként szerepelnek: felhasználásuk e pozícióban közel azonos az itt vizsgált településeken, átlagosan 60–80%-ban való adatolhatóságuk nem mutat lényeges területi különbséget. Emiatt itt is csupán néhány apró jelenségről teszek röviden említést: néhány morfológiai sajátosság ugyanis megítélésem szerint jól szemléltetheti a névminták eltéréseit.

Az egyik jellegzetességként a földrajzi köznévi utótagokon szereplő *-k* többes szám jelet emelhetjük ki. Noha nem találunk túl sok toldalékelemet a vasi helynévrendszerben, általában elmondható, hogy a *-k* többes szám jelét — területek összefoglaló megjelöléseként — gyakrabban használják fel a névadók egy-egy földrajzi köznév mintába való beillesztésére: például *Török-földek, Kajtár-földek, Úr-rétek, Kis-kertek.* Az alábbi szemléltető térkép az ebben a szerepben leggyakrabban jelentkező *földek* utótag területi eloszlását ábrázolja.

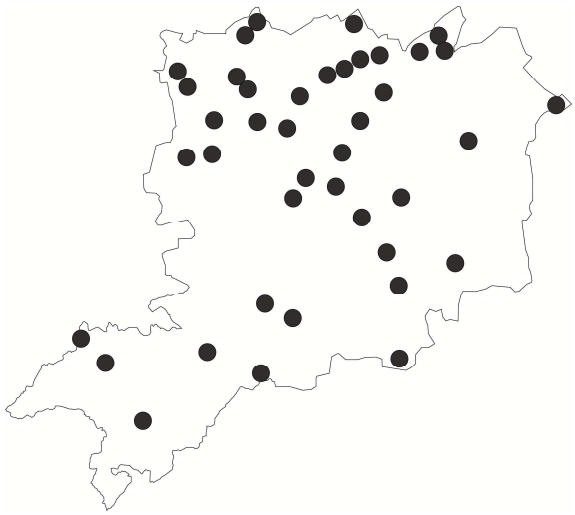

**24. ábra.** A *-földek* földrajzi köznévi utótag jelentkezése Vas megye helyneveiben

A térképlap tanúsága szerint a névadásban az északi és a déli területeken más-más normát követnek a névadók: míg a megye északi részén több, addig a déli területeken jóval kevesebb adat található a többes számban jelentkező *földek* földrajzi köznévi utótagra. Ugyanezt a területi eloszlást más, ritkábban használatos többes számú földrajzi köznévi névrészek is mutatják: hasonló jelenséget figyelhetünk meg ugyanis a *rétek, kertek, holdak* stb. utótag esetében is (pl. *Úr-rétek, Fazekas-rétek; Kis-kertek, Sánta-kertek; Fertály-holdak, Hat-*

*holdak*). Minthogy egész Vas megyére jellemző ennek a toldalékelemnek földrajzi köznévi utótagon való jelentkezése, egy összefoglaló térképet is érdemesnek látok közreadni erről a morfológiai mintáról. Az ábra igen szemléletesen mutatja, hogy a többes szám jelével álló földrajzi köznévi lexémák a megye északi felében sűrűsödnek, noha kisebb arányban a megye egész területén előfordulnak.

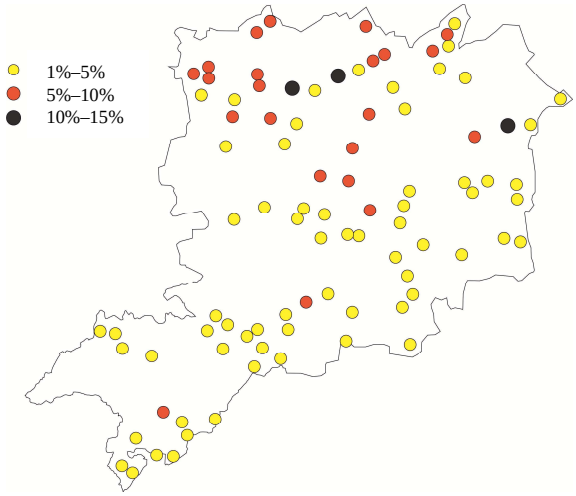


**25. ábra.** A többes számban álló földrajzi köznévi utótagú helynevek Vas megyében

A másik itt kiemelendő lexikális-morfológiai jelenség az *alja* földrajzi köznévi utótaggal kapcsolatos. Ez a földrajzi köznév — úgy tűnik — egész Vas megyében rendkívül fontos szerepet játszik a helynevek szerkezetében. Az egész névrendszerre vonatkoztatva átlagosan ugyancsak 5%-ban van szerepe ennek a lexémának, de akadnak települések, ahol 10-15%-os a jelenléte. Az előfordulásai között vannak olyanok, amelyek összetett földrajzi köznévi státusú nyelvi elem második részeként tartalmazzák az *alja* lexémát (pl. *kertalja*), máskor kétrészes helynév egyszerű földrajzi köznévi utótagjaként találjuk meg *(Haraszt alja, Berek alja).* Minthogy azonban mindkét struktúra mögött ugyanaz a jellegzetes névadói-névhasználói szemlélet van (amely egyfajta kéttagúságra törekvéssel jellemezhető), az alábbi összefoglalásban nem teszek különbséget a *Kertalja* (összetett földrajzi köznévi) és a *Haraszt alja* (kétrészes helynévi) struktúra között akkor, amikor az *alja* lexéma területi sajátosságait vetítem térképre.

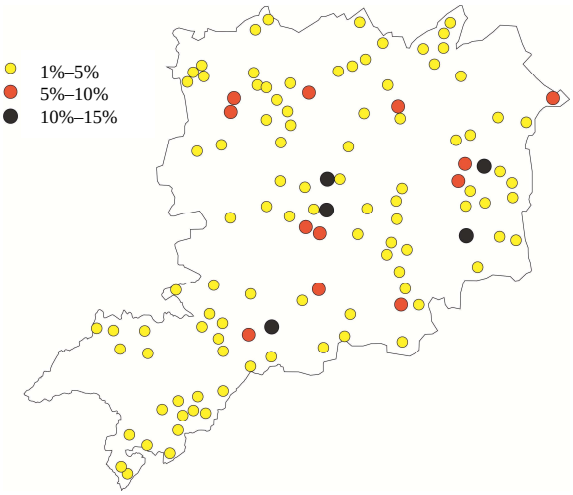


**26 ábra.** Az *alja* lexéma Vas megye helyneveiben

**4.2.** Helynévi lexémával egy- és kétrészes struktúrában egyaránt találkozhatunk, s ezek — mint korábban kifejtettem — részint megnevező, részint sajátosságjelölő funkciót töltenek be a névszerkezetekben. A már létező helynevek felhasználását a Vas megyei névrendszerben két térképen ábrázolom: az egyiken a helynévi lexémát tartalmazó egyrészes névstruktúrákat mutatom be (pl. *Citora, Csakota, Kerka, Rába, Pinka, Répce, Sinkó, Zablánc, Gecemán*), a másodikon a kétrészes, helynévi lexémát tartalmazó elnevezések *(Kis-Métnek, Nagy-Máncso, Alsó-Bekeny, Hosszi-réti út, Nyáras alja, Nyáras föle, Alsó-Páskumi-kút)* területi jellemzői láthatók.

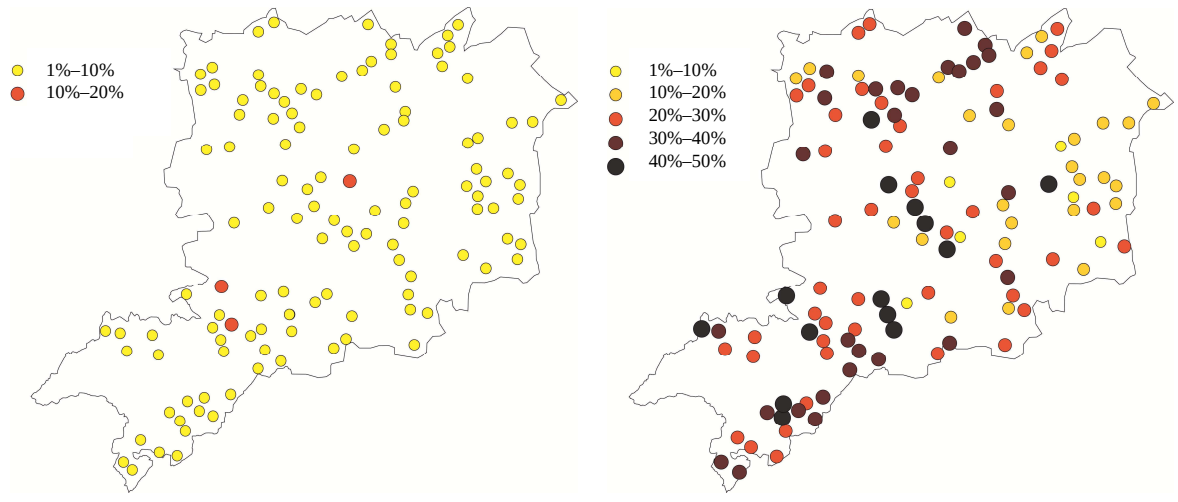


**27. ábra.** Helynevek felhasználása az egy-, illetve a kétrészes helynévi struktúrákban

A helynévi lexémát tartalmazó egyrészes helynevek vizsgálatakor nem látunk területi eltérést, Vas megyében három falu kivételével egyöntetűen 10% alatti az ilyen típusú helynevek használata. A kétrészes nevek kapcsán azonban — noha nem markánsan, de —

egyfajta differenciáltság körvonalazódik a keleti és nyugati területek között: a Marcal-medence táján (a keleti területen) lényegesen kevesebb helynevet használnak fel a kétrészes struktúrákban (10% alatt), mint a megye középső és nyugati részein (ahol átlagosan 20–30%-os arányt tapasztalunk, de bizonyos településeken ez akár 50% körüli százalékos értékeket is elérhet).

**4.3.** A s a j á t o s s á g f u n k c i ó nyelvi megformálásán belül a birtoklás, valamint a más helyhez való viszonyítás kifejezésére helyezem — az előzőekben bemutatott vizsgálatokhoz hasonlóan — itt is a hangsúlyt a névrendszerek lexikális-morfológiai struktúráiban jelentkező különbségekre fókuszáló analízisem során.

**4.3.1.** A b i r t o k l á s funkciója a magyar helynévrendszerben — mint korábban is jeleztem — szerkezetileg kifejeződhet egyrészes, valamint kétrészes nevekben; lexikális-morfológiai szinten pedig a struktúra létrehozható személynév *(Kálmán-rét),* illetőleg személyt jelölő közszó *(Koldus-telek)* által. Mindebből következően a magyar helynévkincsben négyféle lexikális szerkezet létezhet a birtoklás kifejezésére: személyt jelölő közszó *(Molnári);* személynév *(József),* személyt jelölő közszó + földrajzi köznév *(Pap-tag);* személynév + földrajzi köznév *(Laci-tag).* S e szerkezetek lehetnek jelöltek *(Tóthné földje, Uraságí-föld),* illetve jelöletlenek *(József, Pap-tag)* egyaránt.

Az egyrészes helynevekben a névadók tehát felhasználják az adott tulajdonos nevét helynévalkotáskor *(Tóti, József),* illetve élhetnek személyt jelentő közszavakkal is *(Molnári, Vitéz*[8]*).* Ezek a szerkezetek nem mutatnak lényeges területi differenciáltságot, emellett a használati arányuk sem túl magas. Szembeötlő territoriális különbségre az adatok térképre vetítése során sem bukkanhatunk, azt azonban talán érdekességként érdemes megemlíteni, hogy az egyrészes, személyt jelölő közszavak felhasználása inkább az északi területeken jelentkezik *(Proletár, Vitéz),* míg a déli területeken kevésbé. Szembetűnő továbbá, hogy míg az egyrészes személynévi helyneveknek meglehetősen alacsony a megterheltsége, mégis Vas megye egész nyugati felén jelentkeznek szétszórtan, a megye keleti részén, tulajdonképpen a Rábán inneni területeken viszont rendkívül ritkán adatolhatók *(Domokos, Ágoston, Péterics, Piroska, Kajcsos, Sinku, Rostáné).*

Minthogy Vas megyében a kétrészes helynévi struktúra a preferáltabb névszerkezet, tanulságosnak ígérkezik a kétrészes helynevek kapcsán adatolható különbségek és azonosságok feltérképezése. A birtoklás lexikális szinten két típusú összetett szerkezettel

[8] Az ilyen helynevek esetében a Vas megyei névgyűjtemény maga utal arra, hogy az adott személy foglalkozása vagy címe jelentkezik a névben: a *Molnári* esetében „a földesúri molnáré volt", a *Vitéz* helynév esetében pedig „a két világháború között vitézek kapták" információt olvashatjuk a név mellett.

fejeződik ki Vasban: a birtokost jelölő közszói előtagból + földrajzi köznévi utótagból alakult (vagyis *Pap-tag*-féle), valamint személynévi előtagot + földrajzi köznévi utótagot tartalmazó (azaz *Simon-tag* típusú) helynevekkel. Amíg a Rába mentétől északra eső területeken az utóbbi, vagyis a személynévi előtag + földrajzi köznévi utótag struktúra mutatkozik meghatározónak a birtoklás kifejezésére (például *Simon-tag, Major-tag, Kovács-tag, Albert-tag*), addig a Rába mentétől délre eső területeken ez a modell kevésbé jelentkezik. A személyt jelölő közszó + földrajzi köznévi utótagú helynevek azonban éppen itt, a Rába mentén, és az attól délre eső területeken mutatnak szembeötlően magas felhasználtságot *(Kanász-parag, Király út, Pap-tag, Tanító-tag)*, s a Rába mentétől északra ez a kategória alig jelentkezik.

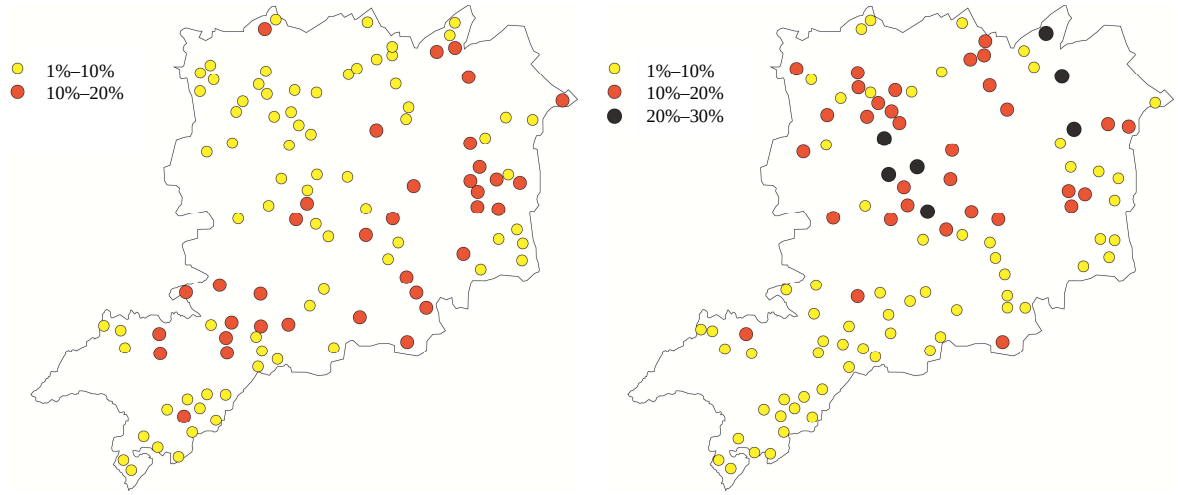


**28. ábra.** A birtokviszony kifejezése a személyt jelölő közszó + földrajzi köznév (1. térkép), illetve a személynév + földrajzi köznév (2. térkép) struktúrájú kétrészes helynevekben

Mindebből tehát arra következtethetünk, hogy a vizsgált területen a birtoklás kifejezésére — összevetve az egyrészes nevek felhasználási arányával — a névadók alapvetően a kétrészes struktúrát használják, ám a birtoklás funkció nyelvi megjelenítésére alkalmazott két szerkezettípus kapcsán területileg differenciált mintákra akadhatunk, ami talán a Rába mente akadály jellegét mutatja a névminták terjedésében. Ezt a feltevést a későbbi vizsgálatok ugyancsak megerősíteni látszanak.

Általánosságban azt is elmondhatjuk a birtokviszony kifejezése kapcsán, hogy a jelöletlenség a helynévi szerkezetek döntő többségét alkotja (HOFFMANN 1993a: 75), s ez igaz a birtokviszonyt kifejező struktúrákra is: Vas megyében a jelölt és a jelöletlen birtokviszonyt kifejező helynevek aránya 18–82%. Térképre vetítve a jelölt struktúrák elterjedését azt láthatjuk, hogy a jelölt kategóriák főképpen a Rábán túli területeken adatolhatók nagyobb számban.

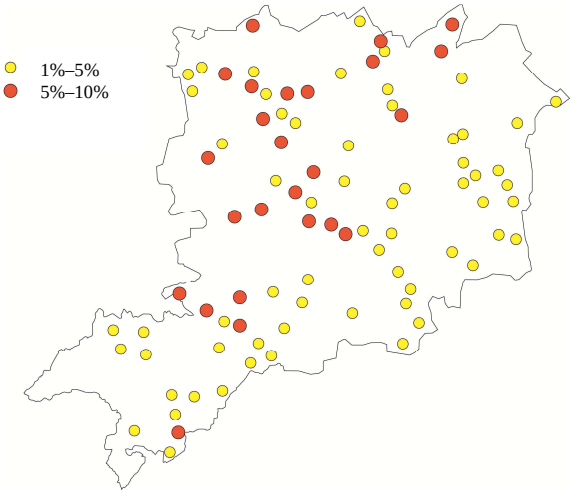


**29. ábra.** A birtokviszonyt jelölt kétrészes helynévi struktúrával kifejező névformák elterjedése Vas megyében

Annak ellenére, hogy nem túl gyakori a jelölt birtokviszonyt kifejező nevek aránya, többféle toldalékelemet is felhasználnak a névalkotók a birtoklás kifejezésére: az utótagon elsősorban a birtokos személyjel különböző alakváltozatait (pl. *Pap kútja*, *Tóthné földje*), az előtagon pedig az *-i* melléknévképzőt *(Urasági-hegy)*. A következő két térkép ezek elterjedési területét szemlélteti.

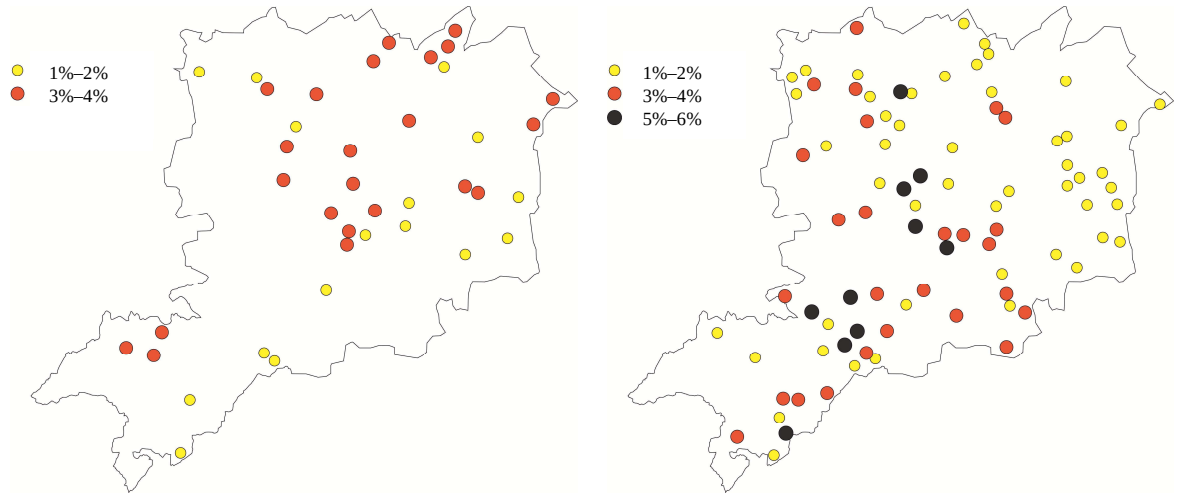


**30. ábra.** A birtokos személyjel (1. térkép) és az *-i* melléknévképző (2. térkép) eloszlása a birtokviszonyt kifejező helynevekben

Igencsak szembetűnő jelenség az, hogy a birtokos személyjel ritka toldalékelem a birtoklás kifejezésére a térségben (az 5%-ot sehol sem haladja meg a gyakorisága), használata pedig a megye északi felére, a Rábán túli területekre jellemző leginkább.

Vas megye helyneveiben az *-i* képző is szerepet játszik (többnyire szintén 1-5%-os arány van) a tárgyalt szemantikai tartalom kifejezésében. Úgy tűnik, hogy leginkább a megye nyugati részén, a Kemenesháttól nyugatra, a Rába mente középső tájain jellemző ez a struktúra kissé nagyobb gyakoriságban (pl. *Szentegyházi, Jegyzői-birtok, Urasági-hegy*).

A korábbi és az itteni tapasztalatok tükrében azt mondhatjuk, hogy a Rába mente vélhetően szerepet játszik az *-a/-e, -ja/-je* birtokos személyjel helynévmintájának terjedésében (illetve annak akadályozásában). Ugyanez — legalábbis a fenti térképek tanúsága szerint — az *-i* képzőelemre nem mondható el feltétlenül, ebben az esetben valamely más terjedést befolyásoló faktor jelenlétét kell feltételeznünk. Ezenfelül láthatóan az *-i* képzős struktúra többnyire ott a legtipikusabb, ahol a birtokos személyjel előfordulása a helynevekben meglehetősen csekély. A két morfológiai struktúra feltételezhetően bizonyos szinten komplementer jellegű, s ez annak a fényében, hogy a két toldalékelem történeti szempontból is összefüggéseket mutat (vö. SZEGFŰ 1991: 273, 279–80, illetve korábban MELICH 1914: 156, PAIS 1935: 110), nem is különösebben meglepő. BÉNYEI ÁGNES összefoglaló munkájában hasonlóképp tekint a tárgyalt képzőelemre, s az *-i* képzős helyneveken belül a birtoklást kifejező funkciót egy jól körülhatárolható típusként határozza meg (vö. 2012: 74–78).

**4.3.2.** A Vas megyei helynévrendszerek is jó példát szolgáltatnak arra a feltevésünkre, hogy a helynek valamely m á s h e l y h e z v a l ó v i s z o n y á t kifejező nevek szerkezetében lexikális-morfológiai eltéréseket tapasztalhatunk.

A HOFFMANN-modell megközelítése szerint a más helyhez való viszony többféle lokális kapcsolatot foglalhat magában: a hely pontos elhelyezkedését, az irány megjelölését, a hely viszonyított, relatív helyzetét, valamint a rész–egész viszonyt. E funkciók nyelvi kifejezésében kifejezetten változatos toldalékkincs vesz részt a helynevekben: egyes határozóragok (*-tól/től, -ba/-be, -nál/-nél* stb.) mellett a birtokos személyjel is jelentkezhet részmeghatározó funkcióban, míg az *-i* képző az irányjelölés terén mutat magas felhasználtságot. De éppenséggel melléknévi igenévképzőket is találhatunk az *X-re járó* típusú helynevekben.

A határozóragok kategóriáját külön-külön vizsgálva meglehetősen szórt képet kapunk az egyes ragok elterjedéséről. Nehezíti a helyzetet, hogy bizonyos toldalékok *(-tól/-től; -ba/-be)* csak egy-két település névanyagában jelentkeznek. Mindezeket a körülményeket figyelembe véve a viszonyjelölésre szolgáló határozóragokat egyetlen térképre vetítettem rá.

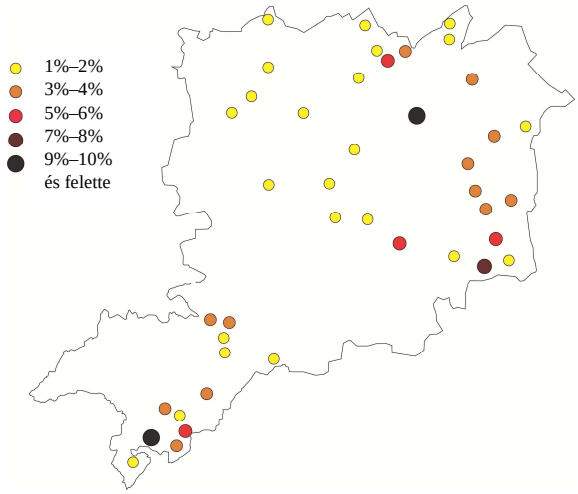


**31. ábra.** A határozóragos struktúrák használati gyakorisága Vas megyében

Ilyen névstruktúrák jól látható módon egész Vasban szórtan jelentkeznek, de jellegzetes tömböt alkotva döntően a Rába mentétől keletre, leginkább a Marcal-medencében adatolhatók *(Szakonyi határnál, Bakterháznál)*, illetve jellegzetes tömböt vehetünk észre az Őrség területén is. Egy másik érdekességet a *-ra/-re* határozórag kapcsán figyelhetünk meg: ez a toldalék ugyanis rendre az igés, igeneves szerkezetekben jelentkezik (pl. *Gyepre dűlő, Kelédi határra dűlő* vagy irány kifejezésekor: *Völgyre járó, Berekre járó).*

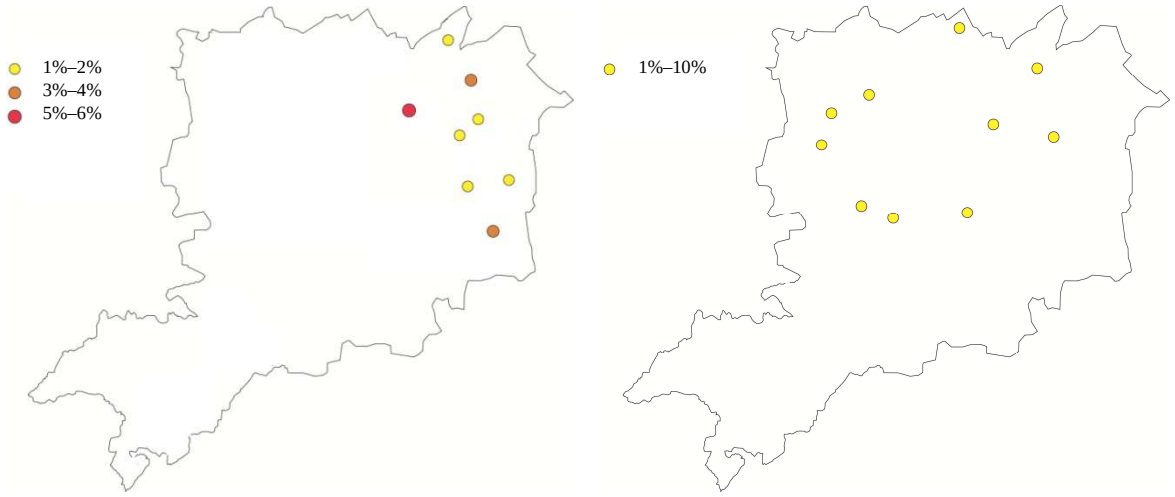


**32. ábra.** *Az X-re dűlő* (1. térkép) és *az X-re járó/menő* (2. térkép) helynévszerkezetek jelentkezése Vas megyében

Az előbbi struktúra kizárólag a Celldömölki járásban — földrajzi szempontból a Marcal-medencében — érhető tetten mint névalkotó toldalék, az utóbbi pedig Vas megyének csakis az északi részén jelentkezik, s ott is csupán szórványosan.

Az *-i* melléknévképző a lokális kapcsolat kifejezésében rendkívül jelentős szerepet játszik egész Vas megye névrendszerében. Lényeges területi eltérést csupán az útelnevezések kapcsán fedezhetünk fel, az *X-i út* helynévszerkezetekre fókuszálva (pl. *Rába-földi út*, *Hosszi-réti út*). Az összevető analízis során ugyanis azt figyelhetjük meg, hogy a Marcal-medence névállományában jóval kisebb (alig 5%-os) az *X-i út* típusú szerkezetek aránya, mint a megye nyugati részén. Ezenfelül a térképből az is kitűnik, hogy a kétrészes útelnevezések a Zalai-dombság, illetve a Felső-Kemeneshát alsó részén, azaz az Őrség területén jelentkeznek nagyobb, 10–20%-os arányban.

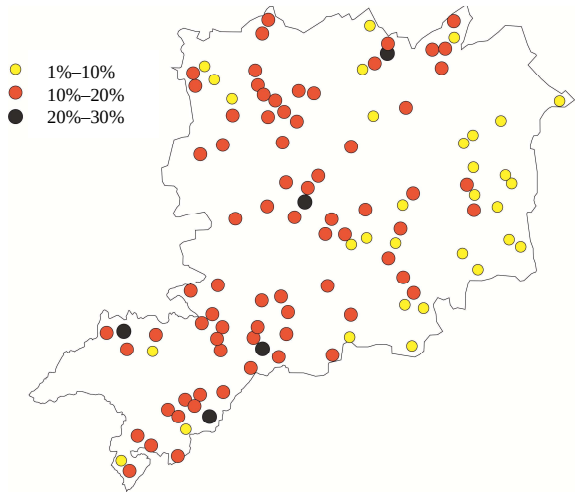


**33. ábra.** Az *X-i út* típusú szerkezetek elterjedése Vas megyében

A más helyhez való viszony kifejezésében fontos szerephez jutnak sajátos morfológiai elemekként a névutók. A névutós névszerkezetek problematikája több ízben is előkerült már a helynevekkel foglalkozó szakirodalomban. A szerzők sok esetben bizonytalan státuszú, laza szerkezetű nevekként értelmezik őket; bizonyos típusaikat kizárják, míg másokat a helynévrendszer tagjaiként kanonizálnak (vö. BENKŐ 1947: 40–42, INCZEFI 1967, 1968, MEZŐ 1968, J. SOLTÉSZ 1986, 1989, SEBESTYÉN 1998, HAJDÚ 1999). Vas megye helynévkincsében a használati gyakoriságukat az alábbi térképen ábrázoltam.

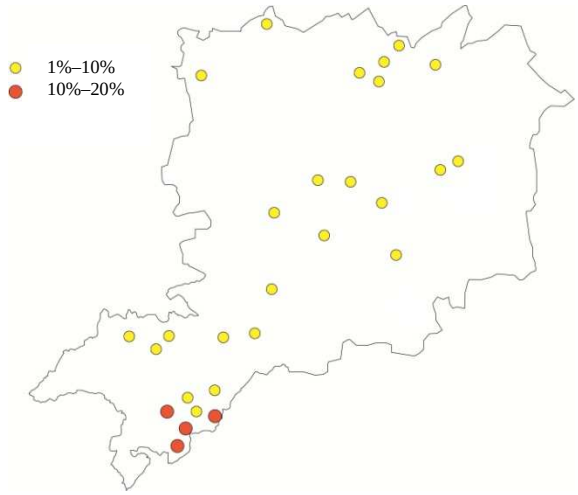


**34. ábra.** A névutók és a viszonyjelölő szószerkezetek elterjedtsége Vas megye helyneveiben

A szemléltető térképen jól látható, hogy a névutós szerkezetek (például *Kis-hegy mellett*) leginkább a Rába mentén, valamint az őrségi részeken adatolhatók, a Rába mentétől keletre és nyugatra alig találunk adatot erre a szerkezetre (de lásd e területről: *Tóti fölötti dűlő*, *Temető előtti tábla*). A névutós szerkezetekhez bizonyos tekintetben hasonló funkciójúak a helynevekben az *alja*, *eleje* lexikális egységek (ezek a helynévi utótagok a birtokos személyjelet részmeghatározói szerepben használják fel a névalkotáskor), valamint — jelzői előtagként állva — az *alsó*, *felső* előtagú helynevek. Érdemes összevetni az előbb tárgyalt névutók elterjedtségét bemutató térképet az *alja*, *eleje*-féle birtokos személyjeles struktúrák, illetve az *alsó-*, *felső-* melléknévi előtagot tartalmazó helynévi szerkezeteket ábrázoló térképpel.

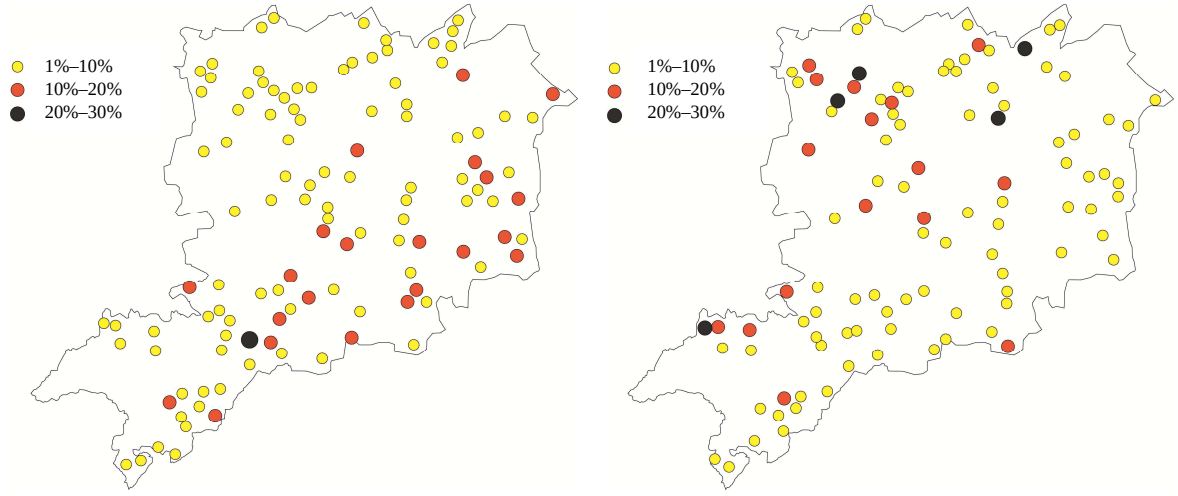


**35. ábra.** Az *alja, eleje* birtokos személyjeles formák (1. térkép) és az *alsó, felső* melléknévi előtagot tartalmazó kétrészes helynevek (2. térkép) eloszlása Vas megye helyneveiben

Az *alja, eleje* utótagot tartalmazó helynévstruktúra a Rábán inneni területeken a meghatározó (például *Tüskés föle, Nyíres alja*). Az *alsó, felső* melléknevet előtagként tartalmazó helynévi minta (például *Alsó-Páskumi-kút, Felső-Tüskés*) pedig — noha egész Vas megyében elterjedt — éppen a Rábán túli területeken bír valamivel jelentősebb aránnyal.

Amíg a névutók használata a Rába mentétől keletre és nyugatra periférikus szerepű, addig az *alja, eleje* utótagú, illetve az *alsó, felső* előtagú helynevek éppen itt mutatnak magasabb felhasználtságot: azaz nyugatra leginkább az Alpokalján, keletre pedig a Marcal medencében, illetőleg a Kemenesháton. Ahol tehát a viszonyjelölésre a névutós szerkezetet szinte egyáltalán nem használja a névadás, ott a leginkább domináns a birtokos személyjeles *alja, eleje*, valamint az *alsó, felső* mellékneves struktúra — mintegy „pótolva a hiányt" — ilyen szerepben. Ez a megoszlás pedig kitűnően szemlélteti azt a jelenséget, hogy ugyanazon funkció kifejezésére egyes területeken olykor más-más szerkezeti megoldások jelentkeznek. A két struktúra viszonylagos különbözősége azonban csak látszólagos: nyelvtörténeti aspektusból szemlélve a kérdést a nyelvészeti szakirodalom egyetért abban, hogy a névutók jelentős részének alaki felépítése arra mutat, hogy a névutó birtokos szerkezetből vált ki. A TNyt. példájával élve a *fa + alatt* szerkezet 'a fa aljában' jelentést hordozza, ekképpen vezethető vissza a birtokviszonyra a kérdéses szerkezet, struktúra (vö. ZSILINSZKY 1991: 443). Ezt a tényt az egy-egy faluban, tehát egyazon névrendszeren belül adatolható párhuzamos névformák (vö. *Vasút alatt ~ Vasút alja*) feltétlenül alátámasztják. Emellett a két struktúra közös gyökerét erősíti az is, hogy az önálló szóból raggá váló elemek között az átmeneti elem éppen a névutók kategóriája (vö. ZSILINSZKY 1991: 443–447).

INCZEFI GÉZA a laza szerkezetű földrajzi nevekről írt tanulmányában említést tesz arról, hogy a névutós nevek főképp Erdély területéről (a mai Temes, Maros és Kolozs megyéből),[9] ezenkívül a magyar nyelvterület keleti régióiból (Szeged környékéről és a Rétközből) regisztrálhatók, s ezek mellett felhívja a figyelmet a nem túl nagy számú Zala megyei adatra is (1967: 70). A Zala megyei névadatok megítélésem szerint nyelvföldrajzi-névföldrajzi tekintetben bátran összekapcsolhatók a Vas megye déli, őrségi részén fellelhető névutót tartalmazó helynévi szerkezetekkel. Ezek az adatok pedig talán kölcsönösen megerősíthetik egymás realitását, és egyidejűleg cáfolhatják azt a feltételezést, miszerint a Zala megyei adattárban e struktúrák mögött inkább körülírások, esetleg térképről vett, mesterséges

[9] A csíki névanyag (Hargita megye) elemzése során én nem tapasztaltam olyan nagy mértékű megterheltséget, mint amilyenre tanulmányában INCZEFI utal, bár kétségtelenül sokkal nagyobb a névutós névformák százalékos rátája a térségben, mint az általam vizsgált mai magyarországi régiókban. Ez minden bizonnyal azzal lehet összefüggésben, hogy Erdély keleti térségében talán van valamiféle gát (akár földrajzi, akár népességi), amely ezt a Maros, Kolozs, Temes megyei helynévanyagban nagy felhasználtságot mutató szerkezetet kissé eltompítja.

alakulatok rejlenek, semmint valódi helynevek. Mivel ez a szerkezet éppen Vas megye déli, Zala megyével határos részén a legjellemzőbb, úgy vélem ez a párhuzamos jelentkezés a szerkezet valós használatát támaszthatja alá, hiszen a Vas megyei adattárat más gyűjtők állították össze, s ráadásul néhány évvel később is történt a gyűjtés.

Hasonló eredményre jut a kérdés kapcsán HAJDÚ MIHÁLY is, utalva arra, hogy bár a névutós helynevek kis számban képviseltetik magukat a helynévrendszerekben, területenként különbségek mutatkoznak meg. Míg például Szatmárban ez a szerkezet alig adatolható, addig Vas megyében nagyobb gyakorisággal fordul elő, s még inkább fontos szereppel bír Erdélyben (vö. 1999: 188). Hasonló megfigyelésekről olvashatunk BÁRTH M. JÁNOS egyik írásában is (2010: 209).

Az is kétségtelen azonban, hogy a névutókat tartalmazó helynevek periférikus helyzete nem hagyható figyelmen kívül akkor, amikor a területi sajátosságait elemezzük és értékeljük. HAJDÚ MIHÁLY egyértelműen megállapítja, hogy ez a kategória már csak a magyar nyelvterület keleti részén él nagyobb intenzitással, másutt a fokozatos eltűnésével számolhatunk (1999: 189). Ezt a megfigyelést támasztja alá a Vas megyei helynévrendszer is. Több névkutató úgy véli, hogy a névutós szerkezetek archaikusabb réteget képviselnek a helynévkincsben (vö. INCZEFI 1967, HAJDÚ 1999), s nem véletlen talán, hogy ez a struktúra Vas megye területén éppen a Rába mentén, valamint tőle délre (az Őrségben) mutat jelentős gyakoriságot.

Ezek az eredmények egy másik lényeges, de csak kellő óvatossággal felvetett gondolatot is megengednek. Mivel az eddigi vizsgálatok azt mutatták, hogy a szószerkezetet, részben névutót tartalmazó helynevek többnyire a magyar nyelvterület szélein adatolhatók nagyobb számban, a használatukat tekintve arra is gondolhatunk, hogy ezt a szerkezetet részben az idegen nyelvi környezet (pl. keleten a román lakosság helynévadási mintája) vagy annak a közelsége (pl. nyugaton a német, osztrák minta) tartja életben, s készteti a névadókat a hasonló helynévstruktúrák alkotására.[10] Ezzel részben egybevág J. SOLTÉSZ KATALIN megfigyelése a határozós szerkezetekkel kapcsolatban. Munkájában utal arra, hogy több variációban, és elsősorban írásos forrásokból adatolhatók, ugyanakkor csak csekély számban. Munkájában Baranya, valamint Tolna megyei anyagon keresztül állapítja meg ezeknek a szerkezeteknek a területi eloszlását, használati jellegzetességüket. Ezeknek a jellemző

[10] A nemzetközi szakirodalomban a tulajdonnevek alaki tipológiája számon tartja ezt a szerkezettípust, ADOLF BACH „Deutsche Namenkunde" című munkájában több ilyet is említ, például az *Unter den Linden*, a *der Distrikt vor dem Mühlgraben* helynevek említhetők a téma kapcsán (BACH II/1: 68; II/2: 122). Román nyelvi példákat is idézhetünk: a *La gat, La kruce, La portă* helyneveket, melyek jellegzetesen a magyar *-nál/-nél* határozóragos névformával fordíthatók (vö. BENKŐ 1947: 58).

struktúráknak a használata mögött okként említi a helyi nyelvsajátságokat, az idegen nyelvi hatást és a hivatalos írásbeliség hatását is (1986, 1989). Ez a felvetés mindazonáltal további alapos, a névrendszerek egymásra gyakorolt (kontaktus-) hatására irányuló vizsgálatokat követel meg. Ezek hiányában a fenti gondolat aligha lehet több puszta lehetőségnél.

## 2. A migráció hatása a helynévrendszerekre

A földrajzi környezet helynévrendszerek kiterjedtségére gyakorolt hatása mellett legalább annyira fontos tényezőnek mutatkozik a migráció, s ennek következményeként a különböző tájak helynévmintáinak keveredése. Ebben a fejezetben a helynévrendszerek területi eltéréseit meghatározó tényezők közül ezért a migrációs faktort, pontosabban annak a helynévmintákra gyakorolt hatását igyekszem bemutatni. Ehhez három Tolna megyei település: Bonyhád, Kakasd és Izmény helynévanyagának összehasonlító vizsgálatát végeztem el, s e vizsgálat eredményein keresztül illusztrálom azt, hogy miképpen lehet a migráció a névrendszerek területi differenciáltságának egyik lényeges háttértényezője.

### 2.1. Az elemzéshez használt mintavételi eljárás és módszertan

Az e fejezetben végzett névelemző vizsgálat alaptényezői azonosak a korábban bemutatottakkal. A feldolgozás elméleti-fogalmi kereteként itt is a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott helynév-tipológiát alkalmaztam (1993a). Az analízis során most is arra voltam legfőképpen figyelemmel, hogy az egyes név(rész)funkciók (mint például a birtoklás, a más helyhez való viszony stb.) milyen nyelvi, lexikális-morfológiai szerkezetekkel fejeződnek ki. Az alább kifejtendő helynévrendszertani összevető vizsgálatban azonban az eddigiekhez képest természetesen más, az itteni analízis specifikusabb alapgondolatához igazodó aspektusok is előtérbe kerültek.

A vizsgálat forrásául szolgáló helynévi adatbázis kialakításához az ÖRDÖG FERENC és HAJDÚ MIHÁLY gondozásában megjelent *Tolna megye földrajzi nevei* című adattárat (TMFN.) használtam fel, azon belül konkrétan Kakasd, Bonyhád, valamint Izmény települések helynévi adataival dolgoztam. A települések kiválasztását gondos mérlegelés előzte meg. A mintavétel során ugyanis több tényezőre is tekintettel voltam. 1. Elsősorban olyan településeket kívántam választani, ahol jelentős migrációs hatással számolhatunk, ahol tehát a névrendszereknek egyfajta sajátos kölcsönhatása is realizálódhat. Tolna megyébe köztudottan székelyeket telepítettek be a második világháborút követően. Az 1945. augusztus 2-ai Szövetséges Ellenőrző Bizottság által megfogalmazottak szerint 500.000 németet telepítettek ki Magyarországról, ingó és ingatlan javaikat elkobozták, és a betelepülőknek adták, akik között felvidékiek, bukovinai székelyek és egyéb más, a határrendeletek miatt menekülni kényszerülő családok voltak. Tolnában 14000 bukovinai székelyt telepítettek le. Az általam elemzés alá vont települések közül Bonyhádon 79 család, Izményben 106, Kakasdon pedig

165 család kapott házat és földet (vö. LÁSZLÓ P. 1987: 167–178, 196–209; SEBESTYÉN ÁDÁM 1994: 37–44, 85–112). 2. A települések kiválasztásánál fontos szempont volt továbbá az is, hogy maga a gyűjtés kellően differenciált szempontok szerint történt-e. Ez azt jelenti, hogy csakis olyan települések jöhettek a vizsgálat alapjául szolgáló forrásállományként szóba, amelyek esetében a gyűjtők jelölték a névforma nyelvhez kapcsolódását, azaz jelezték, ha az adott elnevezések más, például a székely lakosságtól származó helynevek voltak. 3. És mivel úgy határoztam, hogy a migrációs faktor névrendszerekre gyakorolt hatását egy sajátos kontextusban vizsgálom meg, s a székely betelepülők tolnai névrendszerre tett befolyására (és persze e folyamat fordítottjára is) fókuszálok, a fentieken túl lényegesnek tartottam harmadsorban azt is, hogy a betelepült székelység száma az egyes településeken kellően magas legyen, illetőleg más nyelvű telepesek névmintája ne legyen zavaró a vizsgálatok során. Ez utóbbi követelményt úgy kell érteni, hogy következetesen kerültem az olyan települések névanyagának a vizsgálatát, ahol több etnikai csoport is fellelhető (pl. a székelyek mellett németek is élnek). 4. Végül pedig utolsó fontos kritériumként arra is ügyeltem, hogy a betelepült székely lakosság mindhárom településen a bukovinai Andrásfalváról, tehát egy vélhetőleg homogén nyelvi (és névrendszerbeli) sajátosságokkal rendelkező közösségből származzon. E kritériumoknak Kakasd és Izmény maradéktalanul eleget tesz, Bonyhád ugyanakkor több szempontból sem elégíti ki a fenti követelményeket: itt ugyanis a német lakosság a kitelepítések után is jelentős arányú maradt, illetőleg erre a településre nem csupán Andrásfalváról, hanem Hadikfalváról és Istensegítsről is telepítettek be székelyeket, sőt egyéb etnikai csoportokat is a Felvidékről, valamint a Délvidékről. Annak, hogy e település névanyagát mégis bevontam a vizsgálataimba, a legfőbb oka az volt, hogy egyfajta kontrollanyag szerepet szántam neki.

A Tolna megyei székely és az ott élő más magyar nyelvű lakosoktól[1] felgyűjtött helynévkincs összevetéséhez — a minél sokrétűbb vizsgálat lehetőségét szem előtt tartva — egy további szempontot is figyelembe vettem. Annak érdekében ugyanis, hogy az esetlegesen székely jellegűnek gyanított névmintákról valóban igazolni tudjuk a székely eredetüket (azaz

[1] A Tolna megyei székely helynévanyagra a „tolnai székely” terminust alkalmazom a továbbiakban, az ott élő lakosoktól felgyűjtött névadatokra pedig „tolnai” névanyagként utalok a későbbiekben. A településenkénti vizsgálatok alkalmával pedig hasonlóképpen „kakasdi székely” – „kakasdi”, „bonyhádi székely” – „bonyhádi”, valamint „izményi székely” – „izményi” jelzőket használok a névrendszerek jellemzésekor. Az elemzés során tehát praktikus okok miatt a vizsgált települések névanyagát alrendszerekként vizsgáltam. Szem előtt tartva ugyan azt a vélekedést, miszerint a névrendszertani vizsgálatok optimális alapegysége a település (vö. ehhez HOFFMANN 1993a: 39), a migráció névrendszerekre gyakorolt hatásának tanulmányozásakor elengedhetetlen a két közösség (ti. a tolnai és a tolnai székely) névadási szokásait külön-külön névrendszerként értelmezni, hiszen csak így hozhatjuk felszínre azokat a befolyásoló faktorokat, melyek az adott közösség névrendszerét nagyban alakítják.

a migrációs folyamatok szerepét a névmodellek keveredésében), a tolnai székely mintákat egy határon túli székely mintával, a csíki régió három településének helynévadási szokásaival vetettem össze. Ehhez CSOMORTÁNI MAGDOLNA felcsíki gyűjtésének helynévanyagát használtam fel (CSOMORTÁNI 1997, 2005), s konkrétan az előző fejezetből már ismert Csíkcsicsó, Csíkmadaras és Karcfalva mikrotoponimáinak rendszerjegyeire voltam tekintettel. Egy lényeges módszertani, a mintavételt érintő problémával azonban az összevetés során szembesülnöm kellett: azzal tudniillik, hogy a tolnai telepesek bukovinai székelyek voltak, a csíki régió pedig meglehetősen messze fekszik a bukovinai területektől. A székely kontrollanyag megválasztásakor erre a kompromisszumos (és nem minden ellentmondástól mentes) megoldásra azért kényszerültem rá, mert a bukovinai székely területek helynévrendszeréről nem állnak rendelkezésünkre közvetlen helynévi gyűjtések. Az eljárást ugyanakkor valamelyest talán igazolta az a körülmény, hogy vizsgálataim több tekintetben is hasonlóságokat hoztak a felszínre a Tolna megyei székely és a csíki székely helynévadási minták között. A tolnai székely mintát ilyen módon tehát a Hargita megyei csíki térség helynévadási mintáival vetettem össze, de felhasználtam az összevetés aspektusát a tolnai minta kapcsán is: ez utóbbit ugyanis három szintén tolnai, de etnikailag homogén település (Kisvejke, Dalmand és Váralja) helynévanyagának gyakorisági adataival vetettem össze.

### 2.2. A Tolna megyei helynévrendszerek összehasonlító elemzése

**1.** Minthogy a névrendszerek sajátos eltéréseiről már maguk a n é v s ű r ű s é g i v i s z o n y o k is szemléletesen árulkodhatnak, mindenekelőtt a három térség itt vizsgált településeinek névsűrűségi adatait vázolom fel röviden. A bevándorlás névrendszerekre gyakorolt hatásának vizsgálatához ugyanis véleményem szerint elengedhetetlenül hozzátartozik annak a feltérképezése, hogy a betelepült és az ottani „őslakos” népcsoport névhasználati szokásai mennyiben hasonlóak egymáshoz, vagy éppen mennyiben térnek el egymástól, s ennek egyik aspektusát a névsűrűségi mutatók kétségtelenül jól illusztrálhatják.

Az általam vizsgált három település igen változatos névszámmal rendelkezik: Kakasdon 411, Izményen 175, Bonyhádon pedig 788 bel- és külterületi nevet találhatunk, azaz a három településen összesen 1374 névadattal számolhatunk. Ebből 1099 a tolnai őslakosok által használt név, és csupán 275 megnevezés tartozik a székely névkincsbe. Az összesen 76,74 négyzetkilométernyi területen így az átlagos névsűrűségi arányok a három településen a tolnai névkincs esetében 14,32 név/km$^2$, míg a székely névanyag kapcsán ez a szám csupán 3,58 név/km$^2$. Ezek az arányok már önmagukban előrevetítik a két névrendszer eltéréseit, s

tulajdonképpen jelzik a székely névanyag fiatalabb, mintegy a meglévőre rárétegződő voltát. (Ez a körülmény aztán a részletes vizsgálatok során még inkább igazolódik.) Ahhoz persze, hogy árnyaltabb képet alkossunk az adott településeken lévő névsűrűségi helyzetről, az egyes települések névsűrűségi viszonyait külön-külön is érdemes tanulmányoznunk.

| | kakasdi székely | kakasdi | izményi székely | izményi | bonyhádi székely | bonyhádi |
|---|---|---|---|---|---|---|
| névsűrűség | 8,63 | 10,99 | 3,45 | 9,4 | 1,19 | 17,48 |

**1. ábra.** Névsűrűségi mutatók a három Tolna megyei településen (név/km$^2$)

A táblázat adataiból egyértelműen látható, hogy a három település névsűrűségi jellemzői meglehetősen nagy különbségeket jeleznek. Kakasdon éppen csak, hogy túlhaladja a kakasdi névsűrűségi mutató a kakasdi székely névsűrűségi adatot, Izményen viszont 1:3 arányban adható meg az egy négyzetkilométerre eső nevek száma az izményi székely és az izményi névrendszereket tekintve, Bonyhádon pedig a székely névkincs alig több mint 1 név/km$^2$ névsűrűségi mutatón áll, míg a bonyhádi megközelíti a 20-at. Az onomasztikai szakirodalom — ahogyan azt már korábban is láttuk — az egyes települések eltérő névsűrűségének magyarázataként elsősorban nyelven kívüli okokat szokott megjelölni, s főleg a népsűrűség, a társadalmi vagy éppen a gazdasági viszonyok terén megfigyelhető különbségeket emeli ki (lásd ehhez NAGY M. A. 2013: 10, 13, HOFFMANN 2003: 62–63). A Tolna megyei települések esetében feltételezésem szerint részben a betelepülő székely népcsoportok eltérő számaránya állhat a különbségek hátterében. A három vizsgált település közül Kakasdra költöztették a legtöbb bukovinai székelyt (165 családot), Bonyhádra viszont jóval kevesebb család (mindössze 79) települt be. Ez a körülmény nyilvánvalóan befolyással lehetett a névadási aktivitásra is.[2] Az itt bemutatott településenkénti arányszámok egyúttal arra is egyértelműen rávilágítanak, hogy a névsűrűségre irányuló vizsgálatok optimális kerete a települések névrendszere. Az ennél nagyobb egységek együttes névsűrűségi mutatói ugyanis igen lényeges különbségeket fedhetnek el, moshatnak össze.

[2] Jó fogódzó lehetne, ha pontosabb adatokkal is rendelkeznénk a betelepült székelység számát illetően. Ilyenek azonban sajnálatos módon nem állnak a rendelkezésünkre. A Központi Statisztikai Hivatal 1949-es, a betelepítést követő felmérései ugyanis megyei közlésekben adják meg a lakosság számát. Egy igen szemléletes adat arról tanúskodik, hogy Tolnába ekkor 14–15 ezer betelepülő érkezhetett, akik romániai születésűek (KSH 1949: 32/13. tábla). Ezen túl csupán annyit tudunk még a közölt demográfiai táblákból leszűrni, hogy Bonyhád és Kakasd lakossága a betelepítéseket követően 10,4%-kal, illetve 17,3%-kal csökkent (vélhetően innen több német családot deportáltak, mint amennyi határon túli magyar kapott itt területet), Izmény népessége azonban 18,1%-kal nőtt (vö. KSH 1949: 131). Ezek az adatok azonban nem elegendőek ahhoz, hogy belőlük a névsűrűség kérdését befolyásoló népességi faktort egzakt módon vizsgálhassuk.

**2.** A névsűrűség terén jelentkező eltérések mellett arra is kíváncsi voltam, hogy magában a névrendszerben mutatkoznak-e alapvető eltérések a székely és az „őslakos” tolnai névanyag vonatkozásában a vizsgált településeken. Elsőként ezért — mintegy a nyelven kívüli és a nyelvi tényezők határán állva — a megnevezett helyek fajtáit illetően végeztem összevető vizsgálatokat. Az ugyanis, hogy milyen típusú helyek kapnak egy településen nevet, véleményem szerint azt láttatja, hogy a névadók miként viszonyulnak a környezetükhöz, azaz milyen denotátumot ítélnek megnevezendőnek.

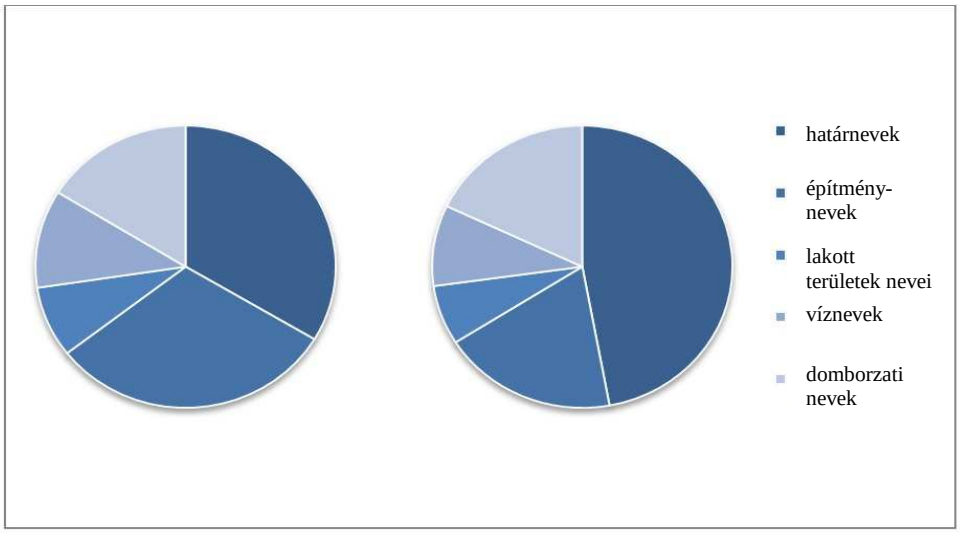


**2. ábra.** A tolnai, illetve a tolnai székely névanyag helynévfajták szerinti százalékos eloszlása

A tolnai, valamint a tolnai székely helynévrendszerben e téren jelentős különbséget csupán az építménynevek, valamint a határnevek használatában találhatunk, a többi névfajta megközelítőleg azonos szerepet tölt be a két névrendszerben. Az építmények — mint megnevezett denotátumtípus — a tolnai névanyagban jelentősebb szereppel bírnak *(Franc malma, Snejder malom, Róka malom, Betyár kocsma, Ladományi templom, Zöldfa csárda, Járvány kórház)*, a tolnai székely névrendszerben pedig inkább a határnevek javára dőlnek el a „többlet” helynevek *(Eperfás-dűlő, Keskeny-dűlő, Széles-szántó, Zombai úti-földek, Kápolna-dűlő, Legelő-dűlő).* E különbség magyarázatát (azt tehát, hogy a betelepült székely lakosság miért részesíti előnyben a névvel való megnevezést a határrészek esetében, és miért tartja kevésbé lényegesnek az építmények tulajdonnévvel való azonosítását) nem egyszerű megvilágítanunk. Ahhoz, hogy e kérdés megválaszolásához esetleg közelebb jussunk, érdemes összevetni az itt látottakat a kontrollként szolgáló csíki térség településein tapasztaltakkal. A csíki régió említett települései jól láthatóan hasonló mintázatot mutatnak a

névfajták arányait illetően, mint amire a tolnai települések székely névanyaga alapján rámutattunk.

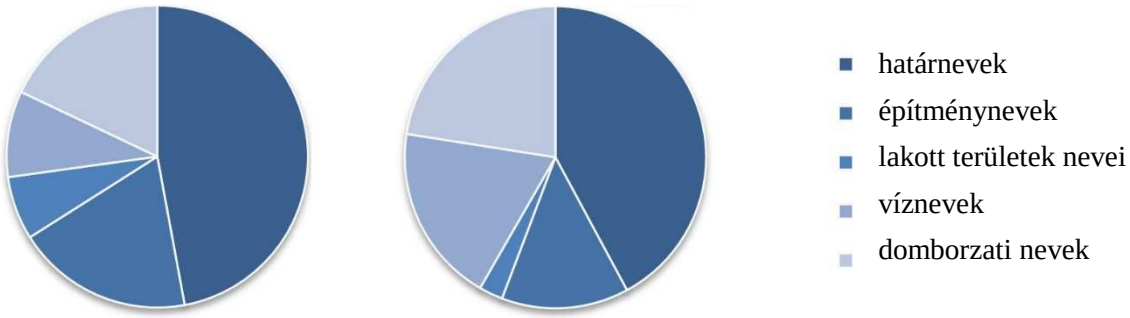


**3. ábra.** A tolnai székely és a csíki székely helynévfajták százalékos eloszlása

Ez a körülmény pedig talán azt a lehetőséget veti fel, hogy a megnevezett denotátumfajták terén mutatkozó különbségek a székelyek névállományában bizonyos mértékig talán magukkal hozott névmodellekkel függhetnek össze. Azt is meg kell azonban jegyeznünk, hogy a két mintázat között ugyanakkor igen lényeges eltéréseket is kimutathatunk, mégpedig a természeti névfajtákat képviselő két jelentős kategória (a víznevek és a domborzati nevek) kapcsán. E névfajták számbeli arányát azonban a területek földrajzi jellege is nyilvánvalóan befolyásolhatja.

**3.** E bevezetőnek szánt áttekintés után rátérek az analízis gerincét, magvát adó s z e r k e z e t i (főképpen lexikális-morfológiai struktúrát érintő) v i z s g á l a t o k eredményeire. Ennek során azt igyekeztem bemutatni, hogy a migráció következtében az áttelepülő névhasználó közösségekkel együtt maguk a névminták is „vándorolnak”, s ezáltal pedig hatással lehetnek egymásra.

Abban a tekintetben, hogy a két fő szerkezeti típus, az egy- és a kétrészes helynevek milyen arányt képviselnek, csupán minimális különbséget fedezhetünk fel az adott tolnai települések székely és nem székely névrendszere között.

| | egyrészes struktúrák | kétrészes struktúrák |
|---|---|---|
| tolnai székely | 21,9% | 78,1% |
| tolnai | 16,4% | 83,6% |

**4. ábra.** Helynévszerkezetek megoszlása a tolnai és a tolnai székely névrendszerben

A táblázat számarányaiból kitűnik, hogy a kétrészes névszerkezetek mindkét névrendszerben dominánsak, noha a székely névminta az egyrészes struktúrákat valamelyest

jobban preferálja, mint a tolnai. Minthogy azonban markáns eltéréseket e tekintetben nem tapasztalunk a névrendszerek között, érdemes a helynévstruktúrák mélyebb analízisét is elvégezni. Ennek során ismételten arra koncentrálunk, hogy bizonyos szemantikai szerepek milyen lexikális-morfológiai szerkezetekben valósulnak meg leginkább a két (vagy pontosabban hat) névrendszerben. Az ilyen irányú vizsgálataim általánosabb célja annak a feltevésnek, hipotézisnek az igazolása, hogy mivel valamely közösség, etnikai csoport névadási mintáit nagyban meghatározza a földrajzi környezet, a kulturális közeg, ezek a több generáción keresztül átörökített minták a migrációs folyamatok következtében a névadó-névhasználó közösséggel együtt maguk is tovább vándorolhatnak, s nyomot hagyhatnak aztán a befogadó közösség helynévrendszerén is. Az alábbi vizsgálat során ezért nagy figyelmet fordítok arra, hogy rámutassak a tolnai, valamint a betelepült székelység névadási mintáinak a különbségeire, és egyidejűleg kísérletet teszek annak a megállapítására is, hogy a névrendszerek és az azokat meghatározó névminták miképpen hathattak egymásra a jó félszáz éves együttélés során.

**3.1.** A fajtajelölő funkció betöltésére alkalmas f ö l d r a j z i k ö z n e v e k egy-, illetve kétrészes helynévi struktúrákban — mint ahogy azt már a korábbiakban is láthattuk — egyaránt jelentkezhetnek. Az egyrészes, puszta földrajzi köznévi helynevek a Tolna megyei településeken meglehetősen egyöntetű képet mutatnak, az általam vizsgált két névrendszerben (azaz a tolnai, valamint a tolnai székely névmintában) ugyanis a tárgyalt szerkezetek közti 3%-os eltérés nem tekinthető jelentősnek (pl. *Szurdék, Legelő, Dögkút* a tolnai, *Rét, Esztena, Sziget* helynevek a tolnai székely névrendszerből). Ez a megállapítás nemcsak az egy-, hanem a kétrészes helynevekre is igaz, hiszen a kétrészes struktúrákban jelentkező földrajzi köznévi utótagok mindkét névrendszerben közel azonos értéket vesznek fel, köztük csupán 5%-os eltérés tapasztalható (pl. *Hegyi-legelő, Snejder malomi-szurdék* a tolnai, *Akácos-erdő, Prémusz kútja, Kozma Orbán dűlője* a tolnai székely névrendszerből).

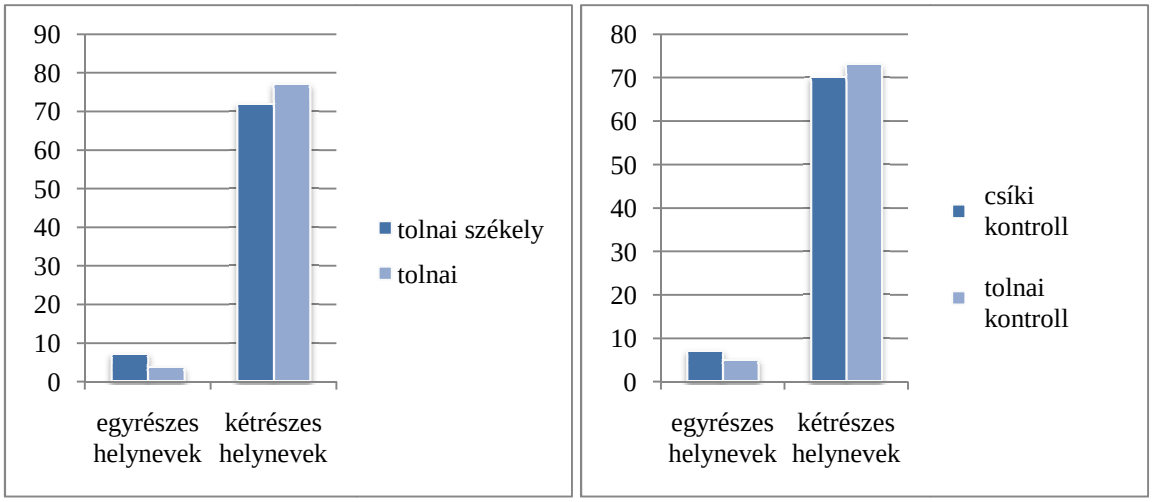


**5. ábra.** A földrajzi köznévi lexémák használatának megoszlása a vizsgált névrendszerekben

Noha a két névrendszer között számottevő különbséget nem tapasztalhatunk, az mindenképpen szembeötlő, hogy az egyrészes, puszta földrajzi köznévi helynevek a székely névrendszerekben valamivel gyakoribbak. Ezt a megállapítást a kontrolltelepüléseken mérhető adatok is igazolni látszanak, ahogy azt a fenti diagram is mutatja. Ez az eltérés pedig talán ismét arra utalhat, hogy a Tolna megyébe betelepült székely lakosság egyfajta névmodellként hozhatta magával ezt a névadói jellegzetességet.

A feltevésünket még inkább megerősítheti az, ha a földrajzi köznévi helynevek használati gyakoriságát településenként tekintjük át, ezáltal ugyanis sokkal jobban láthatóvá válik az egyes névrendszerek egymásra hatása.

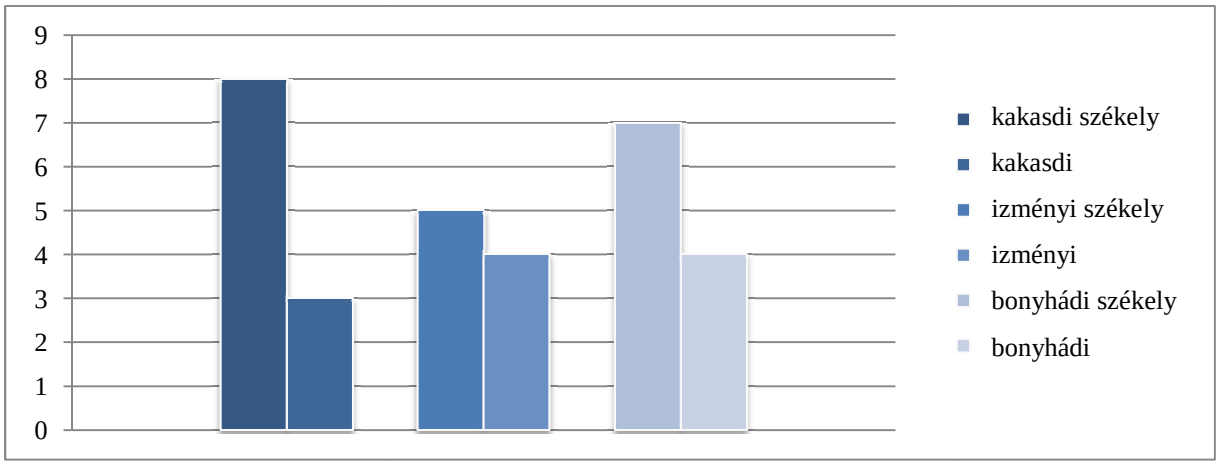


**6. ábra.** Az egyrészes földrajzi köznévi helynevek használata az egyes tolnai települések névrendszereiben

A diagram oszlopai szemléletesen ábrázolják azt, hogy a székely névmintában mindhárom településen sokkal magasabb a földrajzi köznévi helynevek százalékos aránya, ami a fentebbi, a székely névadói attitűd kapcsán jelzett megfigyelésünket tovább erősíti.

Akkor azonban, ha a kétrészes helynevek településenkénti összehasonlító vizsgálatát is elvégezzük az említett módszerrel, egy érdekes jelenségre lehetünk figyelmesek. Az előzetes várakozásunktól eltérően ugyanis Bonyhád névrendszerében jóval kiegyenlítettebb képet kapunk a két névminta összevetéskor, mint a kakasdi vagy az izményi névrendszerek esetében. Az ugyanis mindhárom település névrendszerére jellemző, hogy bennük a kétrészes, földrajzi köznévi utótagot tartalmazó helynevek igen magas arányban (70–80% körüli megoszlásban) képviseltetik magukat. Amíg azonban a kakasdi és az izményi mintában e névstruktúra százalékos mutatói jóval (közel 10%-kal) túlhaladják az adott települések párhuzamos székely névrendszereiben mért mutatókat, a bonyhádi névrendszerek ettől jelentősen eltérő képet mutatnak. Itt ugyanis a székely névrendszer kétrészes, földrajzi köznévi utótagot tartalmazó helynevei nagyjából azonos százalékon állnak ugyan, mint a kakasdi és izményi székely névrendszerben (70% körül), csakhogy a bonyhádi névrendszerben e névstruktúra nem a másik két település párhuzamos névrendszereinek 80% körüli értékét mutatja, hanem néhány százalékkal még a székelynél is alacsonyabb szinten jelentkezik.

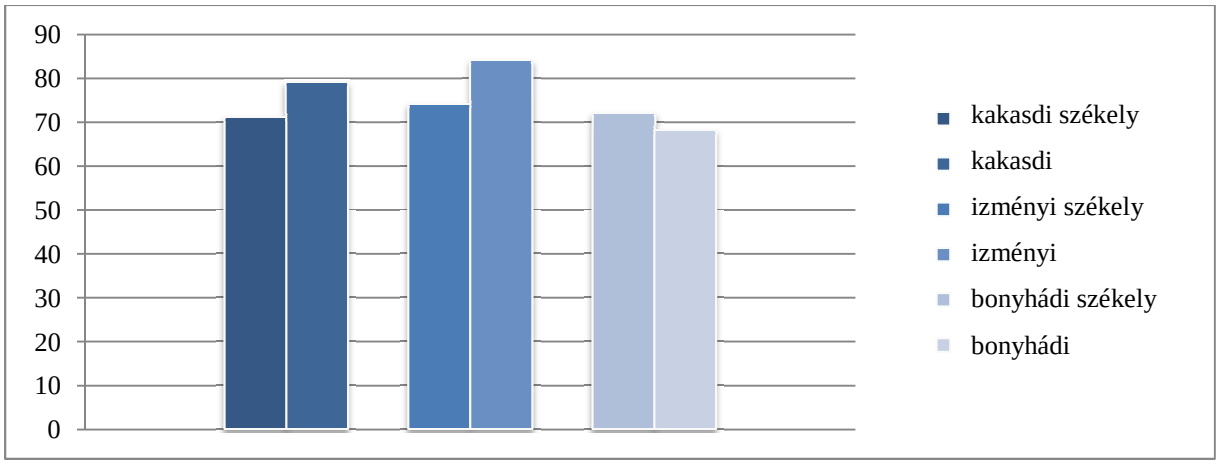


**7. ábra.** A földrajzi köznévi utótagot tartalmazó kétrészes helynevek megoszlása az egyes tolnai települések névrendszereiben

Ez a jelenség fakadhat egyrészt az esetleges székely minta hatásából, másfelől azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a korábban jelzett körülményt sem, hogy Bonyhádon jelentős német kisebbség maradt a kitelepítések után. Így pedig a névrendszerek

kontaktusjelenségei kapcsán a német befolyás lehetőségével is mindenképpen számolnunk kell.

Önként kínálkozik itt az a lehetőség, hogy a névrendszerek modellszintű kölcsönhatásait vizsgálva a helynevekben fellelhető lexémák terén is elemzéseket végezzünk. Noha a székely névadóktól származó adatokból nem különösebben vonhatunk le a korábbi hovatartozásukról árulkodó jeleket, egy lexikális elem esetében azonban egyértelmű az erdélyi és a tolnai székely kapcsolat: az *esztena* földrajzi köznév ugyanis elsősorban az erdélyi területek tájszava, amely ’vesszőből font, szétszedhető és újra összerakható kerítéssel kialakított hordozható juhkarám’ jelentéssel bír (FKnT. 135–136). E lexémát tartalmazó helynevet találhatunk a tolnai székely elnevezések között is (pl. *Esztena*), ugyanakkor a tolnai helynévrendszerben nem adatolhatjuk. Kivételt ez alól a bonyhádi névanyag jelent *(Régi-esztena, Juhesztena)*, nem véletlen talán, hogy korábban éppen itt tételeztünk fel erősebb székely hatást. Ugyanennek a jelenségnek a fordítottjára is idézhetünk példát: a *szurdok* földrajzi köznév egy változata, a *szurdék* ’nyílás, hasadék’ földrajzi köznév többnyire dél-dunántúli adatolású (FKnT. 303–304), s ennek nyomán a tolnai helynévadásban jelentkezik is helynévként vagy annak névrészeként *(Szurdék, Vörös-szurdék, Smit-szurdék, Rác-malom-szurdék).* A tolnai székely névrendszerből azonban ez a variáns hiányzik, helyette általában a *szakadék (Mély-szakadék),* illetőleg a köznyelvi *szurdok* földrajzi köznévi utótagot preferálják a névadók (vö. *Kecskés-szurdok*). Látható tehát, hogy a két névrendszer csekély mértékben ugyan, de hat egymásra.

**3.2.** Érdekes elméleti problémát vethet fel a meglévő helynevek felhasználásának kérdése az új névalakulatok létrehozásakor. A tolnai településeken ugyanis ez a kérdés úgy is feltehető, hogy a betelepült székely lakosság a már itt kialakított névrendszerek elemeiből építkezik-e akkor, amikor helyneveket használ fel új nevek megalkotása során, avagy a település teljes névállományát tekinti-e forrásbázisának. A kérdés vizsgálatát persze megnehezíti az a körülmény, hogy mindegyik névrendszert (ti. a tolnait és a tulajdonképpen rárétegződő tolnai székelyt) magyar népesség névadási gyakorlata alakította ki, azaz a nevek népcsoportokhoz, névhasználati közösségekhez kötését csupán a névgyűjtők állásfoglalására, jelzéseire támaszkodva végezhetjük el.

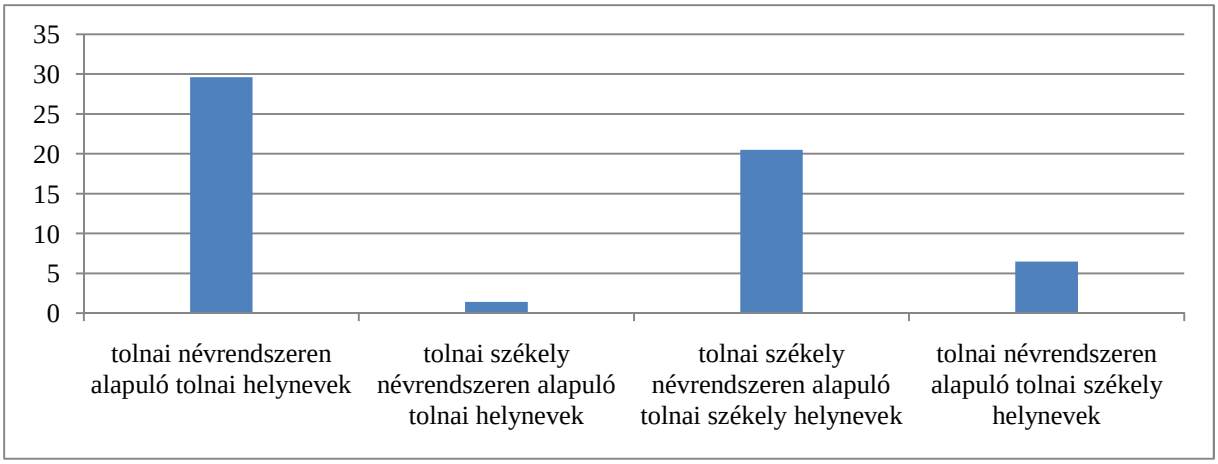


**8. ábra.** A helynevek újabb helynevekbeli felhasználásának egymásra rétegződése a tolnai és a tolnai székely névrendszerekben

A fenti diagramból jól körvonalazódik a különböző névrendszerek egymásra rétegződése és a névrendszerek kisebb mértékű „keveredése". Egyfelől ugyanis azt látjuk, hogy a tolnai és a tolnai székely névrendszer is elsősorban a saját helynévi bázisára támaszkodva építkezik az új névformák létrehozásakor. Az is nyilvánvaló ugyanakkor, hogy e téren „befogadóbb" attitűdöt a tolnai székely névrendszer mutat, itt mintegy a nevek 6–7%-a olyan, amely lexikális tekintetben a tolnai névkincs elemein alapul (pl. *Szerdahelyi út, Szerdahelyi-kereszt, Szép-tölgyesi-rétek, Kokovicsi-hegyoldal;* ahol is a *Szerdahely, Szép-tölgyes, Kokovics* névformák a tolnai névrendszer elemei). Ez a jelenség kisebb arányban (1,4%) fordított relációban is érvényes (pl. az *Első-Kis-Izmény, Új-Völgyi-földek, Dögkúti-dűlő* tolnai helynevek ugyanis a *Kis-Izmény, Völgyi-földek, Dögkút* helynevekből, vagyis a székely névrendszer elemeiből építkeznek).

E tágabb összefüggésbe helyezve vizsgálhatjuk meg aztán azt is, hogy egy már létező helynév miképpen épül be új helynevek névtestébe, és ezek a szerkezetek milyen arányokat mutatnak a tolnai névrendszerekben. Az ilyen (ha úgy tetszik másodlagos) névformák négyféle szerkezetben jelentkezhetnek, s ezek mindegyikére találunk itt is példákat. Az egyrészes, helynévi lexémát tartalmazó nevek a magyar névhasználat számára szemantikailag többnyire nem transzparensek: pl. *Kutvik, Ladomány, Micsurin*.[3] A kétrészes nevek előtagjaként és utótagjaként is állhat helynévi lexéma. Utótagként találjuk meg például a helynévi lexémát az *Alsó-Mocsaras, Felső-Mocsaras, Innenső-Rét, Túlsó-Rét* elnevezésekben, míg előtagként szerepel a *Grábóc-oldal* vagy a *Börzsönyi-dűlő, Belaci-fennsík* struktúrákban.

[3] Megjegyzem azonban, hogy az ilyen elnevezések körében is találhatunk átlátszó, a névhasználók számára világos transzparenciával rendelkező helyneveket, mégpedig a pontos elhelyezkedésre (valami mellett lévő helyre) utaló, metonimikus névátvitellel alakult névformák körében (mint amilyen pl. más névrendszerekből idézve az *Eger* víznévről nevet kapott *Eger* településnév).

Előtagként állva — mint a példákból is kitűnik — jelöletlen és jelölt formát egyaránt ölthet. A most vizsgált két névrendszerről e tekintetben összefoglalóan a következő megállapításokat tehetjük.

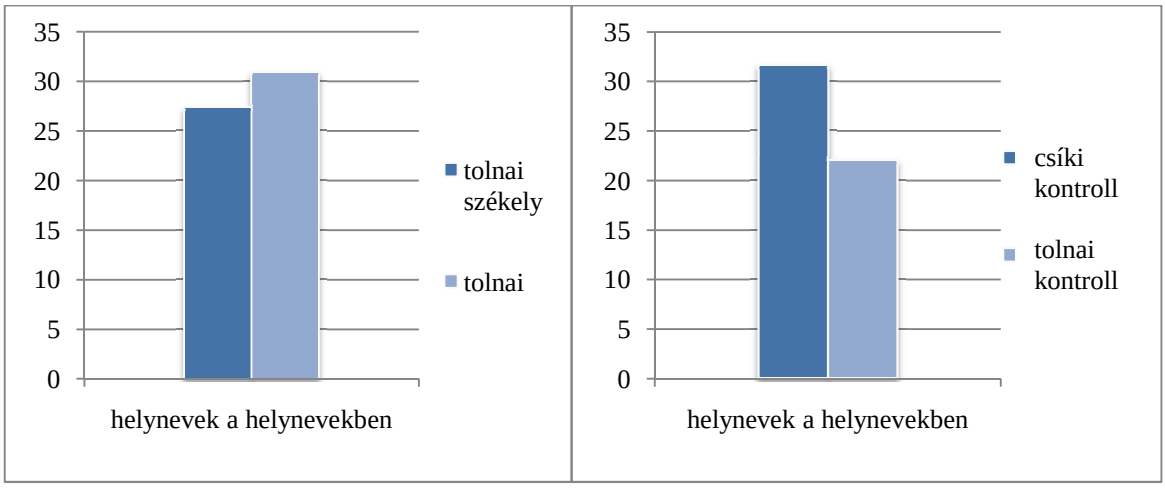


**9. ábra.** A már létező helynevek felhasználása az újonnan létrejött helynevekben

A tolnai székely névrendszerben 27,3% a már létező helynevek névrendszerbe való beillesztése, míg ez az arány a tolnai névrendszerben 30,9%-ot mutat. A tolnai kontroll települések névanyaga valamelyest több mint 22% feletti értéket vesz fel e tekintetben, míg az összehasonlításra szánt csíki térség névanyagában 31,6%-ról, azaz igen magas arányról beszélhetünk. Jól tudjuk azonban a korábbi elemzések alapján, hogy az összevont vizsgálatok (amelyek általában a tolnai és a tolnai székely mintákat mutatják be) jelentős különbségeket fedhetnek el az egyes települések névrendszereire vonatkozóan, ezért a településenkénti összehasonlító vizsgálat mutathatja meg pontosabban itt is, hogy milyenek is az egyes névrendszerek jellemzői e tekintetben.

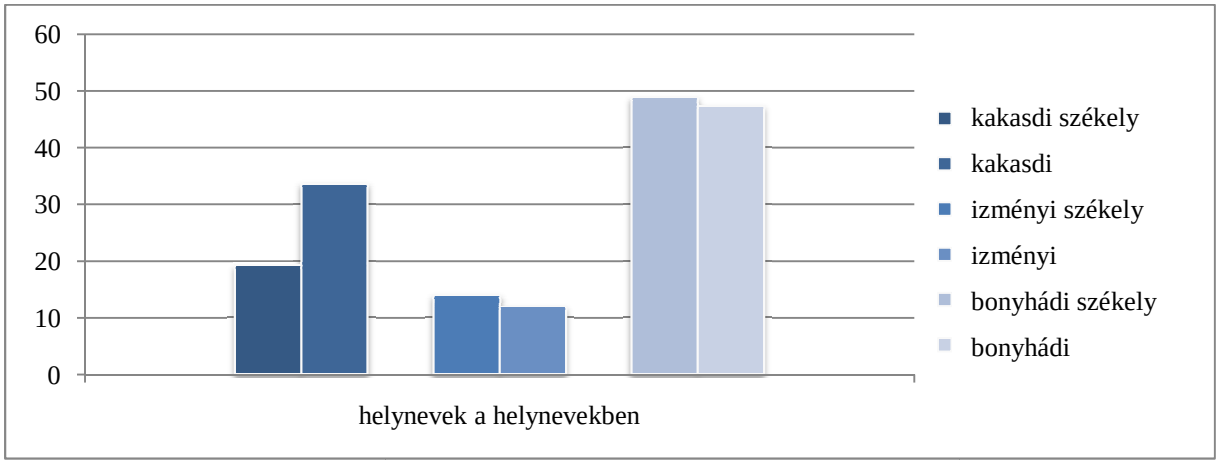


**10. ábra.** A helynevek felhasználása az újonnan létrejött helynevekben az egyes tolnai települések névrendszerében

E vizsgálatok alkalmával pedig arra derült fény, hogy tulajdonképpen csak Kakasd névkincsében fedezhetünk fel lényegi különbséget a helynevek mint nyelvi elemek felhasználása kapcsán a tolnai és a tolnai székely névrendszerek között (mintegy 13%-nyi eltérés mutatkozott itt a kakasdi névrendszer javára), Izmény és Bonyhád tolnai és székely névrendszere azonban közel azonos mértékben építi be a helynévrendszerébe a már meglévő helyneveket.

Fontos azonban emellett még egy további szembetűnő jelenségre rámutatnunk. A három településen a helynevek új helynevekben való megjelenése, tehát a névrendszer önmagát „építése" igen nagyfokú különbségeket mutat. Amíg például az izményi névrendszerekben ezt a jelenséget alig 12–14%-ban találjuk meg, Bonyhádon közel 50%-os az olyan elnevezések aránya, amelyek helynévi lexémát tartalmaznak. Ezen a ponton érdemes visszautalnunk a névsűrűségi viszonyok feltárására irányuló vizsgálatainkra, ugyanis e két körülmény nagyon szoros összefüggésére mutathatunk rá. A névsűrűség ugyanis Izményen volt a legalacsonyabb (12,85 név/km$^2$), ahol a helynevek felhasználása új nevek létrehozására (tulajdonképpen a helynevek „elburjánzása", bokrosodása) a legkevésbé jellemző; ellenben Bonyhádon volt a legmagasabb (18,67 név/km$^2$), ahol a meglévő nevek is igen tekintélyes arányban vesznek részt új névformák kialakításában, a névrendszer intenzív, önépítő folyamatáról tanúskodva.

**3.3.** A sajátosságjelölő elemek lexikális-morfológiai szempontból igen különböző típusú szócsoportjait a részletes elemzést megelőzően fontosnak látom egy összefoglaló, a szemantikai tulajdonságokat kiemelő diagramon ábrázolni, ez a szempont ugyanis lényeges (mondhatni a leglényegesebb) részét képezi az analízisnek. A névrendszerekben jelentkező különbségek — amint erre az előző fejezetek eredményei is rávilágítottak — leginkább e kategórián belül, szűkebben pedig a birtoklás és a más helyhez való viszony kifejezésében érhetők tetten. A következő diagramon e sajátosságfunkcióban álló helynevek gyakorisági arányait mutatom be, majd az elemzés további részében ezt szűkítem aztán tovább.

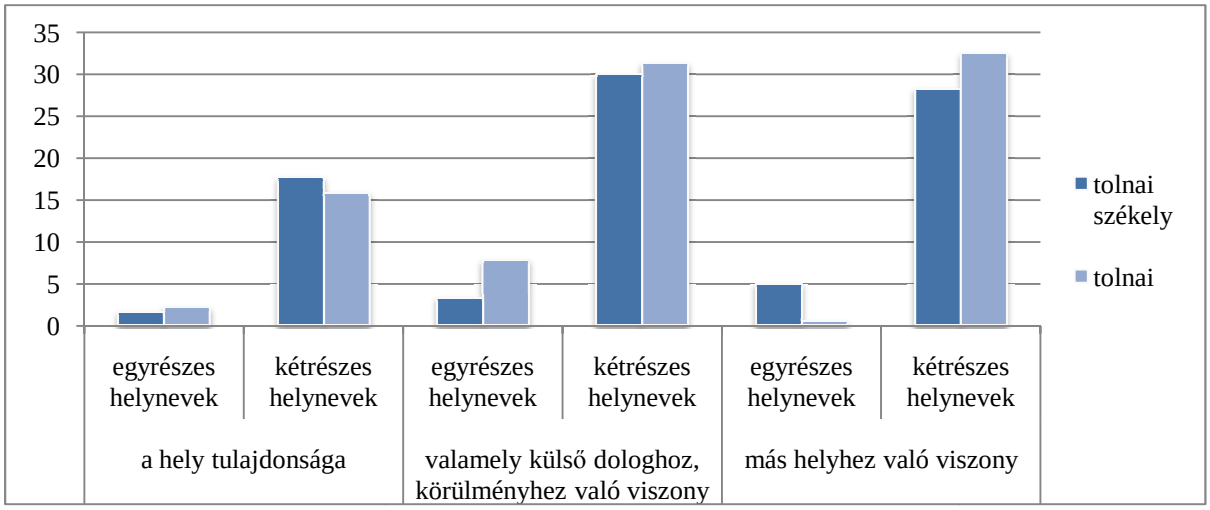


**11. ábra.** A sajátosságjelölő funkció jelentkezése a Tolna megyei helynévrendszerekben

Mielőtt e kérdéseket részletezően is taglalnánk, előzetesen egy módszertani természetű megjegyzés még ide kívánkozik. Az eddigi összevető vizsgálatok (és az itt következők) alapján úgy tűnhet, hogy a mechanikus analízist részesítem előnyben azáltal, hogy rendre ugyanazokra a kategóriákra fordítok az egyes fejezetekben nagyobb figyelmet. Eljárásomat a következőkkel indokolhatom. Úgy gondolom egyrészt, hogy a névrendszerek területi differenciáltságának kérdéskörét — bármilyen tényezőkkel összefüggésben vizsgáljuk is — azáltal világíthatjuk meg a legegyértelműbben, ha nagy gyakoriságú, nagy elemszámú alrendszereket vizsgálunk, hiszen itt zárhatjuk ki a leginkább a véletlenszerűség, az esetlegesség faktorát (ami a kis elemszámú kategóriáknál óhatatlanul jelen van). Az összevető elemzéshez választott névtípusoknál arra is tekintettel voltam, hogy esetükben a különbségek (vagy éppen az azonosságok) feltérképezése reálisan megvalósítható legyen. Ezért olyan szemantikai kategóriákra fókuszáltam, amelyek nyelvi kifejezésében többféle megoldással is élhettek a névadók és a névhasználók. Ezáltal ugyanis tényleges, tisztán nyelvi természetű eltéréseket regisztrálhatunk.

Persze a névrendszerek területi különbségei kapcsán bizonyos problémakörök megvilágításához — mint láthattuk és a későbbiekben is látni fogjuk — az egész névrendszer valamennyi névtípusának analízisére is szükségünk van. Így mérhető fel például az egyes települések helynévrendszerének — névmodellek alapján meghatározható — távolsága. Azokban a kérdésekben ugyanakkor, amelyek a névrendszerek területi különbségeinek okaira, hátterére kérdeznek rá, szűkebb és egyúttal mélyrehatóbb analízisre van szükség, s ezek esetében azoknak a kategóriáknak az alapos vizsgálatára célszerű törekednünk, amelyek a fenti kritériumoknak eleget tesznek. Ezért döntöttem az efféle összevetések alkategóriáiként a

birtoklást kifejező, illetőleg a hely más helyhez való viszonyát tükröző névtípusok mellett, s ezért szűkítettem a migrációs faktor névrendszereket befolyásoló szerepét előtérbe helyező vizsgálataimat is e két kategória sajátosságainak bemutatására.

**A)** A személyhez való viszony (többnyire nyilvánvalóan birtokviszony) kifejezése az egyrészes nevekben mindkét névrendszerben alacsony arányban szerepel. Ez a megfigyelésünk azért is érdemel figyelmet, mert a korábbiakban, a csíki névrendszer jellemzésekor arra mutattunk rá, hogy a székely minta kifejezetten preferálja a birtoklás kifejezésekor az egyrészes struktúrákat. Tolna megyében a betelepült székelység viszont alig élt ezzel a névszerkezeti formával: az ilyen elnevezések számaránya az 1%-ot sem éri el (lásd például *Kokovics, Klapék*).

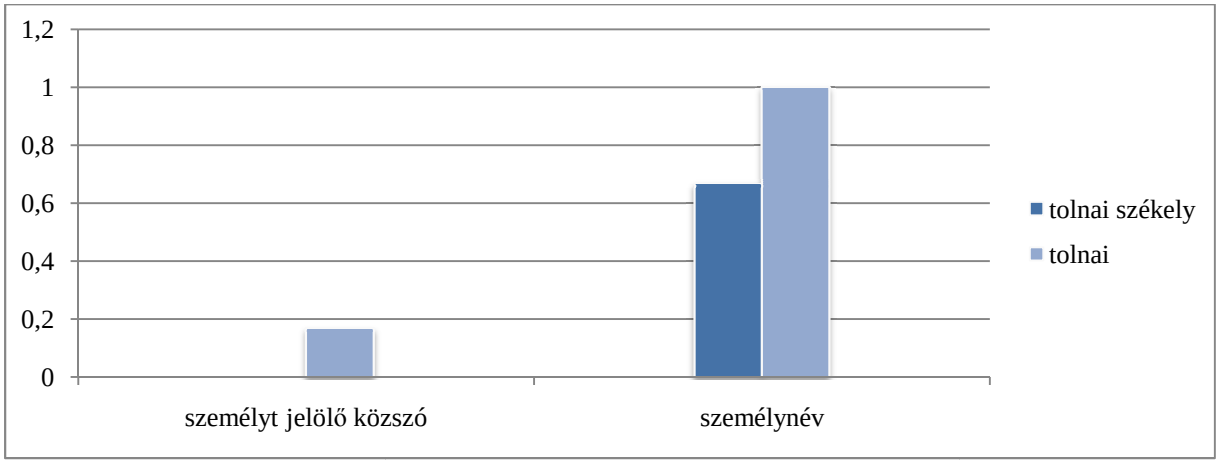


**12. ábra.** A hely valamely személyhez való viszonyának kifejezése az egyrészes helynevekben

Noha eleve kis megterheltségű névtípusról van szó (ami a tolnai névrendszerben is alig haladja meg az 1%-os arányt; vö. pl. *Slájer, Náncsika, Hónig, Gyepmester*), így belőle messzemenő következtetéseket levonnunk aligha érdemes, az itt tapasztaltak és a csíki székely névrendszer e téren mutatkozó ellenkező jellemzői mégis magyarázatot kívánhatnak. Az eltérésnek megítélésem szerint több oka is lehet. A tolnai székely névrendszer egyrészes személynévi struktúráira egyfelől hathatott a Tolna megyei domináns névmodell, vagyis a birtokviszony elsősorban kétrészes helynévi struktúrákkal való kifejezésének mintája. Másfelől nyelven kívüli, birtoklástörténeti mozzanatok is állhatnak a szerkezet alacsony megterheltsége mögött. Arra a kézenfekvő összefüggésre gondolok itt, hogy a tolnai székelyek a betelepülést követően nem birtokoltak annyi földterületet, mint az ottani tolnaiak (a földjuttatásokról lásd részletesen Sebestyén Ádám 2008: 179–181, 183), így pedig érthető, hogy kevesebb birtoklással kapcsolatos helynévvel jellemezték a tájat. (E feltevés

indokoltságát persze akkor ítélhetjük meg reálisan, ha a kétrészes, birtoklásra utaló elnevezéseket is mérlegre tesszük.)

A tényleges, névrendszertani szinten is igazán számottevő eltérésekre sokkal inkább a kétrészes, birtoklásra utaló nevek esetében bukkanhatunk. Mindenekelőtt itt is az tűnik fel, hogy a birtokviszony megjelölése a tolnai székely névrendszerben a kétrészes névszerkezetekben is ritkábban jelentkezik (15,05%), mint a tolnai névanyagban (17,14%). Ez pedig az előzőekben jelzett feltevésünket ugyancsak igazolhatja valamelyest.

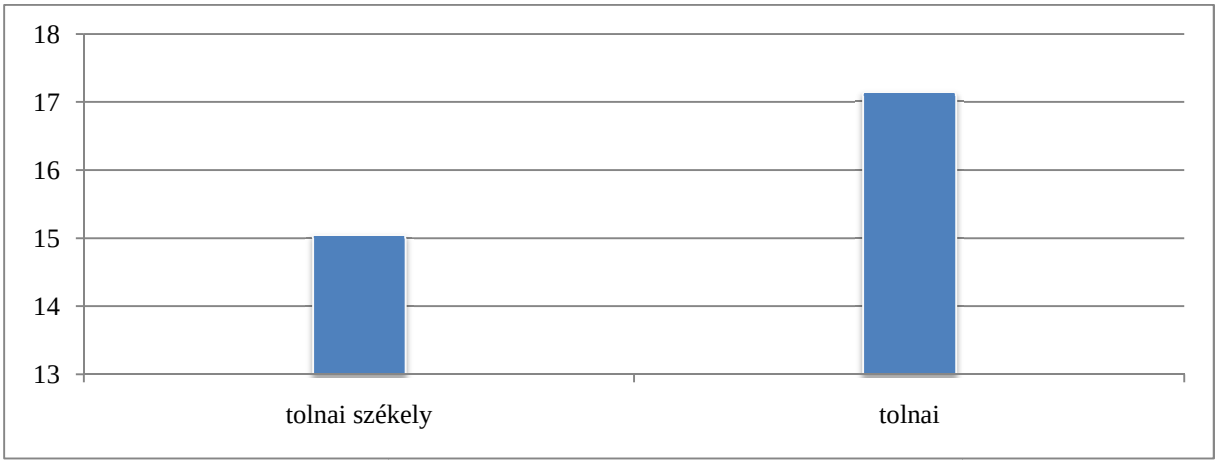


**13. ábra.** A személyhez való viszony kifejezése a kétrészes helynevekben

Más oldalról viszont akkor tapasztalhatunk igazán markáns különbségeket, ha arra a nyelvi elemkészletre is figyelmet fordítunk, amivel a birtoklás lexikális szinten kifejeződhet: azaz a személynévi, illetőleg a személyt jelölő közszói előtaggal álló helynevek megoszlását elemezzük. Az erre irányuló vizsgálataink pedig azt jelzik, hogy míg a tolnai mintában lexikális szinten a személyt jelölő közszói előtagú helynevek közel olyan arányban jelentkeznek, mint a személynévi előtagú kétrészes helynevek (arányuk a tolnai névrendszerben 9,3 : 8,3), addig a tolnai székely névhasználatot kutatva alig fedezhetjük fel a személyt jelölő közszói előtagú struktúrákat (itt pedig a két struktúra aránya 2 : 12,3).

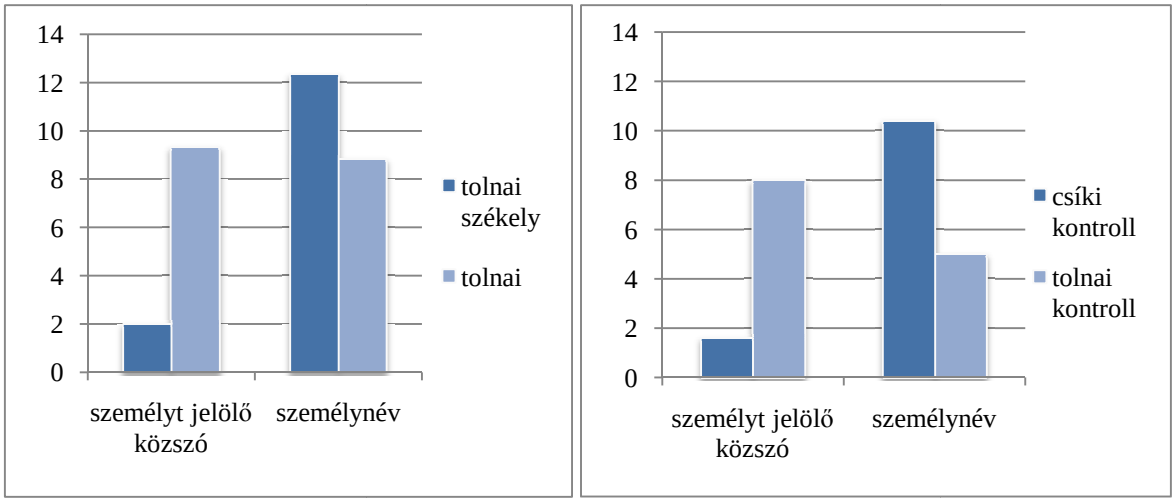


**14. ábra.** A birtoklás kifejezésére szolgáló lexikális elemek megoszlása a kétrészes nevekben

De lássuk ezeket az eredményeket részletesebben! A diagramok világosan jelzik, hogy a birtoklás kifejezésének egyértelműen preferált szerkezetét a vizsgált települések névrendszereiben a személynévi előtaggal álló struktúra képviseli *(Zsók malom, Frőlih malom)*, de a mintaeloszlások kapcsán a különbségek is jól kivehetők. A tolnai székely minta határozottan, szinte kizárólagosan a személynévi előtagú megnevezéseket preferálja (pl. *Balog-dűlő, Albert Zoli-féle föld, Truca-tanya, Fickó malom* stb.). Ha önmagában néznénk ezt a preferenciát, nem is nagyon tűnne fel, hiszen érthető, hogy a birtoklás kifejezésére a legkézenfekvőbb eszköz a birtokos személyneve. Igazán informatívvá ez akkor válik, ha tágabb összefüggésbe helyezzük. Ilyen közelítésben ugyanis sokkal feltűnőbb lesz a személyt jelölő köszói előtagú (pl. *Pap-föld*), illetve a személynévi előtagú struktúrák (pl. *Balog-dűlő*) mintabeli eltérése. Az előbbi szerkezeti kategória ugyanis jóval tekintélyesebb arányt (9,3%-ot) képvisel a tolnai névrendszerben (pl. *Betyár út, Betyár kocsma, Pap-föld* stb.), míg ez a szerkezet a tolnai székely mintában csak kis mértékben jelenik meg (1,94%, pl. *Pap-hegy, Tanító-földek*). Az is szembeötlő, hogy a tolnai mintában a személyt jelölő köszót tartalmazó struktúra (pl. *Püspök-puszta*) pár százalékkal nagyobb gyakoriságot mutat, mint a személynévi szerkezet (pl. *Slájer-puszta*).

Ezek a mintabeli jellegzetességek a kontrolltelepülésekkel való összevetéskor is körvonalazódnak: míg a csíki anyagban a személynévi szerkezet 10,4%-os jelentékeny kedveltségét láthatjuk (pl. *György Jóskáné kútja*), szemben a tolnai kontrolltelepülések mindössze 5%-ával, (pl. *József-kút*), addig a személyt jelölő köszót tartalmazó struktúra viszont a tolnai mintában jóval gyakoribb (8,1%, pl. *Cigány-telep, Cigány-kunyhók*), szemben a csíki mikrotoponímiai rendszerben e szerkezet 1,6%-os gyakorisági mutatójával (pl. *Katonák útja, Fejedelem kertje*). Mindez pedig egy igen lényeges gondolatot enged meg: a

kapott adatokból talán nem elhamarkodott azt a következtetést levonnunk, hogy a Tolna megyébe betelepített bukovinai székelyek hasonló névhasználói, névadói mintával rendelkeznek, mint a csíki székely közösségek. Az áttelepítésüket követően ezt a névmintát hosszú időn keresztül megőrizték, s ehhez igazodva nevezték el az immár új lakóhelyükön a denotátumokat.

Annak a hátterében, hogy a tolnai névrendszerben a közszói szerkezetek lényegesen gyakoribbak a birtokviszony kifejezésében, mint a tolnai székely névrendszerben, az a körülmény is ott állhat, hogy az ilyen szerkezetű nevek közül jó néhány illetményföld megnevezése (pl. *Pap-föld*, *Pap-hegy*, *Zsellér-földek*, *Püspök-puszta*), amit a székely betelepülők érthető módon kevésbé birtokoltak, s ez a körülmény is nagyban növelheti az eltérést a két névrendszer névmintái között. De persze ez nem lehet egyedüli magyarázat, ugyanis a tolnai anyagban kifejezetten sok a nem illetményföldi jellegű elnevezés is (pl. *Rác-gödör*, *Székely-hegy*, *Rác-árok*, *Vadász-forrás*, *Betyár kocsma*, illetőleg *Urasági-árok*, *Úri-hegy*).

A birtokviszonyt kifejező helynévstruktúrák kapcsán arra is érdemes kitérnünk, hogy mutatkoznak-e különbségek az egyes névrendszerek között morfológiai tekintetben: főképpen a jelölt és a jelöletlen szerkezetek terén. Az ilyen szemantikai szerkezetű helynevek jelöltségét ábrázolja az alábbi diagram.

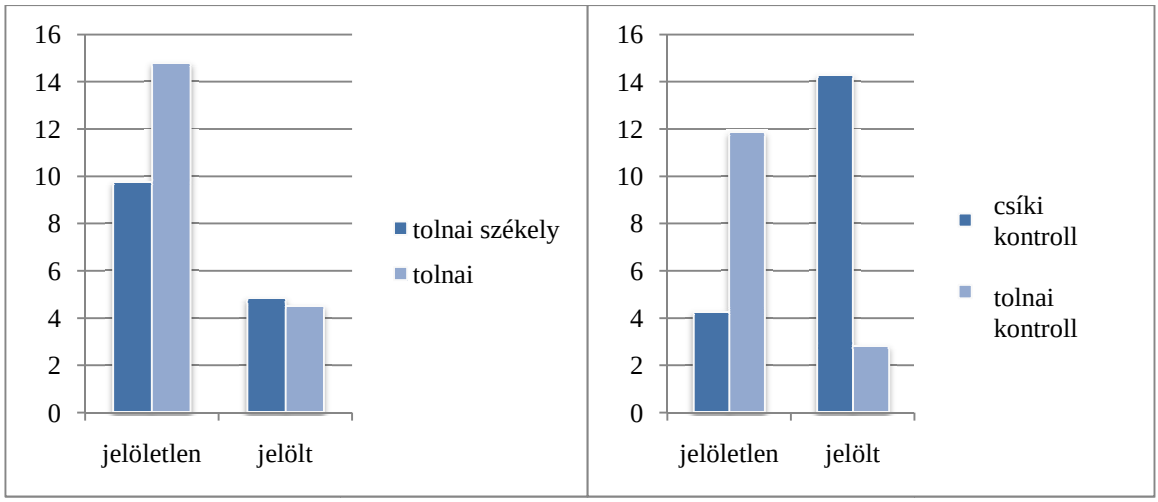


**15. ábra.** A birtoklást kifejező jelölt és jelöletlen helynévi struktúrák eloszlása a vizsgált névrendszerekben

A jelölt szerkezetek típusait a következő névformákkal illusztrálhatjuk: egyrészes neveknél *Kántoré* (*-é* birtokjellel), kétrészes neveknél pedig *Kerekes dűlője* (az utótagon birtokos személyjellel), illetőleg *Urasági-föld* (az előtagon *-i* melléknévképzővel).

A Tolna megyei települések névmintáit megvizsgálva azt a konklúziót fogalmazhatjuk meg, hogy a tolnai és a tolnai székely névminta egyaránt a jelöletlen struktúrákat részesíti előnyben a birtoklás kifejezésekor, noha a tolnai székely névrendszerben nincs a jelöletlen struktúráknak olyan nagyfokú dominanciája (9,74% : 4,82%), mint a tolnai névrendszerekben (14,78% : 4,5%). Ezen a ponton is érdemes ugyanakkor kihasználnunk a kontrollanyag nyújtotta lehetőségeket. Ezt az összevetést elvégezve két lényeges megállapítást tehetünk. A tolnai kontrolltelepülések névrendszerében hasonló megoszlást találunk, mint a három itt vizsgált település tolnai anyagában, azaz a jelöletlen birtokos, jelöletlen szerkezetek (11,8%, pl. *Vince-malom*) a jelölteket (2,8%, pl. *Urasági*) többszörösen túlhaladják. A csíki kontrollanyag mintázata viszont alapvetően eltér a tolnai székely névrendszerek kapcsán tapasztaltaktól: itt ugyanis a jelölt névszerkezetek hatalmas fölényét mutathatjuk ki (14%, pl. *Kopasz Antalé, Bodó száraza, Ceglédiek vályúja*) a jelöletlenek alacsony megterheltsége mellett (4%, pl. *Dancs, László-kert*). Véleményem szerint a jelölt struktúrák a tolnai székely mintában mért alacsonyabb adatolhatósága — szemben a csíki székely névrendszer sajátosságaival — talán éppen a tolnai minta igen erőteljes (mondhatni névmodelleket „megfordító”) hatásával magyarázható.

A jelölt szerkezetek jellemzőivel folytatva az elemzésünket, azt szögezhetjük le emlékeztetőül, hogy a birtoklás a jelölt struktúrákon belül kifejeződhet egyrészt az előtagon jelölt, vagyis *-i* melléknévképzős szerkezettel (pl. *Urasági-föld*), illetve az utótagon jelölt birtokos személyjeles formával is (pl. *Kerekes dűlője*).

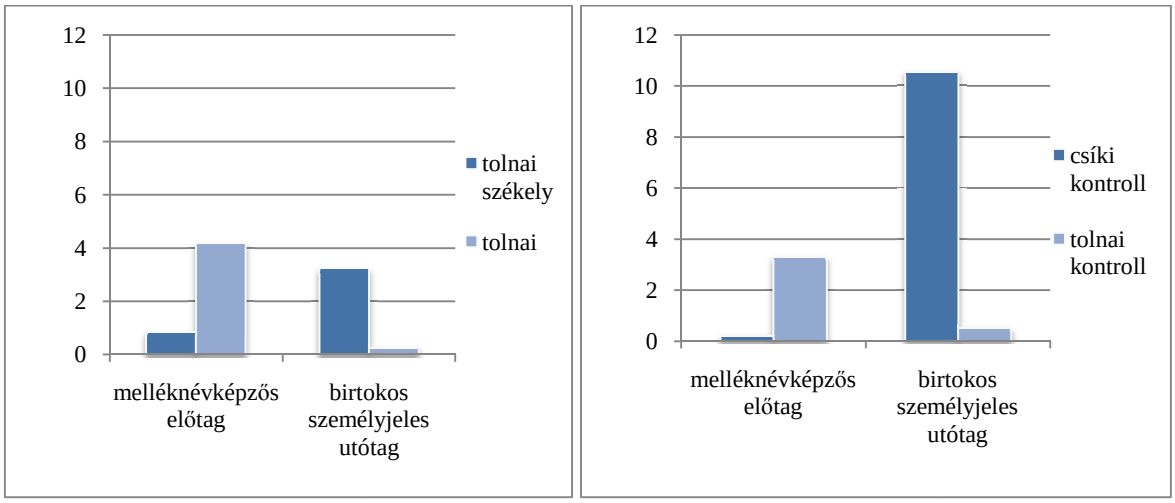


**16. ábra.** A birtoklást kifejező jelölt névszerkezetek megoszlása a vizsgált települések névrendszereiben

Ahogy az a diagramokból jól kivehető, lényeges különbség körvonalazódik az *-i* melléknévképzős szerkezetek preferenciája tekintetében. Amíg ugyanis a székely mintában ez

a morfológiai elem alig jelentkezik (0,8%, pl. *Papi-földek*), a tolnai mintában kifejezetten lényeges szerephez jut (4,2%, pl. *Urasági-legelőföld, Úri-hegy*). (Igaz viszont, hogy csaknem kizárólag az *Urasági* jelzői névrészben jelentkezve.) Az *-a/-e, -ja/-je* birtokos személyjellel alkotott, tehát az utótagon jelölt névstruktúrák megoszlása viszont éppen fordított arányokkal írható le: a tolnai székely névanyagban ez a struktúra számít a birtoklás kifejezésében az általános használatúnak (3,2%, pl. *Spannagel szőlőse, Prémusz kútja, Kerekes dűlője, Ciril dűlője*), a tolnai névrendszerben ugyanakkor csak szórványosan jelentkezik (0,2%, pl. *Franc malma*). Úgy tűnik tehát, hogy ez a kétféle jelölt szerkezet mintegy komplementer jellegű a birtoklás kifejezésében. A kontrolltelepülések névrendszerében tapasztaltak ugyancsak alátámasztják a névmintabeli különbségek tényleges létezését, hiszen az *-i* melléknévképző a csíki anyagban csupán 0,2%-ban jelentkezik a kétrészes helyneveken a birtoklás kifejezésekor (pl. *Tanászi sarka*), ellenben a birtokos személyjeles struktúra 10,5%-os gyakorisági rátát ad (pl. *Balaskó erdeje, Kóka gödre, Györfiek kútja*). A tolnai kontrolltelepüléseken ellenben az *-i* melléknévképzős szerkezetre 3,3%-os gyakorisággal találunk adatot (pl. *Urasági-erdő*), viszont birtokos személyjeles szerkezet alig mutatkozik itt (0,5%, pl. *Millin gödre*).

Egy további érdekes jelenség is szembetűnik ugyanakkor a fenti diagramokat elemezve: a nagyfokú aránybeli különbség a birtokos személyjeles szerkezet használata terén a tolnai székely és csíki székely névanyagban. Mindkét névrendszer felhasználja ugyan a birtoklás kifejezésében ezt a szerkezetet, ám a tolnai székely névrendszer csupán 3,2%-ban, míg a csíki székely névrendszer 10,5%-ban. A több mint háromszoros eltérés magyarázatában talán azzal a lehetőséggel is érdemes számolnunk, hogy a birtokos személyjeles struktúrától a tolnai településeken a székely névrendszerben elemeket vonhatott el a párhuzamos tolnai minta *-i* melléknévképzős struktúrája, de még inkább okozhatta ezt az elmozdulást a jelöletlen szerkezetek kedveltsége a térségben a jelöltek „rovására”.

Tovább árnyalhatjuk a morfológiai struktúrákkal kapcsolatos megállapításainkat, illetve a névrendszerek egymásra hatásának ismeretét akkor, ha településenként is megkíséreljük a ráközelítést a névrendszerek mintáira. Ez azért is lehet a migrációs faktort érintő analízisünk során fontos lehetőség, mert — mint láttuk — az egyes településeken a beköltöző székely lakosság aránya nem egyforma volt, ez pedig a névadásban, névhasználatban betöltött szerepüket is szükségszerűen befolyásolhatta. A fent az egyes térségekre bemutatott elemzési szinteket ezért az alábbiakban településenkénti összevetésben járom végig, feltételezésem szerint ugyanis így még árnyaltabb képet festhetünk a vizsgált jelenségről. Elsőként lássuk tehát a birtoklás kifejezésére szolgáló kétrészes névstruktúrák megoszlását a három tolnai település névrendszereiben! (A diagramokon eltérő színnel feltüntetem az adott névrendszerek

átlagértékeit is, azt a számadatot tehát, amire az előzőekben kifejtett megfigyeléseinket alapoztuk; vö. ehhez a 14. ábrát.)

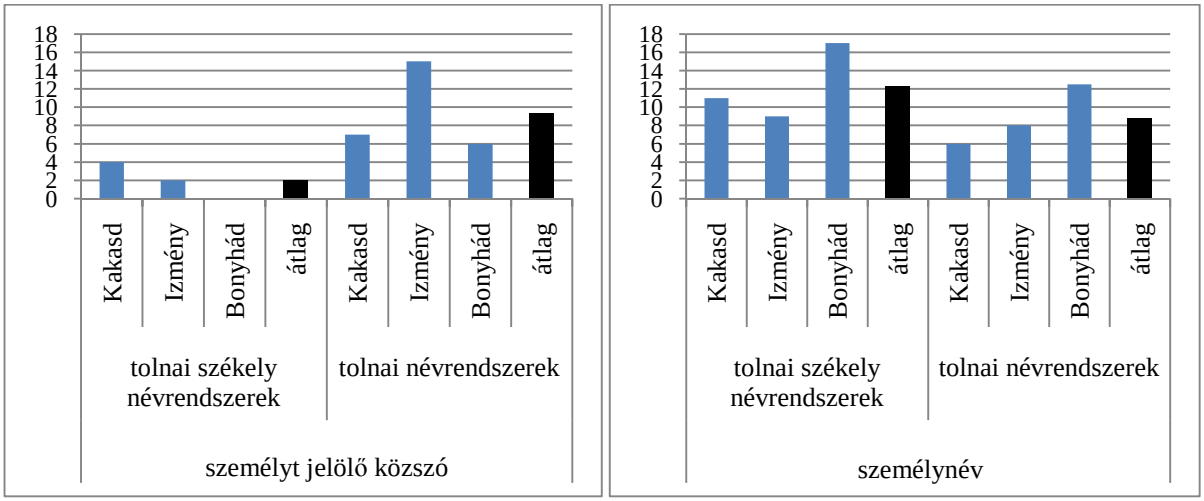


**17. ábra.** A birtoklás kifejezésére szolgáló lexikális eszközök a vizsgált települések névrendszereiben

A diagramok elemzésekor azokra a jelenségekre érdemes kitérnünk, amelyek az átlagértéktől (tehát a tolnai és a tolnai székely névrendszerek átlagértékeitől; ld. fekete oszlopok) valamilyen irányban jelentősebb eltérést mutatnak. E téren ugyanis az egyes településeken akár jelentős különbségeket is megfigyelhetünk. Erre mutathatunk példát a személyt jelölő közszói szerkezetek megoszlását illetően is: az átlagmutató a tolnai székely névrendszerben 2%, ennek az izményi mutató teljesen megfelel (2%, pl. *Pap-hegy*), ám Kakasd (4%, pl. *Papi-földek*) és Bonyhád (0,2%) egyaránt eltér attól. A tolnai névmintában 9% körüli az átlagérték, de Izményen ez a struktúra 15%-os megterheltséget mutat (pl. *Zsellér-földek, Rác-árok, Pap-hegy*). Azt a korábbi megjegyzésünket, hogy a birtokviszony kifejezésében a személyt jelölő közszói, valamint a személynévi szerkezet egymást kiegészítő (komplementer jellegű), az itteni arányok még inkább megerősítik. A tolnai székely névrendszerek közül a személynévi szerkezetek felhasználtsága éppen Bonyhádon a legjellemzőbb (a 12,3%-os átlagértéket jóval túlhaladó 17%-kal, pl. *Siller-tanya, Junk-tanya*), ahol a közszói szerkezetek lényegében hiányoznak a birtokviszony megjelölésében. A tolnai névrendszerekben pedig Izmény, amely kiugróan magas értéket jelzett a közszói szerkezek terén, itt, a személynévi struktúrák használatában jóval az átlag alatt marad (de pl. *József-major, Anna-major*). Mindezek a megfigyelések az eddig mondottakon lényegileg nem változtatnak, ám megerősítik és feltétlenül differenciáltabbá teszik az átlageredmények alapján megrajzolt képet.

A morfológiai vizsgálatok településenkénti összevetését a jelölt, valamint a jelöletlen struktúrák eloszlásának a bemutatásával kezdem.

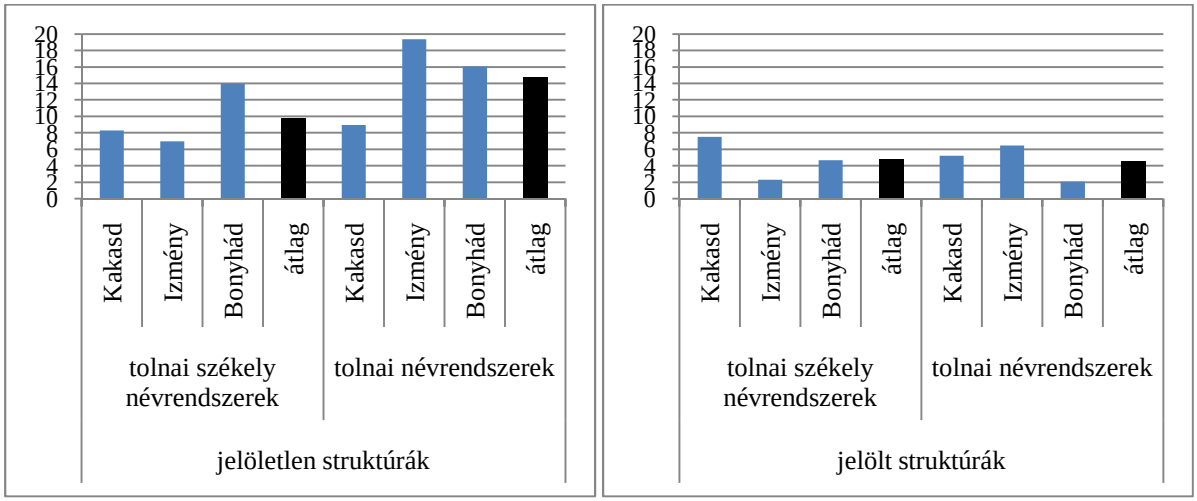


**18. ábra.** A birtokos szerkezetek jelöltsége a vizsgált névrendszerekben

A fenti ábrából két különbségre kell felhívnunk a figyelmet. Korábban már megállapítottuk, hogy a jelölt helynévi struktúra a székely névrendszerre általában véve jellemző sajátosság. A tolnai székely névanyagban azonban ez alig volt kimutatható, tulajdonképpen a jelölt struktúrák ugyanolyan (4,8% körüli) arányt mutattak, mint a tolnai anyagban (vö. a második diagram fekete oszlopai, illetve a 15. ábra). Ezt a településenkénti összevetés is megerősíti, bár a kakasdi székely névrendszerben valamelyest magasabb a jelölt szerkezetek használata (7,5%), mint az átlagos mutató, s mint amit a többi településen tapasztalhatunk. A másik megfigyelésünk a jelöletlen szerkezetekkel kapcsolatos. A birtoklás kifejezésében a jelöletlenség inkább a tolnai mintákra jellemző strukturális sajátosság, ám a településenkénti összevetés azt is megmutatja, hogy valójában csupán Izmény névrendszere az, ami ezt a különbséget valamelyest jelzi is.

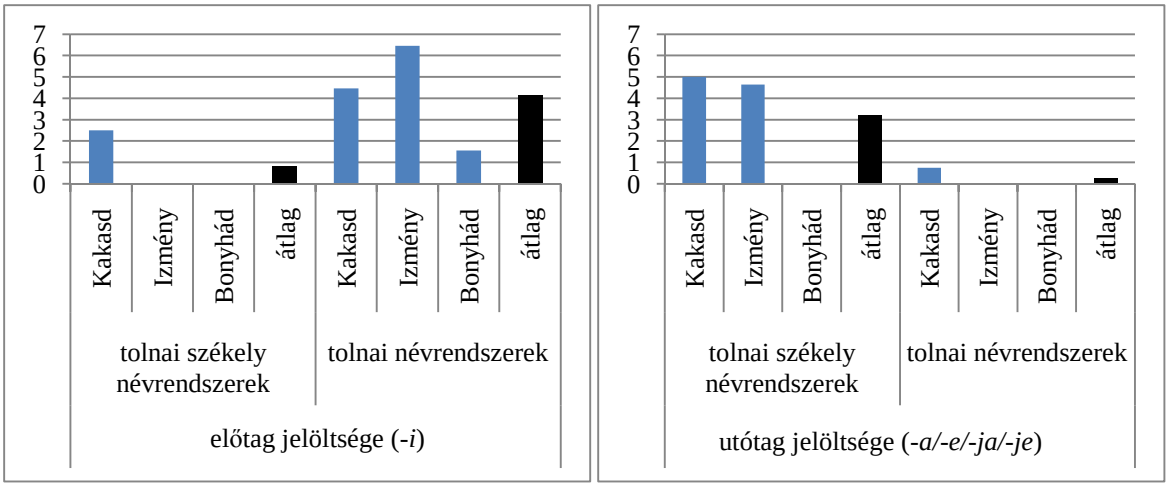


**19. ábra.** A birtoklást kifejező jelölt névszerkezetek megoszlása a vizsgált települések névrendszereiben

A fenti ábra ugyanakkor általában arról tanúskodik, hogy a két morfológiai eszköz, vagyis az *-i* melléknévképző az előtagon és a birtokos személyjel az utótagon jobbára egymást kizáró (vagy éppen kiegészítő) jelleggel funkcionálnak. Ahol tudniillik a névadók a birtokos személyjeles szerkezettel élnek szívesebben, ott az *-i* melléknévképzős struktúra háttérbe szorul, s ugyanez fordítva is igaz. Azt is igazolják a fenti oszlopdiagramok, amit a korábbiakban kiemeltünk, hogy tudniillik a tolnai minta az *-i* melléknévképzős szerkezeteket kedveli jobban, míg a tolnai székely névrendszerek a birtokos jelzős struktúrát részesítik a jelölt formák közül előnyben. Ez a tendencia némileg elmozdulni látszik ugyanakkor Kakasd névrendszereiben, ahol a székely névanyagban — talán éppen az egyidejű tolnai minta erős befolyására — az *-i* melléknévképzős szerkezetek jelentkezése sem elhanyagolható *(Kokovicsi-dűlő, Kokovicsi-kút, Papi-földek)*, szemben a másik két település székely névállományával, ahol ez a struktúra egyáltalán nem használatos.

**B)** A migráció névrendszerekre gyakorolt hatásának a vizsgálatához is fontos adalékul szolgálhat még a helynek egy m á s i k h e l y h e z v a l ó v i s z o n y á t kifejező nevek szerkezeti megvalósulásainak a tanulmányozása. Az analízis során most is elsőként a tolnai, valamint a tolnai székely névadási minták viszonyaira, azaz hasonlóságaira és különbségeire fókuszálok, majd egy-egy szempont bemutatását követően településenkénti összehasonlító vizsgálattal járom körül azt a kérdést, hogy az esetlegesen eltérő névminták érintkezése milyen rendszerbeli módosulásokat idézhet elő.

A korábbiakban láthattuk, hogy a Tolna megyébe betelepült székely lakosság névmintája bizonyos kategóriákban eltér az ottani lakosok névadási modelljétől. Ezt az eltérést a más helyhez való viszony kifejezésekor szintén megfigyelhetjük. Ez a szemantikai kategória további, különböző gyakoriságú altípusokra bontható, ezt ábrázolom a következő diagramon.

A differenciálást azért látom itt célravezetőnek, mert ezáltal még árnyaltabb megfigyeléseket tehetünk.

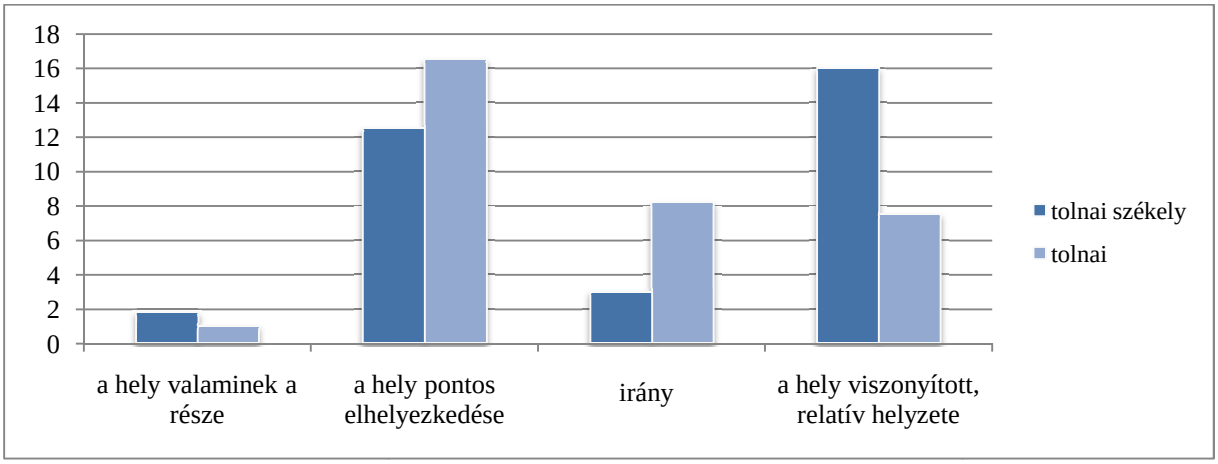


**20. ábra.** A hely más helyhez való viszonyát kifejező szemantikai funkció altípusainak megoszlása a tolnai névrendszerekben

A két névrendszer vonatkozásában számottevő (5% fölötti) különbség az irány kifejezésekor, illetve még inkább a hely viszonyított, relatív helyzetének a megjelölésekor figyelhető meg, de eltérő előjelekkel. Az irányt meghatározó névformák a tolnai névrendszerben lényegesen kedveltebbek (pl. *Zombai út, Varasdi út*), a viszonyított helyzetet tükröztető elnevezésekkel pedig tekintélyesebb arányban (kétszer olyan gyakran) találkozunk a tolnai székely névrendszerben (pl. *Hársfáknál, Pulicék mögött*). Az alkategória nagy elemszáma miatt érdemes említést tenni ezek mellett a hely pontos elhelyezkedését kifejező névformák előfordulási gyakoriságáról is: ez a szemantikai jegy valamivel preferáltabbnak mutatkozik a tolnai névrendszerben (pl *Börzsönyi-magaslat, Kakasdi-domb*), de alapvetően mindkét névrendszer szívesen él vele.

A hely más helyhez való viszonyát lexikális-morfológiai síkon többféle struktúra kifejezheti: általában helynévi lexémát (esetleg belőle alakult melléknevet) találunk e névrészszerepben (pl. *Für-hegy alja*), illetőleg viszonyjelölő melléknévi jelző szerepelhet e funkcióban földrajzi köznévi vagy helynévi utótaggal összekapcsolódva (pl. *Alsó-kút, Közép-Kutvik*). Ritkábban határozóragos vagy névutós szerkezettel is találkozhatunk lokális természetű viszony megjelölésekor (pl. *Hársfáknál, Kecskés felett*). Ezek megoszlását szemléltetem a két névrendszerre vonatkoztatva az alábbi diagramon.

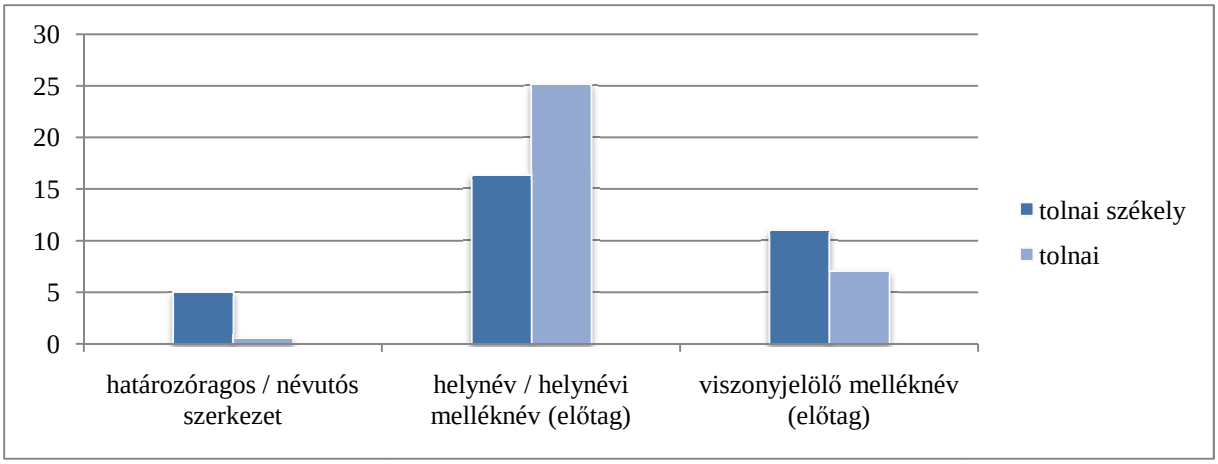


**21. ábra.** A más helyhez való viszonyt kifejező lexikális elemek a két névrendszerben

Az ábrát elemezve több jellegzetes különbségre is rámutathatunk: a betelepült székely lakosság névmintájában a tolnai névmintához képest jóval magasabb a névutós, illetőleg határozóragos szerkezetek használata a hely viszonyított, relatív helyzetének a kifejezésekor. A székely névmintában egyáltalán nem szokatlanok a *Fenyvesnél*, *Hársfáknál*, illetve a *Patakon túl*, *Zsók malom felett, Kecskés felett, Temetők felett, Pulicék mögött* stb. típusú elnevezések, míg ez a szerkezet a tolnai helynévmintában csupán egy-két példával illusztrálható: *Buszmegállónál, Belaci temető fölött.*

Településenkénti elemzéssel is hasonló megfigyeléseket tehetünk, ám ahogyan ezt a 22. ábra első oszlopsora mutatja, különösen kiemelkedik e vonatkozásban a kakasdi székely helynévrendszer, ahol a határozóragos, névutós helynevek aránya közel kétszerese az átlagos mutatónak (innen valók pl. a *Keszli felett, Pulicék mögött* névformák).

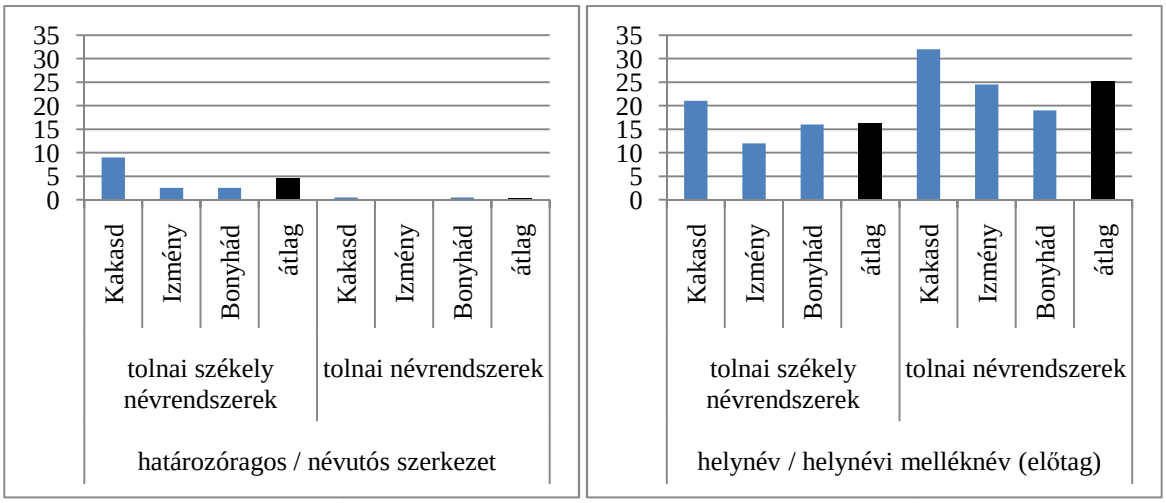

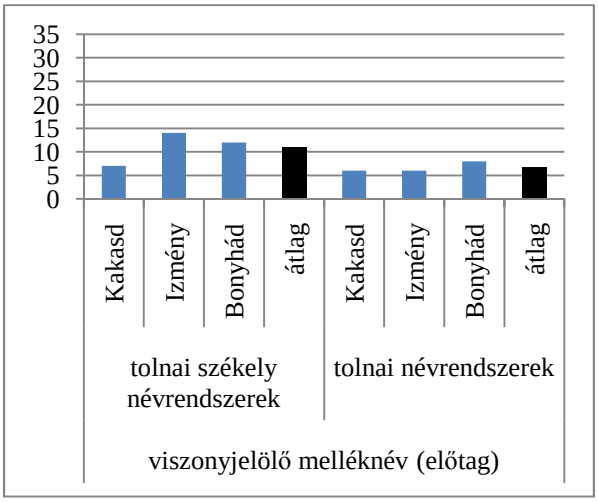


**22. ábra.** A viszonyjelölést kifejező helynévi struktúrák megoszlása az egyes névrendszerekben

Ez tágabb összefüggésbe helyezve talán azzal is kapcsolatban állhat, hogy Kakasd helynévrendszerében az egyrészes helynévstruktúrák jelöltsége is magasabb szintűnek mutatkozik a lokális viszony kifejezésében, mint a többi névrendszerben. Az is látható továbbá, hogy itt, illetőleg Bonyhádon a tolnai mintában is feltűnik ez a szerkezet (pl. *Belaci temető fölött*), ami esetleg a párhuzamos székely minta hatásának is tekinthető. E jelenség megítélésem szerint valós névrendszer- és névmintabeli különbségként jelentkezik, hiszen míg a tolnai kontrollteleplüléseken egyáltalán nem adatolhatunk ilyen szerkezetet, a csíki székely mikrotoponímiai rendszerben az efféle szerkezetek 1,4%-os gyakoriságot mutatnak (pl. *Gátnál, Katinnál*). Noha ez a struktúra nyilvánvalóan periférikus helynévszerkezeti kategória, mégis fontosnak tartottam kiemelni az itteni vizsgálatok szempontjából, mert valószínűleg jellegzetesen székely névmintaként számolhatunk vele a tolnai helynévrendszerekben.[4]

Ugyancsak szembetűnő különbségeket regisztrálhatunk az irányt kifejező elnevezések (20. ábra) lexikális-morfológiai szerkezeteiben. Nemcsak arról van itt szó, hogy a tolnai székely névrendszerben az ilyen szemantikai szerepet betöltő elnevezések (többnyire útnevek) használata csekély *(Malmok útja, Kecskés útja, Fenyvesi út)*, szemben a tolnai helynévrendszerrel *(Zombai út, Varasdi út, Ladományi út)*, hanem arról is, hogy a székely névadók gyakran élnek e szemantikai szerep kifejezésekor a jelölt birtokos jelzős szerkezettel *(Malmok útja, Kecskés útja)*, a tolnai névrendszerben ellenben a helynévből *-i* képzővel

[4] A határozóragos és névutós helynevek használata ugyanakkor nem csupán a székely névminta része lehet. Gyakran adatolhatjuk ugyanis ezeket a szerkezeteket olyan területeken is, ahol valamilyen idegen nyelvi hatással számolhatunk. Erről a későbbi fejezetekben még ejtek szót.

alakult melléknévi jelző tölti be ugyanezt a funkciót (pl. *Ladományi út, Varasdi út*).[5] Ez a különbség ráadásul a kontrolltelepüléseken is jelentkezik, tehát a névminták hasonlóságából kiindulva itt is feltételezhetjük, hogy a tolnai székely és a csíki székely minta bizonyos helynévszerkezeteket érintően nagyfokú hasonlóságokat mutat. Így talán nem megalapozatlan az a feltevésünk, hogy a tolnai és a tolnai székely névanyagban regisztrált eltérések egyik lényeges okaként a tolnai székelyek hozott névmintáinak eltérései határozhatók meg.

A hely valaminek a része szemantikai jegyet kifejező szerkezetek (lásd a 20. ábrán) is érdekes adalékokat kínálnak. Noha e tekintetben nincs eltérés a tolnai és a tolnai székely névanyag között (mindkét mintában mintegy 1-1%-nyi az ilyen típusú helynevek gyakorisága, s őket a *Makkos alja, Falu vége, Beton széle* székely, valamint a *Für-hegy alja, Rét-részek* tolnai névanyagból származó elnevezések példázhatják), a kontrolltelepülésekkel való összevetésben azonban ezek az adatok más, összetettebb megvilágítást kapnak. A csíki mikrotoponímiai rendszerben ugyanis 14,4%-os gyakorisággal szerepel ez a szerkezet (pl. *Györfiek kútja teteje, Örményé alja*), a tolnai kontroll mintában ellenben mindössze 2,8%-os gyakorisággal képviselteti magát (pl. *Hideg-oldal, Várfő alja*). Véleményem szerint a tolnai székely névmodellekben talán éppen a tolnai minta hatására maradhatott el egyre inkább, s került periférikus helyzetbe ez a szerkezet, s kapott egyidejűleg nagyobb szerepet a viszonyító melléknévi jelzős struktúra, ami — nem meglepő módon — éppen a tolnai mintákban bír jelentősebb súllyal (pl. *Alsó-kút, Felső-kút, Alsó-Kutvik, Közép-Kutvik* a tolnai székely; *Alsó-mocsaras, Felső-mocsaras, Alsó-határföld, Felső-határföld* a tolnai mintából).

Ha az itt általában tapasztaltakhoz az egyes települések sajátosságait is hozzávesszük, azt kell kiemelnünk, hogy — a 22. ábra 2. és 3. oszlopsorát látva — a kakasdi székely és a kakasdi névrendszerekben is az átlagértéknél jóval magasabb arányt képviselnek a helynévi vagy a helynévi melléknévi előtagot tartalmazó elnevezések. Ez a kép akkor lesz igazán informatív, ha együtt szemléljük a helynévi lexémák felhasználtságát ábrázoló, korábban közreadott diagrammal (10. ábra). E két ábrából ugyanis az olvasható le, hogy a kakasdi névrendszerben a helynévi lexémák új helynevekbe történő beépülése lényegében kizárólagosan a helynév előtagként való felhasználását jelenti, mégpedig helyviszonyt kifejező struktúrában, Bonyhád névrendszerében viszont, ahol a legmagasabb a helynévi lexémák új nevekbeli megjelenése, ez a nyelvi elem megoszlik a különböző funkcionális jegyek között.

[5] A két morfológiai struktúra efféle megoszlását láthattuk az előzőekben tárgyalt, birtokviszonyra utaló névformák kapcsán is.

A fentiekkel szoros összefüggésben a hely más helyhez való viszonyát kifejező elnevezések kapcsán morfológiai viszonylatban is jelentős különbségeket fedezhetünk fel az egyes helynévrendszerek névmintái között. Már az előzőekben több ízben is tettem utalást az *-i* melléknévképzős előtaggal, valamint az *-a/-e, -ja/-je* birtokos személyjeles utótaggal álló helynevek eltéréseiről. Az alábbi diagramon a két nyelvi eszköz egymáshoz viszonyított gyakorisági mutatóit láthatjuk.

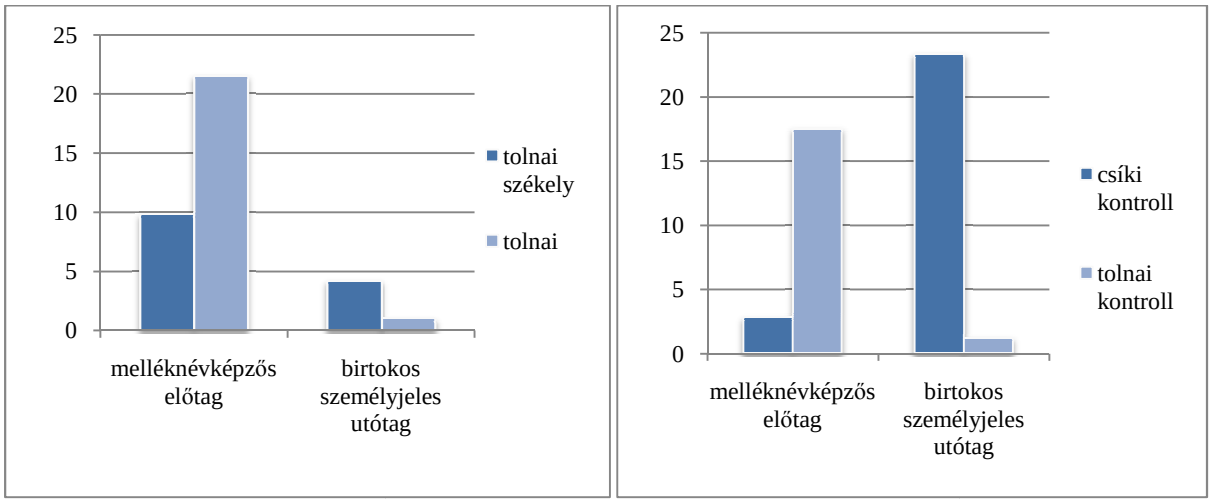


**23. ábra.** A hely más helyhez való viszonyát kifejező morfológiai struktúrák megoszlása a névrendszerekben

Az *-i* melléknévképző a székely névadásban láthatóan nem kifejezetten jelentős toldalékelem a helynévi struktúrákban: a csíki kontroll-névrendszerekben 2–3% közötti értéken áll (pl. *Borzsovai-szél, Madicsai-fürdő*). A tolnai székely mintában azonban ez a szerep határozottan erősödni látszik: megközelíti a 10%-os gyakoriságot (pl. *Varasdi-határföldek, Telek-hegyi-földek*). A birtokos személyjeles helynévstruktúrák pedig éppen a székely névmintában bírnak jellemzőbb helynévalkotási szereppel: a csíki székely névrendszerekben közel 24%-os gyakorisággal jelentkezik ez a struktúra (pl. *Csáki mezeje, Bot Ágoston kertje*). A tolnai székely névminta csupán 4,2%-os mutatója (pl. *Hostelok dűlője, Mocsarasok hídja*) azonban azt is jelzi, hogy itt ez a szerkezet valamelyest visszaszorulóban van. Ez a tendencia pedig valószínűleg nem független a tolnai helynévrendszerek egyidejű modellhatásaitól. Összességében azt a megállapítást fogalmazhatjuk tehát meg, hogy a tolnai székely névrendszer magán viseli ugyan a jellegzetesen székely névmintabeli jegyeket, ezek azonban a különböző, migrációból fakadó tényezőknek köszönhetően akár jelentősebb módosulásokat, átrendeződéseket is szenvedhettek. Ugyanerre az eredményre jutunk akkor is, ha az egyes települések névrendszeréről külön-külön veszünk morfológiai szempontokra koncentrálva „látleletet”.

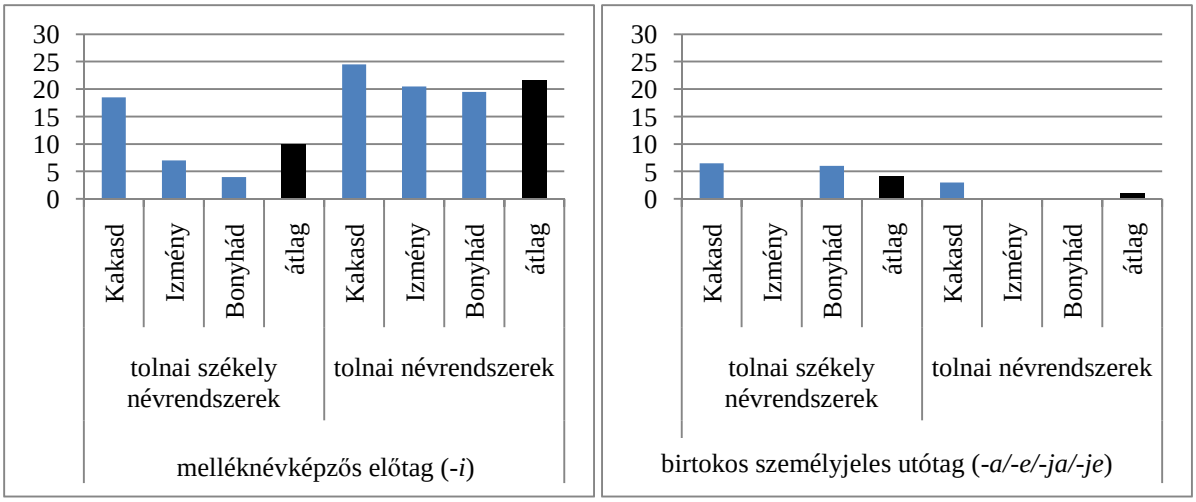


**24. ábra.** A hely más helyhez való viszonyát kifejező morfológiai struktúrák az egyes települések névrendszereiben

Legfeljebb annyit jegyezhetünk meg, hogy az *-i* képző szerepe a kakasdi székely névmintában jócskán kiugrik a másik két településhez és az átlagértékhez képest (utóbbinak például közel kétszerese), ami a kakasdi névminták erőteljes strukturális befolyását jelezheti a párhuzamos székely névkincsre.

Mindezek mellett egy igen szembeötlő, helynévszerkezetet érintő hiányra is fontos rámutatnunk, hiszen ez a jelenség akár erősebb interakciókat is jelezhet a két névrendszer között. Az izményi székely névrendszerben a birtokos személyjeles struktúra egyáltalán nem adatolható a lokális viszonyt kifejező nevekben. Minthogy ez a toldalékelem — mint láthattuk — tipikusan a székely névmintát jellemzi, itt tapasztalható feltűnő hiánya esetleg a két névrendszer egymásra hatásáról tanúskodhat. Az eddigi, a helynévszerkezeteket érintő analízisek ugyanakkor azt mutatták, hogy az izményi névrendszerek kapcsán nem nagyon érzékelhetők jelentős kölcsönhatások, így ennek a jelenségnek más oka is lehet, mögötte nem tételezhetünk fel minden kétséget kizáróan névrendszerek közötti interakciót.

**5.** Végezetül egyfajta összegzésként érdemes állást foglalnunk abban a kérdésben is, hogy a vizsgálatra kiválasztott helynévrendszerek mennyire hasonlítanak egymásra. Ennek megállapításához a korábban már részletesen bemutatott BRAY–CURTIS-féle összehasonlító módszert alkalmaztam, az elemzés eredményeképp kapott mátrix adatait pedig százalékos hasonlósági adatként értelmeztem. Az alább közreadott mátrixot tíz gondosan meghatározott helynévszerkezet[6] egyidejű összehasonlítása eredményeként kaptam meg.[7]

[6] Az összehasonlítás alapjául a következő helynévi szerkezetek szolgáltak: 1. az egyrészes puszta földrajzi köznévi helynevek, valamint 2. a szintén egyrészes megnevező funkcióban álló helynevek, illetőleg a kétrészes struktúrák közül 3. a birtoklást kifejező személyt jelölő közszó + földrajzi köznév és 4. a személynév + földrajzi köznévi szerkezetek (ezek 5. jelölt, illetve 6. jelöletlen struktúrái). A viszonyjelölés kifejezésére szolgáló 7.

| | kakasdi székely | kakasdi | izményi székely | izményi | bonyhádi székely | bonyhádi |
|---|---|---|---|---|---|---|
| **kakasdi székely** | NA | 0,74 | 0,70 | 0,74 | 0,67 | 0,82 |
| **kakasdi** | NA | NA | 0,65 | 0,86 | 0,61 | 0,78 |
| **izményi székely** | NA | NA | NA | 0,65 | 0,72 | 0,70 |
| **izményi** | NA | NA | NA | NA | 0,61 | 0,76 |
| **bonyhádi székely** | NA | NA | NA | NA | NA | 0,78 |
| **bonyhádi** | NA | NA | NA | NA | NA | NA |

**25. ábra.** A székely és a tolnai névadási minták összehasonlító mátrixa

Az összevető adatokból az látszik, hogy a tolnai névminták átlagosan 80%-ban hasonlítanak egymásra (ennek kiszámításához lásd a kakasdi–izményi reláció 86%-os és a kakasdi–bonyhádi 78%-os, valamint az izményi–bonyhádi reláció 76%-os hasonlósági adatának átlagértékét). A székely névmintáknál ez az átlagos hasonlóság 69,6% (a kiszámításához lásd a kakasdi székely–izményi székely reláció 70%-nyi, kakasdi székely–bonyhádi székely 67%, illetve az izményi székely–bonyhádi székely 72%-os adatát). Mindebből az a következtetés adódik, hogy a tolnai székely névrendszerek kevésbé mutatnak egységes képet (vagyis kisebb mértékben hasonlóak), mint a tolnai „őslakosok" névadási mintái.

A mátrix adataiból az is kitűnik, hogy a leghomogénebb minta a bonyhádi (78%-ban hasonlítanak egymásra az ott élő bonyhádi székelyek és „őslakos" bonyhádiak névadási szokásai), leginkább eltérő pedig az izményieké (ugyanis csupán 65%-os a két minta lefedettsége). Minthogy a Bonyhádon lejegyzett névrendszerek mutatják a legegységesebb képet, nem ok nélkül feltételezhetjük a két névadási minta egymásra hatását. E mögött a jelenség mögött azonban valószínűsíthetően nem a bonyhádi székely névminta hatása áll, legalábbis a korábban bemutatott névsűrűségi táblázat ezt sugallja: Bonyhádon ugyanis rendkívül alacsony a székelyek által használt egy $km^2$-re eső nevek száma, emellett a három

határozóragos, névutós szerkezetek, illetve 8. a hely valaminek a része szemantikai jegyet kifejező struktúrák, valamint 9. a viszonyjelölő melléknévi előtagot tartalmazó helynévi szerkezetek. Utolsó szerkezeti kategóriaként pedig (10.) egy fiktív helynévi szerkezetet építettem be a gyakorisági sorba. Erre azért volt szükség, mert az összevetés csak akkor lehet sikeres, ha az összehasonlításra szánt gyakorisági soraink összege 1, tehát ez az úgynevezett fiktív helynévi szerkezet valójában az összes többi, kimaradt helynévi kategóriát képviseli. A fenti mátrix összehasonlító eredményei ily módon nem a teljes névrendszert ölelik fel annak teljes differenciáltságában, hanem csupán néhány lényegesebb helynévszerkezetre épülnek. Ettől függetlenül maga az elemzés nem sérül, csupán nem annyira finoman hangolt, mint ha a teljes névrendszer alapján végeztem volna el.

[7] Mint ahogyan azt a módszertani fejezetben már jeleztem, ez az összevető módszer alkalmas több tulajdonság egyidejű összevetésére, s két település hasonlóságát egy 0–1-ig tartó intervallumban jellemzi. Emellett a módszer egyik fontos jegye az is, hogy minél több tulajdonság mentén hasonlítunk össze két névrendszert, egy adott határon túl ez a komparatív rendszer annál inkább különbözőnek véli az összehasonlításra szánt településeket. Az itt alkalmazott tíz tulajdonság figyelembevételével végzett összehasonlítás 0,8-os hasonlóságot ad a valóban hasonló települések esetén.

település közül ide települt be a legkevesebb székely lakos. Éppen ezért nem a székely névrendszer hatásában, hanem sokkal inkább más hasonlóságot előidéző faktorokban kell keresni e jelenségre a magyarázatot. Szerepet játszhat ebben például az idegen nyelvi környezet: Bonyhádon ugyanis — mint korábban ugyancsak utaltam rá — nagy számú német kisebbség maradt. Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a német, tulajdonképpen sváb, valamint a székely névrendszerek mennyiben hasonlítanak egymásra, nyilvánvalóan nem lehet az itteni vizsgálatok feladata. Emellett természetesen az is elképzelhető, hogy a székelyek mintája betagozódott, alkalmazkodott a helyi, bonyhádi névadási szokásokba, mivel Bonyhádra arányait tekintve kevés székelyt telepítettek be, így mintájuk nem lehetett különösebben erős.

Kakasd hasonlósági számadata (74%) az Izményen mérhető 65%-os névmintabeli egyezéssel összemérve ugyancsak elgondolkodtató. Kakasdra és Izményre egyaránt andrásfalvi bukovinai székelyek települtek be, a német kisebbség pedig igen csekély volt mindkét településen a betelepítések előtt. A két település tehát jól összevethető (tulajdonképpen zavaró tényezőktől mentes) alapot szolgáltat a migrációs faktor vizsgálata kapcsán. A lexikális-morfológiai elemzés során jó néhány olyan szerkezetre bukkantunk, ahol a kakasdi székely mintának a tolnai névadási szokások felé való közeledését regisztrálhattuk, míg Izményen a két névadási minta több tekintetben is nagyfokú különbségeket mutatott. Az adatok tehát arra utalnak, hogy Izmény névrendszerére nem, Kakasd névadási szokásaira azonban nagy valószínűséggel hatással lehetett az, hogy a migrációs folyamatok következtében két névrendszer egymással érintkezésbe, interferenciába lépett. Ezt a feltevést támogatja az is, hogy Kakasdon a kakasdi székely és a kakasdi névanyag névsűrűségi viszonyai igen hasonlóak, és ide telepítették le — az itt vizsgált települések közül — a legtöbb székely családot.

Mindezeket összefoglalva végezetül azt a megállapítást tehetjük, hogy a migráció jelensége, azaz a betelepült és az ott élő lakosság névmintája kétségtelenül hat egymásra, településenként azonban eltérő mértékben. Szélesebb összefüggésekben, a névjárások vizsgálata kapcsán a migráció névrendszerekre gyakorolt hatásának a fontossága pedig abban nyilvánul meg, hogy ez a körülmény magyarázatot adhat az egymás melletti települések névmintáinak nagyfokú különbségeire, vagy a kisebb, pár települést érintő területen jelentkező különbségekre is. Éppen ezért a migráció jelenségével mint a névrendszerek differenciálódását előmozdító tényezővel feltétlenül érdemes számolnunk.

## 3. Az idegen nyelvi környezet hatása a helynévmintákra

Ebben a fejezetben a helynévszerkezetek területi elterjedtségét befolyásoló tényezők közül az idegen nyelvi környezet hatását igyekszem részletes vizsgálat alá vonni. Arra törekszem, hogy az idegen nyelvi környezet helynévrendszerekre gyakorolt hatását egy szűkebb régió helyneveinek példáján igazoljam, s ehhez a Vendvidék helynévrendszerének magyar, vend (vend-szlovén) és német helynévi adatait használom fel. A vizsgálatok során a „Vas megye földrajzi nevei" (VMFN., 1982) című helynévtár vendvidéki háromnyelvű helynévanyagát elemezve azt mutatom be tehát, hogy a magyar–vend–német háromnyelvű vidék toponímiai rendszerét milyen szabályszerűségek, rendszerszerűségek jellemzik, és ezekben az interetnikus kapcsolatoknak milyen szerepet tulajdoníthatunk.

A nyelvi kontaktusjelenségek feltárása a névtani szakirodalom egy kevéssé kidolgozott területe. Az első, leíró keretekkel is dolgozó monográfia PÓCZOS RITÁtól (2010) származik, akinek munkája mintaként szolgálhat a hasonló célú kutatások számára. Vizsgálataim során ezért elsősorban én magam is az általa kidolgozott modell alapján végeztem a vendvidéki korpusz analízisét. Ez a modell alapvetően két összetevőből áll: a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott helynévelemzési kategóriarendszer (1993a) keretein belül mozog, másfelől azonban a többnevűség kérdéskörével is foglalkozik. HOFFMANN modelljének alkalmazása azért kézenfekvő, mert ebben a keretben jól felderíthetők az egyes névhasználói körökben használt névrendszerek belső mozgatórugói, jellemzői. A kibővítését viszont az indokolja, hogy ezáltal olyan helynévelemzési modell jött létre, melynek segítségével a különböző nyelvű névrendszerek kapcsolatait is leírhatjuk. Az alább következő fejezetben ezért e két vizsgálati modell — egymással is összeegyeztethető, koherens — szempontjait, kategóriarendszerét egyaránt alkalmaztam. Mielőtt azonban a vizsgálati eredményeket bemutatnám, szólnunk kell röviden magáról a vizsgált területről, a Vas megyei Vendvidékről és annak nyelvi-etnikai viszonyairól.

### 3.1. A Vendvidék bemutatása

A vend kisebbség jobbára Szentgotthárd környékén él, lakosairól többen Vendvidéknek nevezik ezt a tájegységet. A térség a Rába folyótól délre fekszik. Délen, valamint nyugaton Ausztria és Szlovénia határán helyezkedik el. Északon a Rába határolja, keleten Máriaújfalu és Szalafő. Kis kiterjedése ellenére is többszörösen tagolt: négy kisebb patak is átszeli a vidéket: a Szakony-patak, a Szölnöki-, a Zsida-, valamint a Hársas-patak; a déli terület inkább

dombos, szemben az északi sík vidékkel. A falvak közötti kapcsolatot az a körülmény sem erősítette, hogy meglehetősen rosszak voltak az útviszonyok (vö. VMK. 1999: 169–171). Néhány szakmunka nem tartja a régiót különálló egységnek, inkább a Külső-Őrséghez tartozónak tekintenek több vendvidéki falut (vö. DÖMÖTÖR 1960: 16).

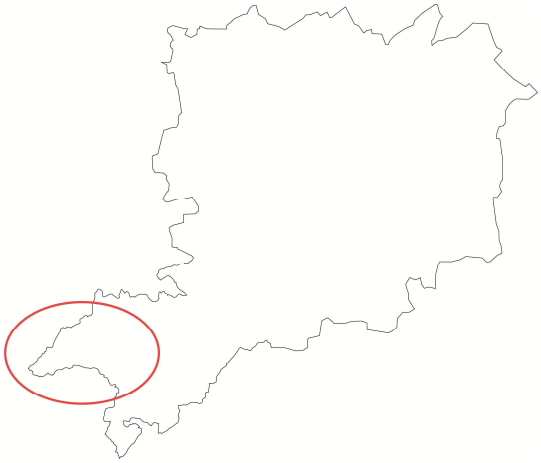

**1. ábra.** A Vendvidék elhelyezkedése Vas megyében

A Vendvidék vagy másképpen „vend-szlovén vidék” elnevezésű terület több falut foglal magába, de arról, hogy melyeket is, megoszlanak a vélemények. 1921 előtt az elnevezés (Vendvidék) az egész Murán túli régiót jelentette (MUKICSNÉ 1984: 89), mely 9 magyar falut, valamint a Mura, a Felső-Rába, a Kerka mente és a Lendva vidék 118 települését foglalta magába (SZÖVÉNYI 1994: 4). A talán leginkább elfogadott körülhatárolást a „Vas megye kézikönyve” adja, mely szerint az alábbi falvak sorolhatók ide: Apátistvánfalva, Orfalu, Kétvölgy, Felsőszölnök, Alsószölnök, Rábatótfalu, valamint Szakonyfalu, Farkasfa és Szentgotthárd (VMK. 169). A továbbiakban magam is az e falvak által alkotott területet tekintem a Vendvidéknek, és ezeknek a településeknek a helynévanyaga alkotja vizsgálataim alapját.

A helynévrendszerek kontaktusvizsgálata kapcsán érdemes a vizsgált terület demográfiai adatairól is néhány szót szólni. A térséget többnyire vendek, valamint magyarok lakják, de néhány faluban számolhatunk német kisebbséggel is. Nyelvi aspektusból érdemes a vend nyelv sajátosságaira is rámutatni: ez a nyelv ugyanis a szlavisztikai szakirodalom szerint meglehetősen különleges helyet foglal el a szláv nyelvek között. Noha többen a szlovén nyelv egy dialektusaként határozzák meg, a szlovén nyelvtől való lényeges eltérései miatt akár külön nyelvnek is tekinthető. A vend és szlovén nyelv között ugyanis nem pusztán szókészletbeli, kiejtésbeli, hanem a grammatikát, ragozási rendszert is érintő különbségek

ugyancsak nagy számban jelentkeznek (vö. ehhez bővebben PÁVEL 1976: 66–68, SZÖVÉNYI 1994: 6, MUKICS 1997). A továbbiakban ezeket a körülményeket is figyelembe véve az itt élő szláv népcsoport nyelvéről mint vend vagy vend-szlovén nyelvről beszélek.

### 3.2. Néhány megjegyzés a vendvidéki helynévanyag felhasználhatóságáról

Tekintve, hogy speciális vizsgálati lehetőségeket kívánok e fejezetben felvillantani, előzetesen érdemes szólni a forrásként szolgáló Vas megyei adattár vend és német nyelvű helynévi adatairól, és főképpen azok megbízhatóságáról. A gyűjtemény a német és a vend-szlovén neveket fonetikus írással közli, ezeket a névformákat — a bevezetőben foglaltak szerint — a német és vend-szlovén nyelvet jól beszélők hagyták jóvá, az értelmezések helyességét is filológiai pontossággal ellenőrizték a közzétevők (vö. VMFN. 16). A munka valóban kellő alapossággal veszi sorra a vend-szlovén és a német neveket az általam vizsgált településeken, azonban a funkcionális-szemantikai, lexikális-morfológiai elemzés munkáját alig segíti. Több szempontból is problémába ütközünk ugyanis, ha az említett helynévkincset elemezni kívánjuk. Az értelmezések helynévmagyarázatokat alig tartalmaznak, sőt jobbára nincsenek is jelen az adattárban: csupán a korabeli névgyűjteményekre jellemző térszínforma, művelési ág stb. megjelölések szerepelnek a nevek mögött, egyéb információt csak igen elvétve találunk a nevekről és az általuk jelölt denotátumról. Kétségek merülnek fel továbbá az ellenőrző munka alaposságát tekintve amiatt is, hogy a szerkesztők a házneveket rendre az *-in* képző figyelmen kívül hagyásával fordították magyarra. Például a *Gubin dou, Kálán dou* vend-szlovén nevek fordítása az adattárban ’Gubin háznévről’, valamint ’Kalin háznévről’. Ám ez az eljárás sem következetes: más névstruktúrát következtetnek ki például a következő helyneveknél: *Peterin brejg* ’Péter hegye’, *Kovacsén brek* ’Kovács hegye’, vagyis azok előtagját *Péter*-ként, *Kovács*-ként értelmezik. Mindebből tehát az látszik, hogy az adattár szerkesztői az *-in* formáns szerepét nem azonos módon ítélték meg a nevek értelmezésekor. Harmadsorban pedig maga a fonetikus átírás sem segíti az elemző munkáját: nemcsak azzal a problémával kell ugyanis szembesülnünk, hogy a vend nyelv grammatikája valamelyest eltér a szlovéntól, hanem a kiejtés szerinti átírás is teljesen elfedi a morfémahatárokat. A *Zsleri* ’Zselléres ~ Zselléré ~ Zsellérek’ esetében például a toldalék felismerhetőségével van problémánk: nem látható ugyanis, hogy e névben egy melléknévi alakkal van-e dolgunk, vagy az *-in* birtokviszonyra utaló toldalékkal, esetleg a többes szám jelével kell-e számolnunk. Ezenfelül (minthogy a kiejtést vették a lejegyzés alapjául) sok esetben az értelmezhetetlenségig eltorzulva találjuk meg a névalakot *(Csërkln, Csukinán loká, Müzga).*

Az adattár használatakor további problémákat jelent a névalakok egybe- és különírása is. Egy-egy adat esetében a gyűjtők láthatóan érzékelték az elöljárószavakat a helynevekben (*Prá pototyé* 'Patakoknál', *Ná kámlëj* 'Kövön', *Preg Rábá* 'Rábántúl'), azonban több esetben a fenti elvet teljesen mellőzve egybeírják az elöljárószót a névvel (pl. *Podrásztëk* 'Tölgyek felett', *Podláu* 'Mező felett'). Az ilyen következetlenségeket tapasztalva a kutató azért van nehéz helyzetben, mert nem tud megnyugtató módon döntést hozni a helynév terjedelmét illetően (ti. az elöljárószó része-e a helynévstruktúrának vagy sem). Az adattárat feltétlenül dicséri azonban, hogy még e nehezítő körülmények ellenére is körvonalazódnak a névállományban olyan tendenciák, melyek hasznosíthatók a helynévrendszerek különbségeinek és kölcsönhatásainak vizsgálata során.

### 3.3. A magyar–német–vend helynévanyag összehasonlító elemzése

**1.** A névsűrűségi viszonyok — ahogyan erre már az eddigiekben is láttunk bőséggel példát — igen szemléletesen tudják ábrázolni a névrendszerek közti különbségeket vagy hasonlóságokat. Az 1 $km^2$-re eső nevek száma ugyanis kétségkívül jól illusztrálja azt, hogy a vizsgált településeken az ott élő népcsoportok mennyire „birtokolják" a környezetüket. A kiválasztott helynévanyag jellemzése sem lenne teljes a térség településeinek névsűrűségi szempontok szerinti elemzése nélkül. A korábban látott struktúrához hasonlóan a részletes, névrendszereket összefoglaló analízis előtt ezért röviden a vendvidéki községek névsűrűségi viszonyait vázolom fel.

Az elemzésre kiválasztott területen tehát három névrendszer él egymás mellett. Az előző fejezetben Vas megye helyneveinek analízise felszínre hozta a névsűrűség és a településméret fordított arányosságát. Ez az összefüggés a Vendvidék névrendszereit vizsgálva ugyanakkor nem minden település esetében körvonalazódik. Erre mutathatunk rá a következő szemléltető diagram elemzésével.

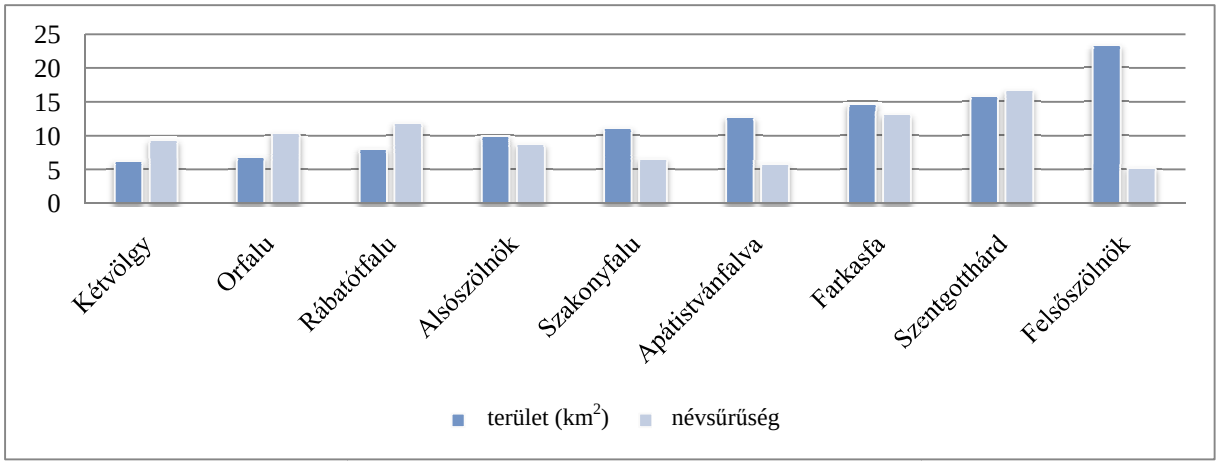


**2. ábra.** A vendvidéki települések névsűrűségi viszonyai

A településméret–névsűrűség fordított arányossága a Vendvidéken közel sem mutat olyan egyértelmű összefüggést, mint ahogy azt az eddigiekben láthattuk. Két település kivételével (Farkasfa és Szentgotthárd) azonban a névsűrűség és a településméret arányai valójában nem térnek el szignifikánsan a Vas megyei átlagtól. A kiugró adatoknak vélhetően népsűrűségi, településtörténeti vagy egyéb földrajzi okai vannak. Szentgotthárd magas névsűrűségi mutatója talán a település nagy lakosságszámával hozható összefüggésbe, valamint azzal a ténnyel is, hogy a város a térség közigazgatási központja, ami nemcsak a népsűrűséget, hanem az esetleges megnevezések számát is növelheti. Minthogy központi település, a belterülete is igen kiterjedt, tehát a magas névsűrűségi számot a belterületi nevek nagy száma is befolyásolja. Farkasfának a megyei átlaghoz viszonyított kiugróan magas névsűrűségi számát azonban hasonló tényekkel már nem lehet magyarázni: a település ugyanis nem bír jelentős közigazgatási szereppel, emellett lakosságszáma sem indokolja a nagyobb névsűrűségi mutatót.

Még pontosabb képet kaphatunk a kérdésről akkor, ha a különböző névrendszerek névsűrűségi viszonyait nyelvenkénti megoszlásban vizsgáljuk, s ez bizonyos általánosításokra, magyarázatokra is lehetőséget biztosít számunkra.

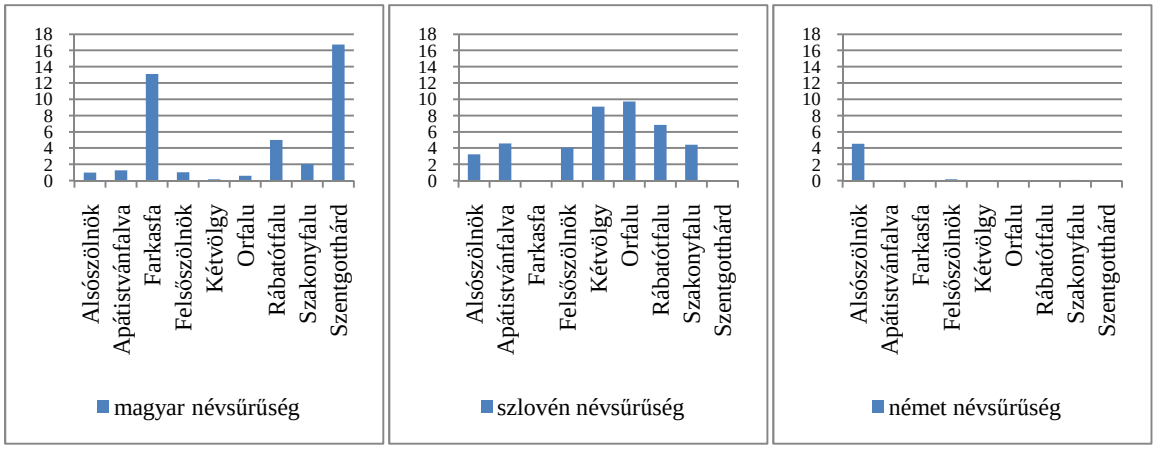


**3. ábra.** A vendvidéki települések névsűrűségi mutatói nyelvenkénti elkülönítésben

Szentgotthárdon és Farkasfán nem adatolhatunk vend helyneveket, német elnevezésekkel pedig gyakorlatilag csupán Alsószölnök névanyagában találkozhatunk. Magyar névformákat Kétvölgyön alig találhatunk, a többi településen azonban már magasabb rátával találkozhatunk. A névsűrűségi viszonyokat pontosan mérlegelhetővé az tenné, ha megnyugtató információkkal rendelkeznénk az adott településeken élők etnikai hovatartozásáról, és legfőképpen az egyes etnikumhoz tartozók korabeli lélekszámáról. Erre vonatkozóan azonban nincsenek ismereteim: adatokat sem a névgyűjteményből, sem a KSH kiadványaiból, sem LELKES GYÖRGY helységnév-azonosító szótárából nem tudtam hasznosítani. Annyit azonban feltétlenül érdemesnek tartok közreadni, hogy az egyes településeken milyen számú névadatot tekinthetünk egy-egy nyelvhez tartozónak.

| | szlovén helynévszám | német helynévszám | magyar helynévszám | összesen |
|---|---|---|---|---|
| Alsószölnök | 32 | 45 | 10 | 87 |
| Apátistvánfalva | 58 | 0 | 16 | 74 |
| Farkasfa | 0 | 0 | 193 | 193 |
| Felsőszölnök | 95 | 4 | 24 | 123 |
| Kétvölgy | 57 | 0 | 1 | 58 |
| Orfalu | 67 | 0 | 4 | 71 |
| Rábatótfalu | 55 | 0 | 40 | 95 |
| Szakonyfalu | 49 | 1 | 23 | 73 |
| Szentgotthárd | 0 | 0 | 264 | 264 |

**4. ábra.** A vendvidéki települések névszámai településenként

**2.** Az alább következő analízis során azt igyekszem bemutatni, hogy a vend-szlovén és a magyar (valamint kis elemszáma miatt csupán néhány megjegyzés erejéig a német) helynévrendszert milyen sajátosságok jellemzik, illetőleg milyen interferenciajelenségek

tapinthatók ki az egyes névrendszerek között. A magyar, vend-szlovén (és esetenként a német) névállomány összehasonlító elemzése során felszínre került eredmények közül a következőkben azonban csupán néhányat, a legjellegzetesebbeket emelem ki.

Mielőtt egy-egy konkrét funkcionális kategória lexikális-morfológiai megvalósulásának arányait szemléltetném, vessünk egy pillantást az egyrészes és a kétrészes nevek eloszlását illusztráló alábbi diagramra! Ezen ugyanis jól látszik, hogy az egyrészes helynevek használata a vend-szlovén helynévkincsre sokkal inkább jellemző, mint a másik két névhasználói közösségre.[1] A német helynevekről persze a fentebb jelzett körülmények miatt elhamarkodott lenne bármilyen általános észrevételt tennünk, az azonban a néhány adatból is kitűnik, hogy a német helynévkincsben — a magyarhoz hasonlóan — inkább a kétrészes struktúrák dominálnak. Pusztán e különbség is világosan jelzi, hogy a Vendvidék különböző nyelvű helynévrendszerei (de leginkább a vend-szlovén a magyar, illetve a német névkincshez képest) eltéréseket mutathatnak.

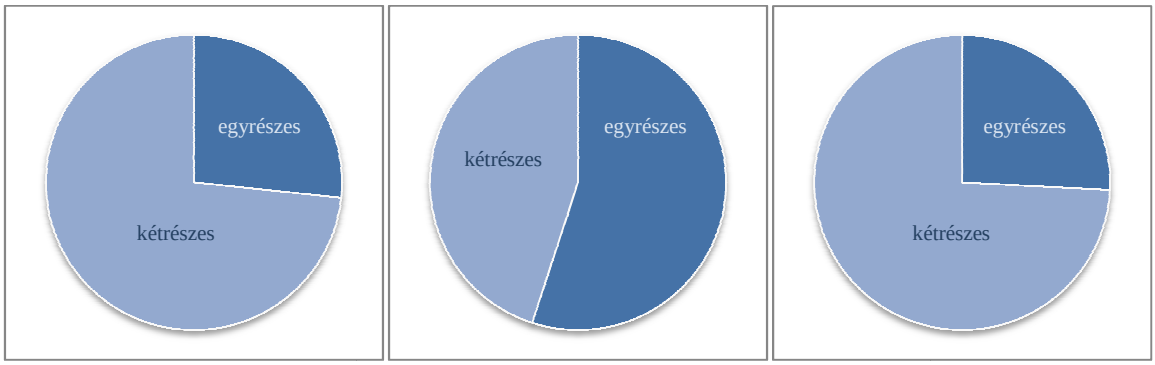


**5. ábra.** A magyar, a vend-szlovén és a német helynevek szerkezeti megoszlása

A névrendszerek feltételezhető különbségeit a helynevek lexikális-morfológiai jellemzőinek a vizsgálatával igyekszem igazolni. Ennek során a különböző szemantikai szerepet kifejező elnevezések névszerkezeti megvalósulásait vizsgálom: áttekintem a fajtajelölő, a megnevező funkcióban, illetve a sajátosságviszonyt kifejező nevek köréből a birtoklás funkciójára, valamint a lokális viszony kifejezésére utaló névformák nyelvi jellemzőit az érintkező névrendszerekben, s ennek során figyelmet fordítok a nyelvi realizációk terén esetlegesen megmutatkozó interferenciajelenségekre is. Az analízis alkalmával elsősorban a magyar, valamint a vend-szlovén névkincsre koncentrálok, minthogy a német helynévrendszerrel kapcsolatos megjegyzéseim csupán egy település, Alsószölnök

[1] Ehhez lásd még PÓCZOS 2004:112.

névanyagára támaszkodhatnának. A későbbiekben ezért a német névadási jellegzetességeket a térképeken nem ábrázolom.

**2.1.** A fajtajelölő funkcióban álló földrajzi köznevek minden névrendszerben igen jellemző helyet foglalnak el. Az egyrészes földrajzi köznévi helynevek körében a vend-szlovén és a magyar helynévkincsben jelentős eltéréseket tapasztalhatunk. Átlagos értékeket[2] nézve a magyar névrendszerben 7,7%-os ennek a szerkezetnek a megterheltsége, a vend-szlovén helyneveknek azonban 16,5%-át alkotják az egyrészes, puszta földrajzi köznévi helynevek. A magyar és a vend-szlovén nevek településenkénti eloszlását és gyakoriságát az alábbi térképlapok szemléltetik.

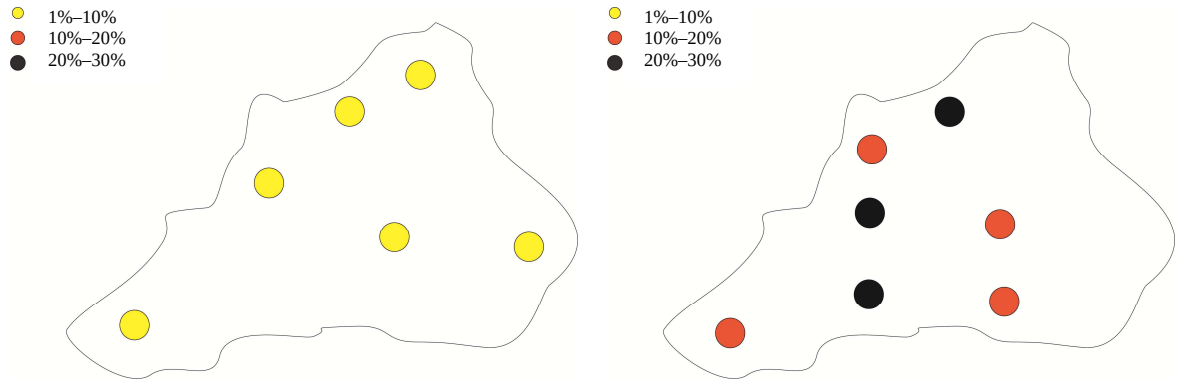


**6. ábra.** A magyar és a vend-szlovén névrendszerek egyrészes földrajzi köznévi helyneveinek gyakorisága

A térképlapokból könnyedén leszűrhető az a következtetés, hogy a földrajzi köznevek egyrészes helynévként a vend-szlovén névrendszerben sokkal jellegzetesebbek, mint a magyar névanyagban. A magyar helynévrendszerből példaként említhetjük a *Gyep, Mál, Mező* stb. helyneveket, a vend-szlovén helynévkincsből ebbe a funkcionális kategóriába sorolhatók a *Háj* 'Liget', *Leske* 'Kis erdő', *Lohájˇ* 'Mező', *Potok* 'Patak' helynevek.

A kétrészes helynevek névtestében a földrajzi köznevek jellegzetesen az utótag szerepében állnak, s e tekintetben is jelentős különbség körvonalazódik a vend-szlovén és a magyar névrendszerek között. A magyar helynévkincs ugyanis előszeretettel él a földrajzi köznevek helynévi utótagként való használatával (átlagosan 64,7%-ban, pl. *Kis-erdő*, *Nagy-irtás*), ugyanez a vend-szlovén névanyagról azonban kevésbé mondható el (átlagosan 43,9%-os gyakoriságról tudunk beszámolni, pl. *Málá potok* 'Kis patak', *Dugá zémlá* 'Hosszú föld').

[2] A helynévi szerkezetenként közölt átlagos értékekbe nem vettem bele azoknak a településeknek az adatait, ahol nem, illetve csak egy-két névben jelentkezik az adott kategóriába sorolható struktúra. Így a vend-szlovén helynévkincs átlagos értékei esetén nem vettem figyelembe Szentgotthárd, illetve Farkasfa névkincsét, minthogy ott nem adatolhatók vend-szlovén nevek. A magyar helynévanyag átlagos értékeinél pedig eltekintettem Alsószölnök, Kétvölgy és Orfalu névanyagától, mivel ezeken a településeken csupán 1–6 darab magyar helynév adatolható, s ezek aligha jellemezhetnek egy-egy névrendszert.

Ennek a hátterében bizonyára az áll, hogy a vend-szlovén helynévrendszerben eleve sokkal kevesebb kétrészes helynév szerepel (ahogyan ezt az 6. ábrán láthattuk), így pedig aligha meglepő, hogy maguk a földrajzi köznévi utótagok is alacsonyabb arányban vannak jelen.

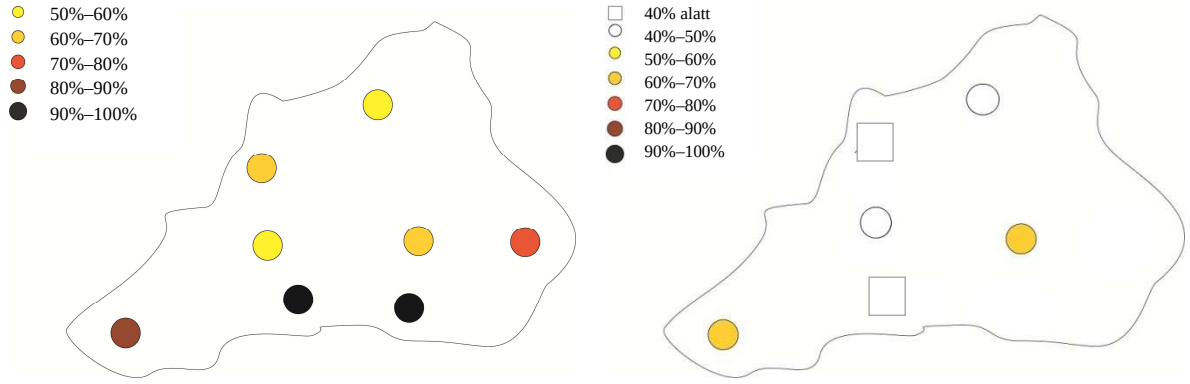


**7. ábra.** A földrajzi köznévi utótagot tartalmazó kétrészes helynevek eloszlása a magyar és a vend-szlovén névrendszerben

A vendvidéki névrendszerek településenkénti összehasonlításakor két lényeges megállapítást tehetünk. Egyfelől az látszik, hogy a magyar és a vend-szlovén névrendszer jelentősen különbözik egymástól, másfelől viszont — és ezt már az egyrészes földrajzi köznévi struktúrák áttekintése kapcsán is láthattuk — a helynévszerkezetek eloszlásai nem mutatnak túlságosan egységes képet településenként. Ez a megállapítás a további helynévi szerkezetek leírásakor is körvonalazódik majd, s ennek oka megítélésem szerint két tényezőben keresendő. A vendvidéki adatbázis kialakításakor nem alkalmaztam egyrészt azt a szigorú mintavételi eljárást, amit korábban a Vas megyei adatbázis kapcsán már kifejtettem (ld. I/2.3. fejezet). Ennek a mintavételi módszernek az alkalmazása ugyanis azt eredményezte volna, hogy Szentgotthárd, valamint Farkasfa névanyaga kiesett volna az elemzési keretből. Minthogy azonban a Vendvidéken éppen ez a két település jelenti a magyar névanyag magját, nem akartam eltekinteni a névrendszereiktől. Ráadásul a célom a Vendvidék névanyagának a feltérképezése volt, ezért is emeltem bele minden, a Vendvidékhez sorolt települést a korpuszomba. Az igen vegyes gyakorisági számadatok okát másfelől éppen az idegen nyelvi környezet hatásában is kereshetjük. Úgy gondolom ugyanis, hogy a nyelvileg kevert (megosztott) névhasználói közösségekben a névrendszerekre is nagyobb mértékben hatnak a differenciatív erők. BENKŐ LORÁND „A történeti nyelvtudomány alapjai” című munkájában említi a nyelvi rendszerek elkülönülésének (differenciálódás) és egységesülésének (integráció) okai között az idegen nyelvi környezet hatását, s a hátterében a regionális etnikai

összetartozás erős tudatát jelöli meg mint olyan tényezőt, amely a divergens nyelvi fejlődést nagyban elősegíti (1988: 215).

**2.2.** A különböző nyelvű névhasználókhoz köthető névrendszerek kölcsönhatásainak vizsgálatakor különösen izgalmas kérdés lehet a meglévő helynevek felhasználásának problematikája. Ez a jelenség ugyanis közelebb vihet minket annak az elméleti problémának a megválaszolásához is, hogy két vagy több névhasználói közösség milyen szoros kapcsolatban áll egymással (ehhez a gondolathoz lásd még PÓCZOS 2009). Az ilyen irányú vizsgálatok alkalmával elsősorban arra is érdemes nagyobb figyelmet fordítanunk, hogy a két vagy több, különböző nyelvű közösség miképpen, milyen arányban használja fel a névrendszer építése során a saját, illetőleg egymás helyneveit. A következő ábrán erről mutatok be egy összefoglaló képet az itt vizsgált területekre vonatkozóan, de továbbra is csak a magyar és a vend-szlovén névrendszereket véve figyelembe.

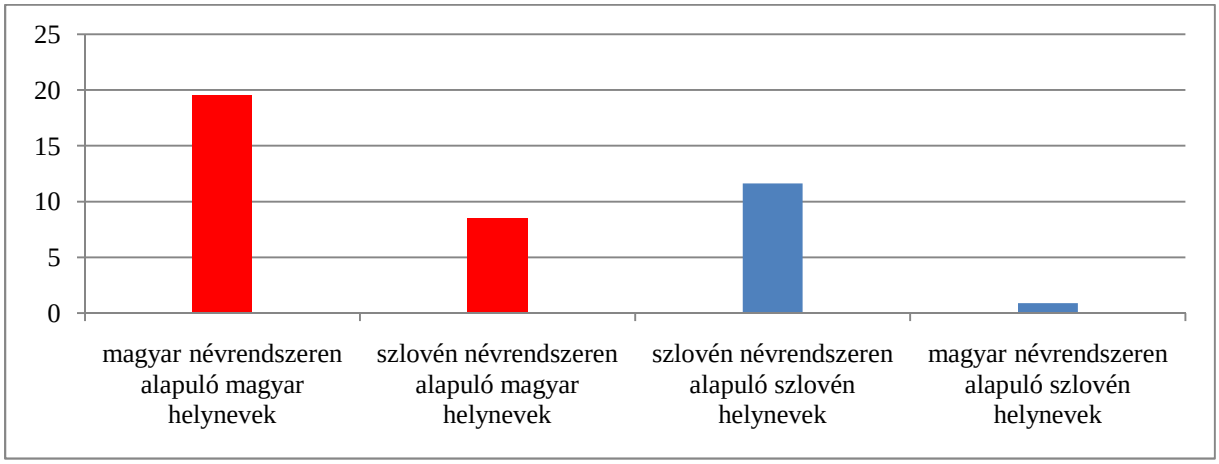


**8. ábra.** A helynevek felhasználásának gyakorisága a névszerkezetekben a vendvidéki magyar és vend-szlovén névrendszerekben[3]

A 8. ábra tanulmányozásával több megállapítást is megfogalmazhatunk a névrendszerek kölcsönhatásaira vonatkozóan. Egyfelől láthatjuk azt, hogy a magyar, valamint a vend-szlovén névrendszerek is elsősorban a saját helynévállományukra támaszkodnak az új névformák létrehozásakor (pl. a magyar névrendszerből *Alsó-mezei-vízárok, Alsó-mezei út;* a vend-szlovén névrendszerből *Sztavlence pot* 'Pihenő út', *Gyarek paut* 'Völgy út', ahol az *Alsó-mező*, valamint a *Sztavlence* és a *Gyárek* önálló névformaként is szerepel). Noha a német névrendszer jellemzőivel a fentebb jelzett okok miatt átfogóan nem foglalkozom, azt mégis

[3] A diagram kialakításakor csupán azokat a vendvidéki településeket vettem figyelembe, ahol a különböző nyelvi csoportok együttélését a helynévkincs szintjén is adatolhatjuk. Ebből kifolyólag a vizsgálatból Szentgotthárd, valamint Farkasfa névkincse kimaradt, hiszen itt csak magyar helyneveket találhatunk a Vas megyei adattárban.

érdemes megjegyezni, hogy itt a magyar és a vend-szlovén névrendszer sajátosságaitól eltérően azt találjuk, hogy a vend-szlovén nevek német nevekbe való beépítése kifejezetten gyakori jelenség (pl. *Klejn Cöln* 'Kis Cöln', *Grósz Lohái* 'Nagy Lohaj', ahol a *Cöln* és a *Lohái* névformák a vend-szlovén névrendszer elemei). A diagram adataiból az is kitűnik, hogy a vend-szlovén névrendszerre a magyar névhasználók szívesebben támaszkodnak (8,5%, pl. *Felső-Celina, Kis-Trejbes*), mint a szlovén névhasználók a magyar névrendszerre (1%, pl. *Huszászi potok*).

A fenti vizsgálatnál általánosabb szempontként arra is célszerű kitérnünk, hogy a már létező helynevek általában véve e terület névrendszereiben milyen arányban épülnek be az új helynevek névtestébe. Az egyrészes, helynévi lexémát tartalmazó szerkezetek körében a magyar és a vend-szlovén névkincs nem mutat jelentősebb eltérést: a Vendvidék magyar névrendszereiben együttesen 2,1%-ban jelentkezik ilyen struktúra (pl. *Rába, Luknyica*), a vend-szlovén névrendszerben pedig ugyanez a mutató 3,6%-os (pl. *Rábá, Mecen*).[4]

A kétrészes névstruktúrák helynévi lexémái terén a magyar és a vend-szlovén névrendszerek ismét csak hasonló arányokat mutatnak, bár itt már az átlagos érték meghaladja az 5%-os különbséget: az előbbire 23,5%-os (pl. *Alsó-Celina, Felső-Celina*), az utóbbira pedig 17,9%-os gyakoriság jellemző (*Málá csrná-bükonyá* 'Kis csrná bükonyá', azaz 'Kis fekete bükkös', *Velka Célná* 'Nagy Celna'). A helynévi lexémát tartalmazó kétrészes helynévstruktúrák településenkénti eloszlásáról a következő ábrát rajzolhatjuk fel.

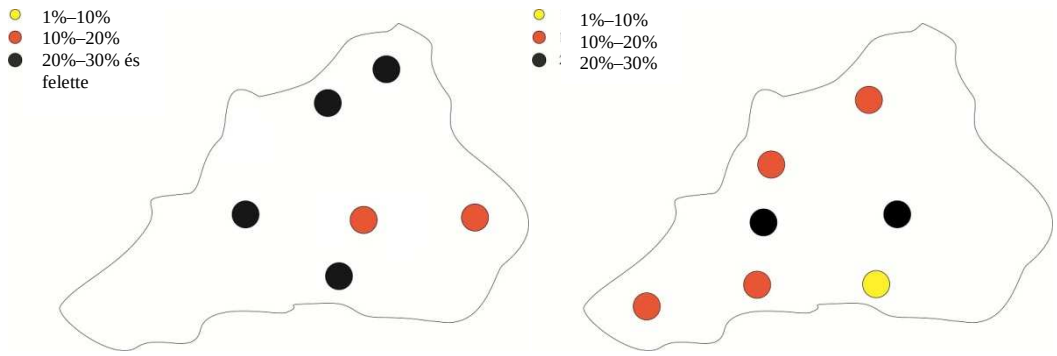


**9. ábra.** Helynévi lexémát tartalmazó helynevek a magyar és a vend-szlovén helynévrendszerekben

[4] A német névrendszerben igen magas, 17,2%-nyi (pl. *Ráb, Cöln, Csaling*) az egyrészes helynévi lexémát tartalmazó névformák aránya. Ennek a hátterében minden bizonnyal az áll, hogy azon az egyetlen településen, ahol német névhasználói közösséget is találunk, ez a névhasználat nagy számban veszi át a párhuzamos szlovén elnevezéseket. Egy tanulmányában PÓCZOS RITA Baranya megye Sásdi járásának helynevei kapcsán azt állapította meg, hogy a német és a magyar névrendszer között tapasztalható jelentős eltérés az együttéléssel, azaz az idegen nyelvi hatással magyarázható. A magyarországi német közösség ugyanis gyakran nem ad saját nyelvi elemekből létrehozott nevet bizonyos denotátumoknak, hanem a magyar lakosság által használt nevet veszi át, mivel a térségben már a magyarság régebb óta jelen van, s a névrendszere emiatt erősen hatott a német névrendszerre (2009: 19).

A településenkénti adatokból az világlik ki, hogy a magyar névrendszerben gyakoribb a helynevek helynevekben való használata. Ez — már a földrajzi köznévi utótagok esetében is jelentkező eltérés — újfent abból a körülményből is adódik, hogy a vend-szlovén névrendszerben inkább az egyrészes struktúrák használatosak a kétrészesek rovására. Ha az egy- és kétrészes nevekben fellelhető helynevek arányát összegezzük, akkor már sokkal kiegyenlítettebb képet kapunk: a magyar névrendszer 25,6%-nyi átlagos értéke ugyanis csak 4%-kal haladja meg a vend-szlovén 21,5%-os gyakoriságot, ami valójában nem lényeges eltérés.

**2.3.** A s a j á t o s s á g j e g y e k e t kifejező elnevezések között — tapasztalataim szerint — a birtoklás, valamint a más helyhez való viszony nyelvi megformálásában bukkanhatunk olyan jelenségekre, amelyek a névrendszerek eltéréseiként, illetőleg kölcsönhatásaiként ragadhatók meg. Ebből következően itt is — mint ahogy a korábbi névrendszertani vizsgálatok esetében is tettem — az e két funkcionális kategóriában jelentkező helynévszerkezetek problematikáját tárgyalom nyelvi, etnikai összevetésben.

**A)** A b i r t o k l á s k i f e j e z é s e minden nyelvben gyakori motivációs tényező a névalkotáskor, amit az is jelez, hogy e kategória a vizsgált területeken a német, a magyar és a vend-szlovén névrendszerben is hasonló mértékben jelentkezik. Ha azonban tüzetesebben szemügyre vesszük ezeket a szerkezeteket, azonnal kirajzolódnak a különböző nyelvhez, etnikumhoz tartozó névhasználói közösségek névadásbeli különbségei. A magyar névrendszerben általánosságban véve az egyrészes nevek körében két szerkezet jelentkezik e funkcióban: vagy a személy nevével fejezik ki a birtokviszonyt *(Bedi Anti, Galabárdi),* vagy birtokost megjelölő közszóval: ez utóbbi kategória azonban nem adatolható a Vendvidéken. A vend-szlovén nevekben ugyanakkor elvétve találkozhatunk melléknévi formákkal is ennek a funkciónak a kifejezésében (*Grofszko* 'Grófi'), de tulajdonnév is szerepelhet e szemantikai jegy visszaadásakor (*Kovacsino* 'Kovácsé, tulajdonképpen 'Kovács háza'[5]). Láthatjuk tehát, hogy a magyar és a vend-szlovén nyelv eltérő mintákat használ fel a birtoklás funkciójának a nyelvi rögzítésére.

Tanulságosabb ugyanakkor ebben a szemantikai szerepben a kétrészes helynévstruktúrák elemzése. A magyar helynévrendszerben a birtoklás kifejezésére — ahogyan az egyrészes neveknél is — két struktúra áll a magyar névadók, névhasználók rendelkezésére: a birtokost jelölő közszói előtagú helynevek *(Pap-telek, Cigány-tanya, Úr-erdő)* egyrészt, amely struktúrát átlagosan 4,3%-ban használják az itt vizsgált területen, valamint a személynévi

[5] A VMFN. az ilyen elnevezéseket a Vendvidéken rendre 'Kovács háznévről' fordításban közli.

előtagú helynevek *(Pintér-ritás, Kádár-rét, Balázs-gyep)*, aminek pedig az átlagos használati gyakorisága 14,1%. A vend-szlovén nevek esetében alapvetően hasonló, mégis bizonyos tekintetben különböző struktúrák használatosak: a birtokost jelölő melléknévi előtagú mikrotoponimák (*Kovácsszki gyárëk* 'Kovácsos völgy', *Sintérszká gyárëk* 'Sintéres völgy', *Cigánszká páut* 'Cigányos út'), melyek az átlagosan 4,5%-os gyakoriságukkal nem mutatnak lényeges eltérést a magyar névrendszertől; valamint a jelölt személynévi előtagú szerkezetek (*Kovácsin brëk* 'Kovács hegye', *Pëtërin krizs* 'Péter keresztje'). Ennek a struktúrának viszont csupán 6,8%-os a gyakorisága, ami a magyar névrendszerrel való összevetésben igen alacsony, és attól, mint látható, morfológiai tekintetben is fontos tipológiai eltéréseket mutat.[6] A következő ábrán a magyar és a vend-szlovén névrendszerben tapasztalható névstruktúrák gyakorisági viszonyait ábrázolom. A német névrendszer adataitól itt is eltekintek, mivel erre pusztán egy településről tudunk adatokat idézni, ennek térképes ábrázolása pedig ily módon fölösleges.

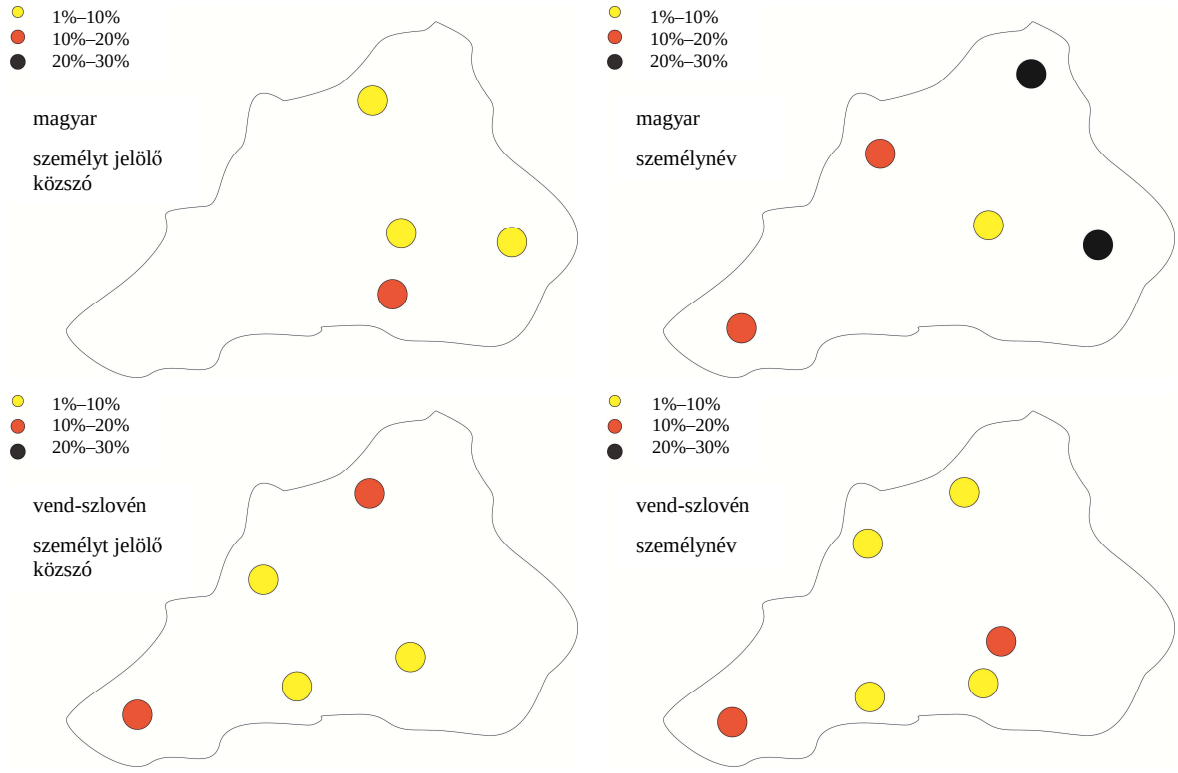


**10. ábra.** A birtoklást kifejező kétrészes helynevek előtag szerinti szerkezeti típusai a magyar és a vend-szlovén névrendszerben

[6] Ugyanezt a kategóriát a német helynévrendszerben vizsgálva pedig azt láthatjuk, hogy a Vendvidéken a német ajkú névadók, névhasználók a birtokost jelölő közszó + földrajzi köznév szerkezetet közel ugyanolyan gyakorisággal használják (6,8%, *Hërsofcfeld* 'Herceg föld'), mint a személynév + földrajzi köznév struktúrát (3,4%, *Lujzënbërg* 'Lujza hegy').

A szerkezetekből tehát az is kitűnik, hogy a két nyelv helynévrendszere között nemcsak lexikális értelemben, hanem morfológiai szempontból is fontos különbségek figyelhetők meg. A birtokosra utaló helynevek a magyar névrendszerben morfológiailag többnyire jelöletlenek, s csak kivételesen bukkan fel egy-két jelölt struktúra *(Tamásék rétje, Jancsi erdeje)*, a vend-szlovén névrendszer viszont az előtaghoz kapcsolt *-in* toldalékot használja fel erre a célra.

A birtoklás funkciójának kifejtésekor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a háznévadás jelenségét. A vend falvakban elterjedt szokás, hogy a házaknak nevet adnak. Ezek a háznevek nemcsak a lakóépületet, hanem az azokhoz tartozó birtokot, valamint a lakókat is jelölik. Helynévszerkezeti szempontból megközelítve a jelenséget jellegzetes helynévvégződésként az *-in/-iné/-tyé* toldalékokat nevezhetjük meg (*Kovacsiné* 'Kovács a ház neve', *Mankostyé* 'Mankos a ház neve'). A magyar nyelv vend-szlovén névrendszerre gyakorolt hatása ezekben az elnevezésekben azonban egyre inkább érvényesül, ugyanis néhány háznak magyar nevet is adnak. Például *Kaminé* helynévi párja a *Simon* magyar háznév, ahol a vend-szlovén helynévadási mintának láthatóan ellentmondó módon a névadók nem élnek az *-iné* jellegzetes végződéssel (vö. SZÖVÉNYI 1994: 15–16).

**B)** A helynek valamely m á s h e l y h e z v a l ó v i s z o n y á t kifejező nevek szerkezetében megfigyelhető lexikális-morfológiai jellemzők ugyancsak alkalmasak lehetnek arra, hogy a segítségükkel a Vendvidék magyar és vend-szlovén helynévrendszereinek különbségeire rávilágítsunk, és ezen túl az esetlegesen megnyilvánuló interferenciajelenségeket is feltérképezhessük. E vizsgálat során ugyanakkor az idegen nyelvi környezet névrendszerekre gyakorolt hatását mérlegelve csupán két helynévi szerkezetre fogok koncentrálni, ezek ugyanis igen jól szemléltethetik az itt középpontban álló jelenséget. Ezek a névstruktúrák pedig egyrészt az úgynevezett laza szerkezetű névformák, másrészt pedig az irányjelölést kifejező helynévi szerkezetek.

A magyar helynévrendszerben a szakirodalom álláspontja szerint a laza szerkezetű helyneveket valójában a névutós, valamint határozóragos helynévi szerkezetek képviselik (pl. *Rábán túl, Völgy mellett, Rábára*). A vend-szlovén és a német névrendszerekben pedig ezek megfelelői az elöljárószavas struktúrák (pl. *Pri vëlko mosztëj* 'Nagy hídnál', *Podrásztëk* 'Tölgyek alatt').[7]

[7] Ennek a problémakörnek a szakirodalmi áttekintését lásd a II/1.2. fejezetben.

A laza szerkezetű helynevek típusa valamivel nagyobb számban jelentkezik a Vendvidék vend-szlovén névrendszerében (átlagosan 7,8%-ban), mint a magyarban (7,2%).[8] Az alábbi térképek a magyar és a vend-szlovén névrendszerekben ábrázolják e névformák gyakoriságát.

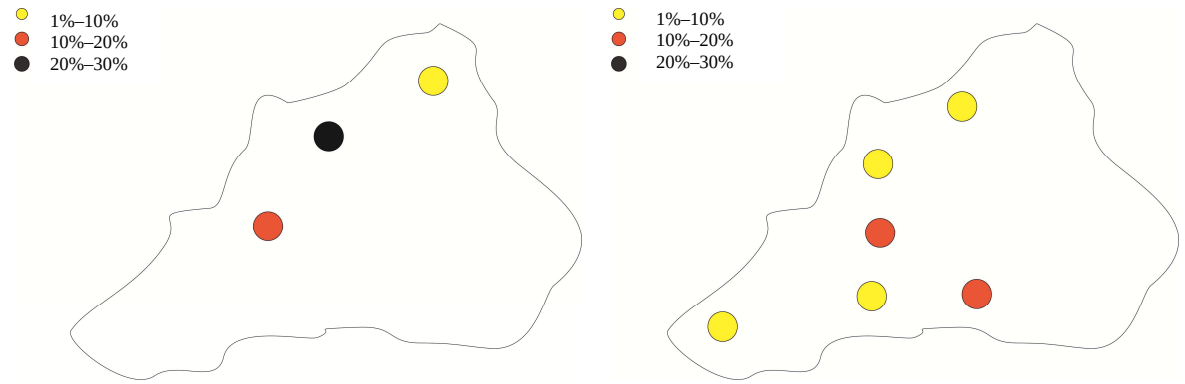


**11. ábra.** A névutós és határóragos névformák gyakorisági viszonyai a magyar és a vend-szlovén helynévrendszerekben

A vizsgálatok eredménye valamelyest meglepő. A laza szerkezetű helynevek jelentkezését ugyanis többnyire idegen nyelvű környezet hatásával magyarázzák. Ez azt jelenti, hogy joggal várhatnánk itt is a névrendszerek ilyen irányú kölcsönhatásait. Ezzel szemben azt találjuk, hogy ez a német helynévrendszerekben általában véve igen jelentős kategória (az elöljárószóval alkotott helynévszerkezet) itt, a Vendvidéken egyáltalán nem jelentkezik. Ez a fajta névadási mód stabilan jelentkezik a vend-szlovén helynévkincsben, és feltűnő a magyar mintában megfigyelhető viszonylagos magas gyakoriság is. Elvileg ugyan a vend-szlovén névadási minta hatásával is lehetne a magyar névrendszer ezen sajátosságait magyarázni, ám mivel főként az Őrség térségében erősödik fel a tárgyalt struktúra (ahol pedig nem regisztrálhatunk se német, se vend-szlovén hatást, legalábbis a felgyűjtött névállomány nem erről tanúskodik), talán nem minden alap nélküli az a feltételezés, hogy a magyar névadói szokások hátterében nem feltétlenül kell minden régióban idegen mintát gyanítani. A névminták terjedése nyomán ugyanis ez a struktúra a magyar névrendszernek, névmodelleknek is a részévé vált. Speciálisan a Vendvidéken tapasztalható névhasználati körülményekre fókuszálva ezek a jelenségek arra mutatnak tehát, hogy e szerkezet elterjedésének a hátterében nem kell okvetlenül idegen nyelvi hatásokat sejtenünk, hanem ennek a struktúrának a jelentkezése a magyar helynévrendszer belső fejlődésének a következménye éppúgy lehet.

[8] A német helynevekben pedig egyáltalán nem mutatkozik e területen ez a helynévadási minta.

A másik struktúra, amit itt ki kívánok emelni az irányjelölés szemantikai szerepével áll kapcsolatban. Az irányjelölés funkcióját betöltő elnevezések között részben útelnevezésekkel találkozunk. Az útelnevezések a Vendvidéken leginkább egy már létező helynév előtagként való felhasználásával jönnek létre. Ebben a tekintetben pedig a vend-szlovén (11,9%, pl. *Csrná bükonyá páut* 'Fekete bükonyá páut', *Dugá zémlá páut* 'Dugá zémlá út'), illetve magyar helynévi rendszerek (13,1%, pl. *Máriaújfalusi út*, *Csesztregi út*) nem mutatnak különösebb eltérést.

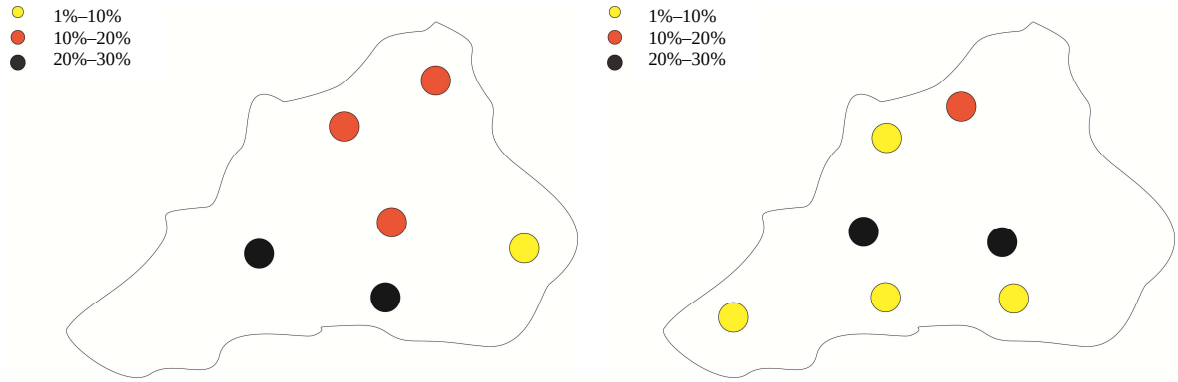


**12. ábra** Irányjelölést kifejező helynévi szerkezetek gyakorisági viszonyai a magyar és a vend-szlovén helynévrendszerekben

A fent idézett példákból az is jól látszik, hogy a magyar helynévrendszerben az irányjelölésre rendre az *-i* melléknévképzőt használják fel a névadók: alig akad kivétel ez alól a minta alól. A jelöltség a vend-szlovén helynevek esetében egyáltalán nem ismeretes, csakis jelöletlen struktúrákkal találkozunk: pl. *Csrná bükonyá páut* 'Csrná bükonyá út' szemben tehát a magyar névrendszer *Pap-teleki út* típusú jelölt helynévi struktúráival. Egy-két példában azonban találkozhatunk jelöletlen útmegnevezésekkel a magyar névkincsben is (pl. *Celina út*), erről a jelenségről alább még részletesebben szólok.

A fentiek összefoglalásaként azt a következtetést fogalmazhatjuk meg, hogy a Vendvidék különböző nyelvű névrendszereinek helynévmintái különböznek egymástól, csekély mértékben hathatnak is egymásra. A vendvidéki helynevek strukturális különbözősége több tekintetben is megfigyelhető, ahogy a korábbi elemzési szempontok erre jól rávilágítottak. A vend-szlovén helynévkincsben például a birtoklás kifejezésére a melléknévi, illetve a grammatikailag jelölt személynévi forma a gyakori, a magyar helynévkincsben pedig a főnévi, valamint a jelöletlen személynévi előtag a szokásos modell. Ezeket a helynévi jellegzetességeket mint az adott nyelvi környezetben a helynév névszerűségét adó jegyeket a névadók nehezen adják fel, éppen ezért véleményem szerint az idegen nyelvi környezet

hatását más módszerekkel is érdemes vizsgálni: elsősorban a többnevű denotátumok nyelvi megformáltságának elemzésével.

### 3.4. A többnevűség vizsgálati lehetőségei

Egy többnyelvű térség helynévkincsét két aspektusból célszerű megközelítenünk. Fontos egyrészt a különböző nyelvekhez, népekhez tartozó helynévkincset mint különálló névrendszerek elemeit elemezni. A helynévállományok párhuzamos fejlődésének feltárására emellett célszerű a többnevűség elemzési szempontját is figyelembe venni (vö. PÓCZOS 2010: 173). Minden természetes nyelvben megfigyelhető jelenség ugyanis, hogy egy-egy denotátumot egyszerre több néven is nevezhetnek, amely nevek származhatnak egyazon nyelvből, illetőleg különböző nyelvekből. Az azonos denotatív jelentésű helynévvariánsok jelenségére több lehetséges definíció is olvasható a nyelvészeti, névtani szakirodalomban (vö. pl. KNIEZSA 1944, GERSTNER 1981, KRISTÓ 2001), közülük a dolgozatomban én magam a PÓCZOS RITA-féle definíciót és megközelítést használom a későbbiekben. Többnevűségen ez alapján azt a jelenséget értem, hogy valamely denotátumnak a névhasználók egy időben több nevét is ismerik és használják. A többnevűségnek két típusa különíthető el: egyfelől az egyazon nyelvközösség névállományához tartozó névváltozatokra utalhatunk, melyek szinonimákként élnek az adott névhasználó közösség nyelvében (a helynevek szinonimitásához lásd még KÁROLY S. 1970: 81–82, 114, J. SOLTÉSZ 1979: 38–40, HOFFMANN 1980, 1992: 11, 2000, TÓTH V. 1999b, GYŐRFFY 2005: 100–101, 2009); másfelől pedig az eltérő nyelvű névhasználati szituációban, eltérő névhasználói közösségekben előforduló, tehát többnyire nem felcserélhető helynevek csoportját, azaz a névpárokat határozhatjuk meg a többnevűség jelenségének aleseteként (PÓCZOS 2010: 174–175).

Mielőtt a többnevűség jelenségét a PÓCZOS RITA által kialakított elemzési modell segítségével elemezném, lényegesnek tartom előzetesen a Vendvidéken adatolható névpárok néhány tipikus vonását röviden felvázolni. Fontos egyrészt kiemelnünk azt, hogy az összes névadatot tekintve a mindössze egyetlen nevet viselő denotátumok lényeges többségben vannak a többnevűekhez képest. A vendvidéki korpuszban az egy névvel megnevezett helyek aránya 73,7%, szemben a két vagy többnevű denotátumokkal, melyek 26,3%-ot tesznek ki a teljes névkorpuszból. A többnevű denotátumok megnevezései pedig tovább csoportosíthatók aszerint, hogy az adott hely hány nevet viselt: ezt mutatja az alábbi táblázat.

| % | egynevű | kétnevű | háromnevű |
|---|---|---|---|
| teljes adattár | 73,7 | 24,2 | 2,1 |
| egynyelvű települések | 88,7 | 11,3 | 0 |
| kétnyelvű települések | 62,9 | 37,1 | 0 |
| háromnyelvű települések | 64,9 | 28 | 7,1 |

**13. ábra**. Az egy- és többnevű denotátumok aránya a különböző típusú településeken

A Vendvidéken a külterületi nevek között háromnál több nevű denotátumot — ahogy az a közölt táblázatból is látszik — nem találhatunk. Igen szembetűnő az is, hogy a háromnevű megnevezések igen ritkák, s nem véletlen talán, hogy éppen a háromnyelvű településeken találhatunk ilyen adatokat (pl. m. *Rába,* n. *Ráb,* szlo. *Rábá;* m. *Disznó-patak,* n. *Száopóh* ’Disznó patak’, szlo. *Szvinszki potok* ’Disznós patak’). A háromnevű denotátumoknak azonban közel egynegyede szinonim név, tehát nem eltérő, hanem azonos nyelvű névhasználóktól származik (pl. *Kopasz-hegy, Ezüst-hegy* szinonim névpárokhoz tartozik a *Szrëbërin-brëg* ’Ezüst hegy’ vend-szlovén helynév). Ezenkívül a táblázat adataiból az is egyértelműen látszik, hogy a két- és háromnyelvű településeken jóval nagyobb arányban találhatók több nevet viselő denotátumok (vö. ehhez az egynyelvű települések 11,3%-os, illetve a kétnyelvű települések 37,1%-os arányszámát), ami részben azzal magyarázható, hogy a különböző nyelvű népcsoportok saját nyelvükön nevezik el az adott terület objektumait, ez a jelenség pedig két-, illetve többnevűséget generál.

Még inkább elmélyíthetjük az analízisünket, ha a két- vagy többnyelvű területek névanyaga közti viszonyt tárjuk fel, pontosabban azt, hogy a névpár két tagja milyen relációban van egymással, milyen megfelelések mutatkoznak meg az egy denotátumra vonatkozó nevek között. E tekintetben a névpárok két lényegesebb csoportra oszthatók: egynyelvű és többnyelvű névpárokra. Minthogy a német névállomány nem túl jelentős a vendvidéki területen, részletesebb vizsgálatukba itt sem bocsátkozom. A tárgyalt névcsoportokról, illetve a közöttük lévő viszonyokról a következő megállapításokat tehetjük (a modellhez általában lásd PÓCZOS 2010: 182–183).

I. Kétnyelvű névpárok

1. hangalaki megfelelés
    a. teljes hangalaki megfelelés (m. *Rába* ~ n. *Ráb* ~ szlo. *Rábá;* szlo. *Csukinán loká* ’Csukin mezeje’ ~ n. *Csukn Lokn* ’Csukin mezeje’)
    b. részleges hangalaki megfelelés (erre nincs adat a Vendvidéken)

2. hangalaki és szemantikai megfelelés (m. *Új Celina* ~ szlo. *Nová Cëljiná*)
3. szemantikai megfelelés
    a. teljes szemantikai megfelelés (m. *Disznó-patak* ~ szlo. *Szvinszki potok*)
    b. részleges szemantikai megfelelés
        ba. kétrészes nevek részleges megfelelése (m. *Alsó-halom* ~ szlo. *Dolényë várh* 'Alsó tető')
        bb. kétrészes és egyrészes név részleges megfelelése (m. *Fehér-patak* ~ szlo. *Potok* 'Patak')
4. sem hangalaki, sem szemantikai megfelelés nincs a névpárok között (m. *Rábára* ~ szlo. *Na Kántá* 'Kövön')

II. Egynyelvű névpárok

1. magyar egynyelvű névpárok *(Csöndes-part ~ Arany-part)*
2. vend-szlovén egynyelvű névpárok (*Vëská páut* 'Keskeny út'~ *Vicinárszká páut* 'Vicinális út').
3. német egynyelvű névpárok (erre nincs adat a Vendvidéken)

Mielőtt ezeket a megfeleléseket részletesebb vizsgálatnak vetnénk alá, lássunk egy áttekintő képet a kétnyelvű névpárokról a Vendvidéken! A 9 település közül 7 falu esetében regisztrálhatjuk a jelenséget, de korántsem kiegyensúlyozottan: a 7 településen a névpárok használata ugyanis igen nagy ingadozást mutat, s a vegyes lakosságú településeken jelentkezik leginkább. A Vendvidék esetében ez elsősorban a vend-szlovén és magyar vegyes lakosságú településeket érinti. Azokon a településeken azonban, ahol etnikai szempontból egynemű lakosság él (mint Farkasfán vagy Szentgotthárdon), ott ez a jelenség természetesen nem jelentkezik.[9] Emellett elöljáróban azt is fontos megjegyezni, hogy a kategóriába sorolható névpárok szemantikai megközelítésben a lehető legváltozatosabb képet mutatják.

A Vendvidék etnikailag vegyes településein a vizsgált névkorpuszban 76 többnyelvű helynévpárt adatolhatunk, s ezek megoszlása az egyes névpártípusok között az alábbi:

| **névpártípusok** | **%** |
|---|---|
| I. kétnyelvű névpárok | |
| 1. hangalaki megfelelés | |
| a. teljes hangalaki megfelelés | 8,2 |

[9] Ez pedig egyúttal azt is jelenti, hogy a névpárok vizsgálatakor a PÓCZOS-féle elemzési keretet erre a két településre nem is alkalmazhatom, általuk ugyanis az egynyelvű, azaz szinonim variánsok jelentősen torzítanák az eredményeket (vö. ehhez PÓCZOS 2010: 184).

| | |
|---|---|
| b. részleges hangalaki megfelelés | 0 |
| 2. hangalaki és szemantikai megfelelés | 10,1 |
| 3. szemantikai megfelelés | |
| a. teljes szemantikai megfelelés | 38,6 |
| b. részleges szemantikai megfelelés | |
| ba. Kétrészes nevek részleges megfelelése | 15,2 |
| bb. Kétrészes és egyrészes név részleges megfelelése | 3,8 |
| 4. sem hangalaki, sem szemantikai megfelelés nincs a névpárok között | 10,8 |
| II. Egynyelvű névpárok | |
| 1. magyar egynyelvű névpárok | 1,3 |
| 2. vend-szlovén egynyelvű névpárok | 12 |
| 3. német egynyelvű névpárok | 0 |

**14. ábra.** A névpárok típusainak megoszlása a Vendvidék többnyelvű településein

**1.** A kétnyelvű névpárok esetében a teljes hangalaki megfelelés a Vendvidéken nem mondható általános típusnak: az összes névpár mindössze 8,2%-át teszi ki, ráadásul ez az arány megtévesztő is kissé, hiszen a hét faluból háromban a *Rába* folyónév változatai képviselik a teljes hangalaki megfelelést. Az itt tapasztaltakkal ellentétben áll az, amit PÓCZOS RITA a Baranya megyei Sásdi járás névanyagát vizsgálva megfigyelt: ott ugyanis a teljes hangalaki megfelelések típusa igen számottevő példában jelentkezett (vö. 2010: 185). A kategóriába egyébként azok a névpárok sorolhatók, „melyek tagjai között legfeljebb fonetikai eltérés tapasztalható” (vö. PÓCZOS 2010: 185). Ez a hangalaki megfelelés tehát nem jelent teljes fonetikai egyezést, ugyanakkor az eltérések nem generálnak rendszertani különbségeket sem. Mint arra már korábban utaltam, a csoport névpárjainak meghatározó hányadát a *Rába* folyó különböző nyelvű változatai adják (vö. m. *Rába* ~ szlo. *Rábá* ~ n. *Ráb*). A csoport többi névpárját főként a német és a vend-szlovén helynévi egyezésekben találhatjuk meg, például szlo. *Csukinán loká* ~ n. *Csukn Lokn,* szlo. *Csalinye* ~ n. *Csaling* helynevek.

**2.** A hangalaki és szemantikai megfelelések kategóriájába azok a nevek sorolhatók, melyek tagjai az egyik névrész átvételével és a másik fordításával jöttek létre. Az ilyen típusú névadásnál az együtt élő közösségek olyan fokú többnyelvűségével számolhatunk, amelynek segítségével a névadók képesek az átvett neveket lexémákra, morfémákra bontani, és az egyik névrészt saját nyelvi készletükből hozzák létre (vö. PÓCZOS 2010: 187). A típust főleg vend-szlovén eredetű helynévi alaptagú nevek alkotják: pl. m. *Nagy-Celna* ~ szlo. *Velka Célná,* m. *Trejbes út* ~ szlo. *Trejbes paut,* m. *Celina út* ~ szlo. *Cëljiná paut.* Az utóbbi két név kapcsán egy további fontos észrevételt is tehetünk. Az utak

megnevezéseiben — amint erről a fejezet első részében már említést tettem — a magyar nyelvterületen az irányt többnyire *-i* melléknévképzős helynévi elem fejezi ki (például *Debreceni út, Böszörményi út*), s igaz ez a Vendvidék magyar útneveire is *(Nagy-hegyi út, Szőlőki út).* Bizonyos névpároknál ugyanakkor annyira erős a vend-szlovén útelnevezések mintája, hogy az elnyomja a jellegzetes magyar helynévadási modellt (ugyanis a vend-szlovén utak nevei nem kapnak semmilyen toldalékmorfémát). Erről a jelenségről a későbbiekben részletesebben is szólok, itt egyelőre csupán arra utalok, hogy az efféle modellhatás egyáltalán nem meglepő alaktani jelenség olyan vidéken, ahol többnyelvű közösségek egyidejű jelenlétével számolhatunk. PENAVIN OLGA hasonló esetről tudósít például a bácskai helynevek alaktani sajátosságai kapcsán (vö. 1970: 95). A kategória elemei között van néhány olyan név is, melyeknek az egyes szegmenseit két különböző nyelvből veszik a névhasználók: például a n. *Vinklokhá* ~ szlo. *Binklokhá* névpár ilyen, ahol a n. *winkel* 'szeglet', a szlo. *lohaj* pedig 'mező' jelentésű lexéma. A hangalaki és szemantikai megfelelést mutató névpárok 10,1%-os értéket mutatnak, s leginkább a vend-szlovén nevek efféle felhasználásáról tanúskodnak az adatok. A magyar névrendszer elemeinek használata e tekintetben igen csekély, ehhez példaként lásd a m. *Hársas-patak* ~ szlo. *Hársas potok.*

**3.** A s z e m a n t i k a i m e g f e l e l é s e k kategóriájába sorolható névpárok alkotják a többnevűség törzsét: az elemzett korpusz névpárjainak 57,6%-a ilyen relációt mutat. Ugyanakkor semmiképpen sem tekinthető homogén csoportnak ez a kategória sem, mivel a szemantikai, lexikai egyezések ellenére a helynévpárok morfológiai struktúrája sok esetben eltéréseket rejt magában.

**3.1.** A teljes szemantikai egyezést mutató névpárokra (és azok keletkezésének leírására) a magyar névtani szakirodalom a párhuzamos névadás fogalmát használja. Ennek elméletét KNIEZSA ISTVÁN dolgozta ki önálló munkában (1944), s e munka nyomán terjedt el aztán maga a terminus is a magyar névkutatásban. PÓCZOS RITA korábban említett munkájában (2010) azonban a jelenséget újfajta szemlélettel tárgyalta, s ehhez a megközelítéshez igazodom itt én magam is.

A továbbiakban a teljes szemantikai egyezést mutató névpárok köréből két típust választottam bemutatásra: A) az első esetben a névpárok névrészei tényleges, minden tekintetben látható teljes szemantikai egyezést mutatnak, B) a másik esetben pedig a névpárok között szemantikai egyezést tapasztalhatunk ugyan, de a variánsok morfológiai szerkezetüket tekintve eltérnek egymástól. Ezek a kategóriák, azaz a teljes szemantikai egyezést mutató névpárok 38,6%-ban vannak jelen a vizsgált anyagban.

**A)** Viszonylag sok olyan nevet tudunk példaként felhozni a Vendvidékről, melyek teljes szemantikai (és morfológiai) egyezést mutatnak. Ez a jelenség arra utal, hogy olyan többnyelvű vidékről van szó, melyek lakói között erős a nyelvi kontaktus. A kategóriába sorolható helynevek közül a m. *Kis völgy* ~ szlo. *Mále gyárek,* a m. *Hosszú-föld* ~ szlo. *Dugá zémlá;* m. *Nagy út* ~ szlo. *Velke paut; Disznó-patak* ~ n. *Száopóh* névpárokat említhetjük meg.

**B)** Sok esetben azonban azt találjuk, hogy a teljes szemantikai megfelelés mellett az adott nyelv helynévrendszerére jellemző toldalékok használata is megjelenik, mintegy elősegítendő az adott névformának a névrendszerbe történő beillesztését. Itt természetesen nem kell számolnunk az olyan toldalékokkal, melyek például a vend-szlovénban vagy a németben a nemek szerinti egyeztetésből adódnak. A továbbiakban ezért csupán két toldalék: a magyar *-i,* illetőleg a vend-szlovén *-ski* melléknévképző használatára térek ki igen röviden a névpárok esetében.

Az *-i* képző funkciója a Vas megyei helynevekben a többi, a helynévalkotásban szerepet játszó képzőhöz viszonyítva meglehetősen sokrétű, a Vendvidéken azonban pusztán egy kategóriában jelentkezik: az irányjelzés funkciójában, s jobbára csak útelnevezésekben találkozunk vele melléknévképzői szerepben. A névpárokat figyelembe véve azt állapíthatjuk meg, hogy míg a magyar utak neveiben rendre ott találjuk a helynévi előtaghoz kapcsolódó *-i* képzőt irányjelölő funkcióban, a vend-szlovén útelnevezések csak a puszta helynevet használják fel a *paut* 'út, dűlőút' utótaggal, tehát semmilyen toldalékelemet nem illesztenek a helynévi előtaghoz az utak megjelöléseiben: pl. m. *Hosszú-földi út* ~ szlo. *Dugá zemlá páut;* m. *Nagy-hegyi út* ~ szlo. *Velki preg paut.* Néhány esetben azonban (s ez a hangalaki és szemantikai megfelelések kategóriájába sorolható helyneveket érinti) a magyar névhasználók nem élnek a melléknévképzős struktúrával: például a m. *Celina út, Trejbes út* elnevezésekben. Ez azonban meglehetősen periférikus jelenségnek látszik e területen is. Hasonló jelenségre a vend-szlovén és a német nevek esetében is felfigyelhetünk: a vend-szlovén helynévi struktúra mintegy megköveteli, hogy melléknévként értelmeződjön a *potok* földrajzi köznév előtti névrész: például szlo. *Szvinszki potok* 'Disznós patak', szlo. *Szákolovszki potok* 'Szakonyi patak'. A német névpárjaik pedig rendre képző nélküliek: n. *Száopóh* 'Disznó patak', illetve n. *Ëkkëlszdorf Póh* 'Ekkelsdorf patak'. Azt ugyanakkor aligha dönthetjük el, hogy a szlo. *Hársas potok,* valamint szlo. *Huszászi potok* helynevek esetében a magyar névformákat átvevő névadók érzékelik-e a magyar nevek melléknévi szerepét, s ezért nem illesztik a nevekhez a *-ski* képzőt, vagy a fentebb részletezett m. *Celina út* típusú jelenséggel, azaz a névmintának ellentmondó toldaléknélküliséggel van-e dolgunk.

**3.2.** A kétrészes nevek r é s z l e g e s s z e m a n t i k a i m e g f e l e l é s é r ő l akkor beszélünk, ha a nevek valamelyik névrészük jelentéstartalmában különbséget mutatnak. Az előtag eltéréseit láthatjuk például a m. *Apátsági út* ~ szlo. *Sztavlence paut* 'Pihenő út', névpárokban, míg a m. *Alsó-halom* ~ szlo. *Dolényë várh* 'Alsó tető' nevek pedig arra a jelenségre idézhetők példaként, hogy az utótag szemantikai tartalma különbözik. Ennek a kategóriának a vendvidéki helynevekben 15,2%-os az aránya.

Egyrészes és kétrészes nevek részleges megfelelésekor a névpárok általában úgy alkotnak párt, hogy az utótag (többnyire földrajzi köznév) az, ami azonos mindkét névben, a differenciáló előtag pedig az egyik nyelvben elmarad a névpárból: pl. m. *Alsó-mező* ~ szlo. *Lau* 'Mező', m. *Fehér-patak* ~ szlo. *Potok* 'Patak'. Ez a kategória 3,8%-ban van jelen a Vendvidék helynévrendszerében.

**4.** S e m a l a k i , s e m s z e m a n t i k a i m e g f e l e l é s n i n c s a névpárok között akkor, ha a denotátum azonosságán kívül semmilyen nyelvi kapcsolat nincs a két vagy három név között: pl. m. *Rábára* ~ szlo. *Na Kántá* 'Kövön'. Ez a kategória a Vendvidéken 10,8%-ot tesz ki, ami magasabb arány, mint amit PÓCZOS RITA tapasztalt a Sásdi járás helynevei kapcsán (vö. 2010: 199).

**5.** Utolsó kategóriaként néhány szót érdemes szólni az e g y n y e l v ű n é v p á r o k r ó l is. Ebben a kategóriában olyan nevek említhetők, melyeket egyazon névhasználói közösség használ variánsként többnyelvű településeken. A közölt számadatokból egyértelműen látszik, hogy a vend-szlovén névkincsben találhatunk leginkább egynyelvű névpárokat (12%, pl. *Celni potok* 'Szölnök patak', *Sztudenszke potok* 'Kút patak'), míg a magyar névanyagra ez a jelenség alig (1,3%, pl. *Ezüst-hegy ~ Kopasz-hegy*), a németre pedig egyáltalán nem jellemző. A Vendvidékről felgyűjtött meglehetősen kis számú névadat alapján azonban nem foglalhatunk egyértelműen állást abban a kérdésben, hogy ezek az eltérések mivel magyarázhatók.

E fejezet legfőbb tanulságaként arra kell ismételten utalnunk, hogy a Vendvidéken viszonylag kis mértékű a különböző nyelvű helynévrendszerek egymásra gyakorolt hatása, de kétségkívül megragadhatók efféle interferenciajelenségek. Az átvételek többnyire a lexikális szintet gazdagítják: a magyar névadók használják a *trejbes* ('irtás') szót földrajzi köznévi funkcióban, ahogy a vend-szlovének is a *mező* szavunkat (ld. *Mezevec*). A vend *grab* ~ *grabgya* lexéma 'gyertyán ~ gyertyános' jelentésben szinte valamennyi faluban adatolható helynévi státusban, ugyanakkor — valószínűsíthetően német hatásra — egyes falvakban 'gödör' jelentésben is használatos (vö. ném. *graben*). Ugyanígy nehéz állást foglalni a *lohaj*

’mező, liget’ vend lexéma helyzetét és nyelvhasználati körét illetően, hiszen többször adatolhatjuk ezt a német *loch* ’lyuk’ földrajzi köznévvel párhuzamosan. Mivel a nyelvek érintkezéséből adódó kölcsönhatások többnyire a lexémák szintjén jelentkeznek, a morfológiai struktúrákat érintő idegen nyelvi befolyás kevésbé érhető tetten. Mégis úgy vélem, hogy a lexikális struktúrák mellett a morfológiai természetű jelenségekre is érdemes figyelmet fordítani akkor, amikor a névrendszerek területi differenciáltságának vizsgálatakor az idegen nyelvi hatás szerepét tanulmányozzuk. Az ilyen irányú vizsgálatok révén betekintést nyerhetünk azoknak a finom mozgatórugóknak a működésébe, amelyek egy-egy település névrendszerében olykor a jelentékenyebb, míg máskor csupán az enyhébb eltéréseket generálják.

# III. Névjárási tájak megrajzolásának problematikája és módszertana

## 1. Táji különbségek megragadása a különböző tudományágakban

Egyes szakmunkák szerint a 16. századtól találhatók utalások a magyar nép, a magyar nyelv és kultúra regionális különbségeire (vö. KÓSA 1975: 16–18, 2001: 11–13).[1] És noha ezek az információk, megfigyelések erős fenntartásokkal kezelendők, mégis fontosak a tekintetben, hogy jelzik: a differenciáltság vizsgálata már igen korán jelentkezett a különböző tudományágakban. A magyar nép kulturális és nyelvi-nyelvjárási tagoltsága azonban nagyobb nyomatékkal valójában majd csupán a 19. század elején került a figyelem középpontjába (vö. ehhez KÓSA 1975: 8–12, 16–18, 1998: 11, IMRE 1971: 7). A kutatások az idő előre haladtával ugyanakkor e tekintetben mindinkább specializálódtak. Ez azzal is együtt járt, hogy a különböző tudományterületek képviselői saját módszertani apparátussal igyekeztek jobbára saját elméleti megközelítésben és szemlélettel egy-egy kisebb jelenségre[2] koncentrálva rávilágítani a magyarság kulturális, területi, nyelvi differenciáltságára. A módszertani szemléleti sokféleség persze aligha meglepő, hiszen a különböző tudományterületeknek nyilvánvalóan más-más eszközkészlet és adatállomány áll a rendelkezésére a területi és más típusú különbségek vizsgálatára. A módszertani, szemléletbeli különbségekből adódóan pedig — ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk — az egyes tudományágak által húzott (nyelvi, néprajzi stb.) jelenséghatárok többnyire nem is igen estek egybe. Ennek pedig mintegy szükségszerű következménye az is, hogy a nyelvi, néprajzi stb. tájak megrajzolása sem feltétlenül mutat egybeesést.

Az egyes tudományágak persze eleve különböző módszerekkel dolgoznak akkor, amikor a saját tájfogalmukat igyekeznek megalkotni. E különbségek érzékeltetése végett az alábbiakban azt vázolom fel röviden, hogy ezek a tudományágak (nevezetesen a nyelvtudomány, a néprajztudomány és a földrajztudomány) milyen elvek mentén jelölik ki a tájfogalmaikat, illetőleg milyen módszereket alkalmaznak aztán e tájak meghatározására és jellemzésére. Ezeknek az eredményeknek az összegző bemutatását több tekintetben is fontosnak gondolom. Egy ilyen kitekintés egyfelől jól láttatja a különböző tudományterületeknek a tájhoz való eltérő viszonyulását, illetve a tájak kijelölésekor, meghatározásakor használt metodológia különbségeit. De ez az összegzés meggyőzhet minket

[1] Ezek között a korai utalások között lehet említeni OLÁH MIKLÓS „Hungaria” című munkáját 1536-ból, később BÉL MÁTYÁS „Notitia” művét a 17. századból, illetve KORABINSZKY JÁNOS MÁTYÁS „Geographisch-Historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn” írását a 18. századból.

[2] Jól illusztrálja ezt az átalakulást például az a folyamat, hogy a nyelvjárási gyűjtések kezdeti célja leginkább az irodalmi nyelv gazdagítását szolgálta, majd a 19. század végétől a dialektológiát tudományként definiálják (IMRE 1971: 7).

arról is, hogy dolgozatom tematikájával szorosan összefüggő névjárási tájak kijelölésekor nem feltétlenül szükséges és érdemes a más tudományágak által megrajzolt jelenség-, illetve tájhatárokat figyelembe venni, mert ezeket — mint látni fogjuk — eltérő metódusok által jelölik ki a kutatók. Az eltérő módszertan márpedig szükségszerűen eltérő tájhatárokat generál, így a névtani értelemben egyazon tájhoz tartozó terület (a módszertani különbségekből fakadóan) aligha egyezhet a néprajzi vagy földrajzi értelemben tekintett tájakkal. Ennek a különbségtételnek az indokoltságát igyekszem az alábbi pontokban alátámasztani. Az itt következő kifejtésből aztán egy fontos elméleti-módszertani következtetés is adódik; ezzel összegzem majd a tájfogalmak tudománytörténeti bemutatását.

**1.** A néprajztudomány a saját vizsgálati tárgyát többféle tudománytörténeti hagyomány által megfogalmazott fogalom köré építette. A néprajzi aspektusú táji differenciálódás problematikáját leginkább a „Magyar Néprajzi Atlasz" foglalja össze. Noha maga az ötlet, az tudniillik, hogy úgynevezett kartográfiai módszereket[3] alkalmazva próbálják megragadni az egyes jelenségek terjedési vonalát, már 1933-ban felmerült, a tényleges munkálatok azonban csak 1955-ben kezdődtek meg. A megrajzolt térképeket aztán 1973–74-ben adták ki, s ezek aztán jó alapot szolgáltattak az ún. néprajzi tájak megragadására (vö. ehhez még GUNDA 1939, BARABÁS 1957, 1967a, 1967b). Erre, azaz a tájak körvonalazásának a kérdésére sokáig a „Magyar néprajz" című 1979-es nagy ívű összefoglaló munka kínálta a leginkább elfogadott választ. E munka szerzői a néprajzi tájak, etnikai csoportok elkülönítését a saját csoporthoz való viszony megítélésében, a közös történeti alapban (ld. etnográfiai csoport), a földrajzi környezetben (ld. néprajzi táj) és a közös nyelvben látták megragadhatónak (vö. BALASSA–ORTUTAY 1979: 28–29), s nagyban építettek a „Magyar Néprajzi Atlasz" eredményeire is. A legújabb táji különbségeket megragadó vállalkozás BORSOS BALÁZS nevéhez fűződik, ő a „Magyar Néprajzi Atlasz" számítógépes feldolgozását végezte el, s így próbálta a népi kultúra táji tagolódását objektív kritériumok segítségével megközelíteni (2011).

A néprajzi szempontrendszerű táji különbségek problematikáját megnyugtató módon KÓSA LÁSZLÓ tisztázta: a „Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon" című munkájában részletes összefoglalását adva e kérdéskörnek (1998: 11–20). Bírálva saját előző munkáját is (1975) a területi differenciáltságot hat aspektus szempontjából tekinti vizsgálhatónak: 1. a természeti tényezők (domborzati és vízrajzi viszonyok, valamint éghajlat, flóra, fauna), 2. a társadalmi tényezők, 3. a késő feudális kori földesúri-jobbágy viszony, 4. a

[3] A kartográfiai módszer az összehasonlító néprajzi vizsgálatok egyik ága, amely a népi kultúra jelenségeinek az elterjedtségét a térképes ábrázolás segítségével vizsgálja. Ezek tanulságaira építve a szakemberek különféle összefüggések, szabályszerűségek megállapítására törekszenek (BARABÁS 1963, MNL.).

közigazgatási hovatartozás, 5. a vallás, illetőleg 6. a lélektani tényezők alapján (1998: 49–59). E szempontok jól láthatóan igen különböző közelítésmóddal viszonyulnak a kulturális különbségekhez, ami persze azt is jelzi, hogy a néprajztudomány a táji differenciáltságot egy olyan interdiszciplináris módszertan köré építi fel, amely más tudományterültek eredményeire is nagy mértékben támaszkodik.

A fenti kritériumok alapján lássuk a továbbiakban azt, hogy a néprajztudomány miképpen viszonyul a néprajzi értelemben vett tájfogalomhoz, azt hogyan definiálja, és milyen alegységekre osztja fel! A táj néprajzi megközelítésben olyan területként határozható meg, amelyet huzamosabb ideig állandó kulturális, társadalmi, gazdasági és ökológiai tulajdonságok jellemeznek, s ezáltal válik el környezetétől (KÓSA 1998: 30). Két típusaként a kistáj és a nagytáj különíthető el. A kistáj nagysága jobbára egybeesik egy-egy ember látókörével, szülőföldjének szűkebb környezetével, amelyhez mindezek folytán speciális érzelmi viszony fűzi (vö. ANDRÁSFALVY 1980: 51). Ez a kategória ezért alapvetően szubjektív észlelésen, viszonyokon alapszik. KÓSA LÁSZLÓ a nagytáj fogalmát egyszerűen csak a táj méretére, nagyságára utalva határozza meg és rendeli a kistáj fogalmával párhuzamba (KÓSA 1998: 31). Ilyen értelemben vett nagytájak pl. az Alföld, a Dunántúl, a Felföld vagy Erdély. E fogalmakat tovább differenciálva a néprajztudomány bevezette továbbá a kontaktzóna és a reliktumterület terminusokat is. Kontaktzónán a néprajzkutatók a karakteres területek közti átmeneti területet értik, reliktumterületnek pedig azt nevezik, ahol az archaizmusok, reliktumok jobban megőrződtek (vö. KÓSA 1998: 27).[4]

A néprajzkutatók közül ugyanakkor többen is szkeptikusan viszonyulnak e fogalmakhoz, főképpen is a mögöttes tartalmukat illetően, és úgy vélik, hogy ezek alapján aligha körvonalazhatók a kulturális, néprajzi tájak. BARABÁS JENŐ véleménye szerint például bizonyos néprajzi tájakat csak azért tudtak a kutatók elkülöníteni, mert az ehhez forrásul használt anyagok eltérő időben lettek felgyűjtve (vö. 1963: 103). E kritika mindenképpen jogosnak tekinthető, ha a rendelkezésre álló források nem egy korból származnak. Noha a birtokunkban vannak olyan összefoglaló munkák, melyek a fentebb részletezett néprajzi tájak területi elterjedését térképeken is megadják (lásd alább, 1. ábra), a mai néprajzi tájak újragondolása, s ezen az alapon nyugvó pontos megrajzolása még várat magára. PALÁDI-KOVÁCS ATTILA — GUNDA BÉLA korábbi kijelentésére alapozva — azt hangsúlyozza, hogy a néprajzi határokat nem lehet pusztán a „Magyar Néprajzi Atlasz", illetve az ezekre az eredményekre támaszkodó néprajzi tájfogalmak alapján meghúzni. Véleménye szerint egy esetleges megoldás lehet az, ha a különböző tudományágak térképeit, eredményeit a néprajzi mellé rendelve rajzoljuk meg a néprajzi jelenségek határait (PALÁDI-KOVÁCS 2003: 8; illetve

[4] E fogalmak részletes tárgyalását lásd KÓSA 1975, 1998.

ld. korábban GUNDA 1939). A néprajztudomány tehát egyfajta interdiszciplináris szemléltetet igyekszik érvényre juttatni a határok megrajzolásakor: azaz figyelembe kívánja venni ehhez a földrajzi, a nyelvjárási, a közigazgatási stb. tájfogalmakat is. Azzal kapcsolatban azonban, hogy a tudományköziségre építő szemlélet mennyire hoz eredményeket, az etnográfusok egyelőre eltérő véleményen vannak.

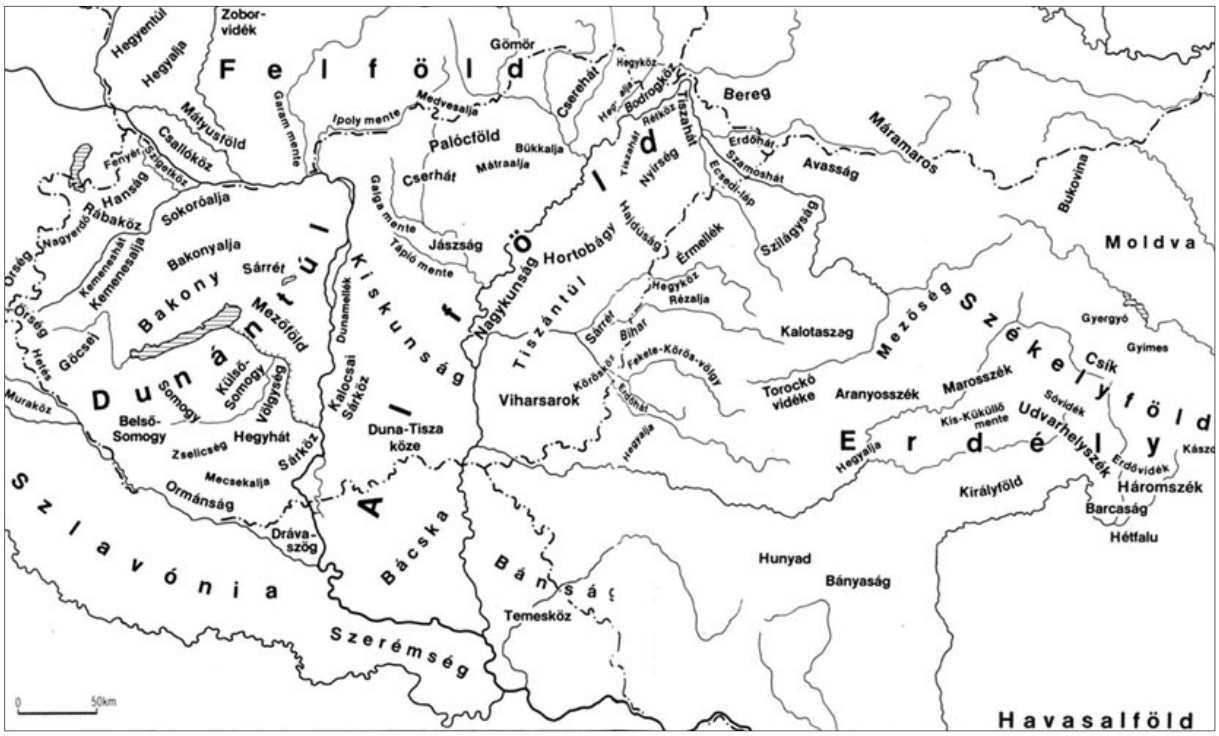


**1. ábra.** Néprajzi tájak (BALASSA–ORTUTAY: 1979: 34)[5]

**2.** A földrajztudomány tájfogalmait szemlélve mindenekelőtt azt kell kiemelnünk, hogy a tájegységek meghatározásával az MTA Földrajztudományi Kutatóintézet foglalkozik. Az első lényeges kistáj-katasztert 1990-ben adták közre, melynek legújabb kiadása a 2010-ben megjelent „Magyarország kistájainak katasztere” című munka. Ez a kiadás több tekintetben is új alapokra helyezte a földrajzi tájfogalmat, többek között azért, mert e munkában a tájak meghatározásához a kutatók társadalom-földrajzi tényezőket is tekintetbe vettek (MKK. 2010: 6).

A földrajzi értelemben vett táj a Föld felszínének olyan területi egysége, amelyben a külső és a belső erők keltette anyagmozgás törvényszerűségei és az így létrejött formák típusai időben, valamint térben megközelítőleg azonosak. Egy-egy tájon belül tehát a domborzati, vízrajzi, éghajlati, növényzeti és talajviszonyok többé-kevésbé azonos jellegűek. E tényezők, illetőleg bizonyos társadalom-földrajzi faktorok együttes határai rajzolják ki aztán az egyes

[5] A térkép kinagyított formáját lásd a mellékletben.

tájak kiterjedtségét. A tájfogalmat a földrajztudomány ugyancsak további alegységekre bontva: nagytájakat, középtájakat, kistájcsoportokat, kistájakat különítve el közöttük.

A földrajzi értelemben meghatározott tájfogalom többé-kevésbé állandónak mondható: definíciója nem változott jelentős mértékben. Mindazonáltal az újabb és alaposabb kutatások természetesen át is írták valamelyest a tájtérképeket, ezért fedezhetünk fel jó néhány igen jelentős különbséget például az 1990-es és a legújabb, a 2010-es felosztás között.

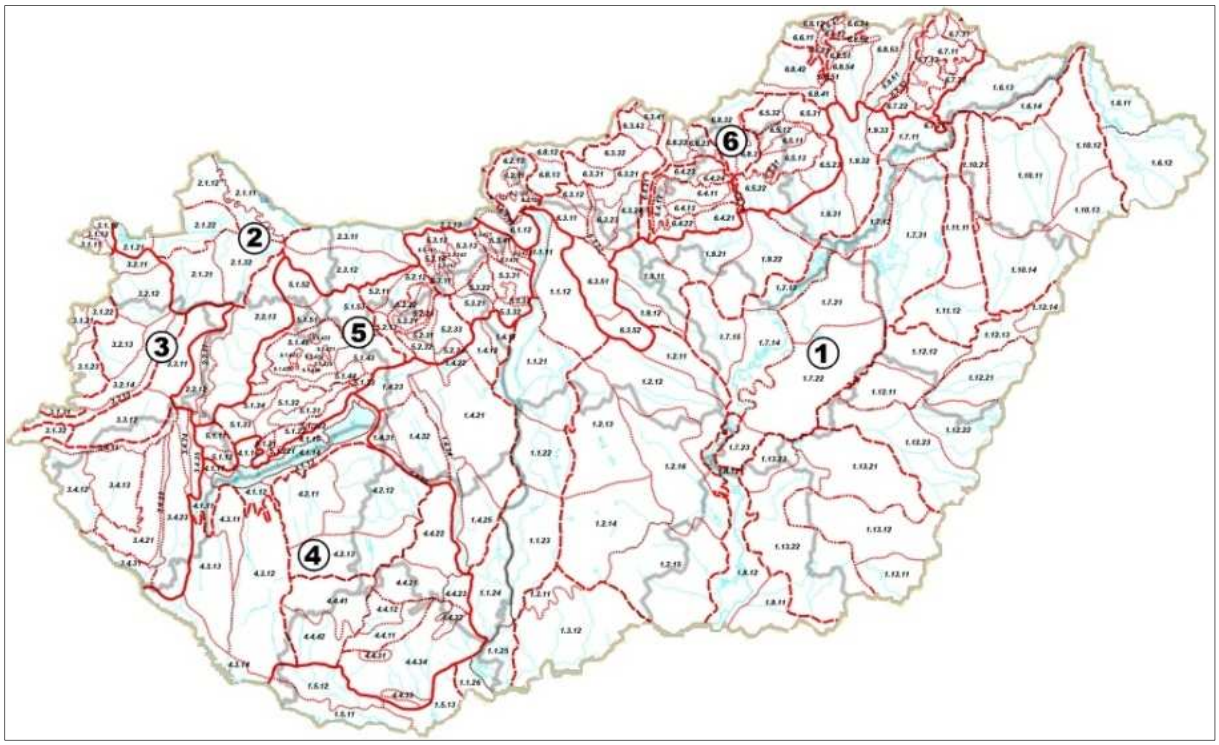


**2. ábra.** Magyarország földrajzi tájai (forrás: MKK. 2010)[6]

**3.** „A magyar nyelvjárások atlaszá”-nak elkészültéig a nyelvtudomány képviselői kifejezetten nehéz helyzetben voltak akkor, amikor a magyar nyelvben megragadható táji különbségeket, az egyes nyelvjárástípusokat és nyelvjárásokat próbálták meg el- és körülhatárolni. HORGER ANTAL 1934-ben arra figyelmeztetett, hogy mindaddig, amíg nem áll a kutatás rendelkezésére megfelelő mennyiségű és minőségű szinkrón nyelvi anyag, a táji típusok elkülönítése nem lehetséges. Azt, hogy az egyes nyelvjáráskutatók mennyire különbözőképpen értelmezték a nyelvjárás és a nyelvjárástípus fogalmát és a mögötte meghúzódó nyelvi jelenséget, már pusztán az is igen szemléletesen mutatja, hogy a munkáikban nyelvjárási területek számát igen eltérően adták meg. Amíg például KÁLMÁN BÉLA 1966-os egyetemi tankönyve 8 nagyobb nyelvjárási egységet különített el, IMRE SAMU az 1971-ben közzétett „A mai magyar nyelvjárások rendszere” című művében pedig a

[6] A térkép kinagyított formáját lásd a mellékletben.

magyarországi területekre koncentrálva négy nagyobb nyelvjárási egységen belül már 32 nyelvjárástípust, valamint további nyelvjárásszigeteket különböztetett meg (IMRE 1971: 35).

A nyelvjárások felosztása, a nyelvjáráshatárok kérdése számos elvi jellegű vitát váltott ki a nyelvészeti szakirodalomban. Maga IMRE SAMU is utalt az előbb említett munkájában arra a nehézségre és ellentmondásra, hogy noha elkülönített a nyelvjárási régiók kapcsán bizonyos határokat, ezek kapcsán szoros értelemben vett nyelvi egységről, azaz olyan területről, ahol a felgyűjtött adatok teljesen megegyeznének, valójában nem beszélhetünk (a kérdés irodalmát összefoglalóan lásd LAZICZIUS 1936, VÉGH J. 1959, IMRE 1971, KISS J. 2001). Ennek az ellentmondásnak a feloldására, illetőleg a probléma áthidalására a viszonylagos egység, illetve a viszonylagos azonosság fogalmát vezeti be a nyelvjárások jellemzésére (IMRE 1971: 37).

A mai, modern szemléletű dialektológia kétféle leírási keretet javasol. Az úgynevezett önelvű leírás az adott nyelvjárást önmagában, más nyelvváltozatokhoz való viszonyítás nélkül írja le, a viszonyító leírási modell pedig a nyelvjárást egy másik nyelvváltozathoz (többnyire a köznyelvhez, de olykor valamely más nyelvjáráshoz) viszonyítva, azzal egybevetve tárgyalja, azaz egyfajta összehasonlító-kontrasztív szemléletet alkalmaz. Mindezek alapján a legújabb dialektológiai munkák 10 nagyobb nyelvjárásterületet különítenek el (JUHÁSZ 2011: 460–461), ezeket mutatom be a 3. ábrán.

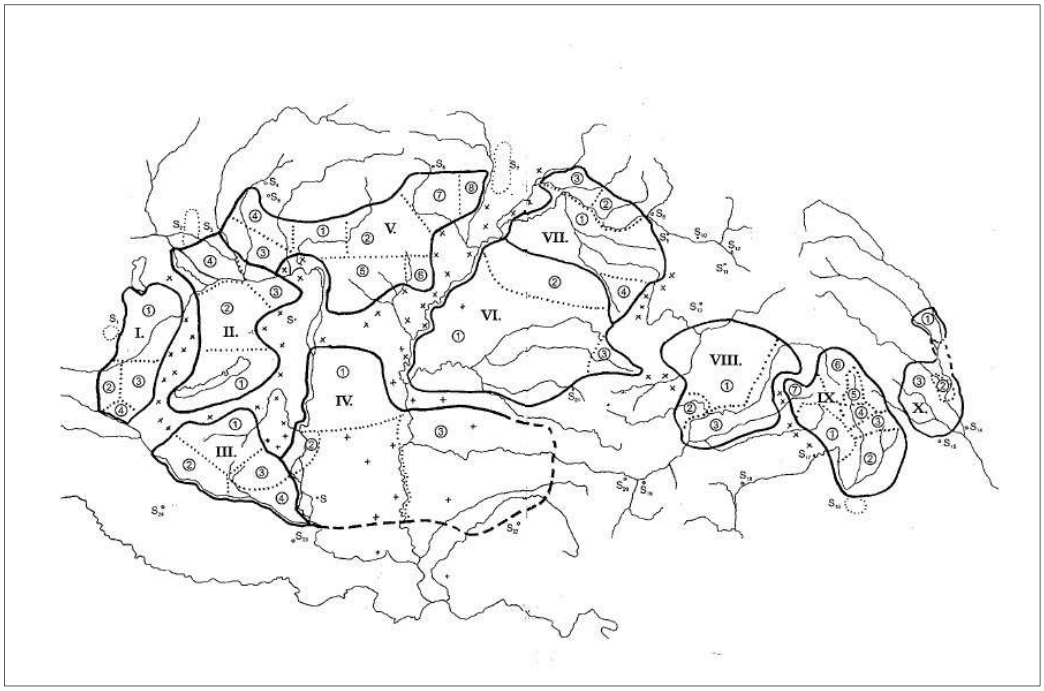


**3. ábra.** A mai magyar nyelvjárási régiók és csoportok (forrás: JUHÁSZ 2011: 460–461)[7]

[7] A térkép kinagyított formáját lásd a mellékletben.

Akkor, amikor a nyelvjárási határok problematikáját tárgyaljuk, feltétlenül említést kell tennünk a dialektometria eredményeiről is, ez ugyanis a modern digitális technológia legújabb vívmányainak segítségével járul hozzá a dialektológiai kutatások lehetőségeinek kitágításához. A dialektrometria fogalmát ismereteim szerint JEAN SÉGUY használta elsőként a nyelvi differenciáltságot számszerűsítve mutató térképlapok kapcsán (SÉGUY 1973, vö. még CHAMBERS–TRUDGILL 1998: 137–140). A legújabb, a nyelvi távolság mérésére alkalmas módszer LEVENSHTEIN algoritmusának a használatán alapszik, mely módszerről részletesebben HEERINGA (2004), GOOSKENS–HEERINGA (2004: 189–207), valamint GOEBL (2006) munkájában olvashatunk. Ezt az összehasonlító módszert a magyar nyelvjárási adattárakra VARGHA FRUZSINA alkalmazta először (vö. 2008, 2009, 2010, illetve VARGHA–BODÓ 2008). A dialektometriai kutatások a nyelvjárási határok minél pontosabb meghúzását segítik elő.

**4.** A fenti gondolatmenettel és a három ábrával reményeim szerint jól érzékeltettem, hogy a különböző tudományterületek tájfogalmai milyen körülmények miatt nem esnek egybe. Azt, hogy ez a probléma ténylegesen miként is ragadható meg, egy konkrét példával a következőképpen világíthatjuk meg: Vas megyében a nyelvjárás-történeti kutatások alapján négy nyelvjárási terület körvonalazódik: az északnyugat-dunántúli, a zalai és az őrségi típus (IMRE 1971: 333–334, 337), valamint a hetési nyelvjárás egy kisebb szelete (vö. JUHÁSZ 2001: 264, 460). Néprajzi megközelítésben a megyében található tájakként az Őrség, a Völgység, a Hegyhát, a Kemeneshát, a Kemenesalja, valamint a Nagyerdő egy része különíthető el (KÓSA–FILEP 1975: 114–115, 150–151, 155–156; DÖMÖTÖR 1960: 7, 16). Földrajzi szempontból az előzőekhez képest ugyancsak eltérő képet kapunk: Vas megye ugyanis a Nyugat-Magyarországi-peremvidék, valamint a Kisalföld néhány nagyobb tájegységét foglalja magába, s itt összesen 6 nagytájról, s ezen belül 17 kistájról szólhatunk (MKK. 354–370, 382–390).

Ezeket az olykor igen markáns eltéréseket látva jutottam arra a konklúzióra, hogy a névrendszertani vizsgálatainkkor nem feltétlenül érdemes az egyéb tudományterületek által kijelölt tájakat kiindulópontnak tekintenünk, hiszen pl. egy néprajzilag egységes terület települései névtani szempontból nem feltétlenül mutatnak hasonlóságot, s ugyanez természetszerűen fordítva is igaz.[8] Mindezek alapján pedig vizsgálataim során én magam azt a módszert követtem, hogy minden előfeltevés nélkül egyedül magukra a nyelvi-névtani jelenségekre alapozva kíséreltem meg az ún. névjárási régiók körülhatárolását. Ez konkrétan

[8] HUBERTUS MENKE egy tanulmányában megjegyzi, hogy a bizonyos területek toponímiai rendszere a várakozásokkal ellentétben egyáltalán nem vág egybe a német tartományi vagy éppen nyelvjárási, nyelvjárásterületi határokkal. Ennek okát ő a középkori, vagy még korábbi nyelvtörténeti rétegekben véli felfedezhetőnek (1996: 1070).

azt jelenti, hogy megítélésem szerint a névtani értelemben vett tájakat településenkénti névrendszertani összehasonlító vizsgálattal, illetve az így kapott eredményekkel ragadhatjuk csupán meg. Erre igyekszem példát mutatni az alábbi alfejezetekben.

## 2. A jelenséghatárok és a névjárások megrajzolásának nehézségei

Minthogy dolgozatomban a következőkben én magam is megkísérlem egy konkrét terület vonatkozásában bizonyos jelenséghatárok és névjáráshatárok megrajzolását, előzetesen fontosnak tartom röviden azokat a problémákat felvázolni, amelyek e munkát megnehezítik.

A jelenséghatárok körvonalazásával kapcsolatban mindenekelőtt két körülményre kell kitérnünk: 1. egyrészt arra, hogy az egyes névtani jelenségek (tulajdonképpen helynévi szerkezetek) gyakoriságát abszolút vagy relatív mutatókkal érdemes-e jellemeznünk, emellett pedig arra is rámutatok, hogy 2. a jelenséghatárokat ábrázoló térképek megrajzolásakor milyen problémákkal szembesülünk.

Az esetleges névjárások kijelölésének a buktatói kapcsán pedig arra érdemes rámutatnunk, hogy mit is tekinthetünk névrendszernek, s ezzel összefüggésben gyakorlati szempontból hányféle helynévszerkezet mentén érdemes a leginkább optimális vizsgálati eredmények érdekében valamely névrendszert megvizsgálnunk. A nehézségekről szólva említést teszek továbbá arról is, hogy az alkalmazott mátrix alapú statisztikai modellre jellemző szigorú összevetés mennyiben torzíthatja a névjárások vonatkozásában az eredményeinket.

A névtani értelemben vett jelenséghatárok (izoglosszák) a dialektológia által is megfogalmazott elvek alapján körvonalazhatók (vö. KISS J. 2001: 72), vagyis az izoglosszák megrajzolásának a célja a névtani vizsgálatokban is az, hogy térképes ábrázolás segítségével láthatóvá tegyük az egyes helynévrendszerek területi viszonyrendszerét.

A mennyiségi, másként fogalmazva: a gyakorisági mutatók használata azonban több tekintetben is buktatókat rejthet magában. Mindenekelőtt abban a kérdésben kell jól átgondolt döntést hoznunk, hogy munkánk során abszolút vagy relatív gyakorisági mutatókkal kívánunk-e dolgozni. A relatív mutatók informatívak lehetnek, hiszen csupán a rendszer egy kisebb szeletére koncentrálva mutatják meg, hogy az elemzésre kiválasztott részrendszeren belül fellelhető helynévi szerkezetek milyen viszonyban vannak egymással.[9] Ez azonban sokszor félrevezető is lehet, hiszen nem az egész rendszerben láttatja a vizsgált részrendszer helyzetét, hanem csupán annak egy szeletében. Ebből adódóan pedig akkor, amikor a

[9] Én magam is több munkámban használtam relatív mutatókat (2010, 2011, 2012, 2013), azonban a jelentős torzítások elkerülése végett ott csupán az egy- és kétrészes neveket tekintettem külön-külön kategóriáknak. Mindezt azzal indokoltam, hogy az egyrészes helynevek a nyelvi rendszerben bizonyos mértékig periférikus helyet foglalnak el (ehhez a gondolathoz vö. még RESZEGI 2009: 38).

jelenséghatárok vizsgálatára koncentrálunk, az abszolút gyakorisági mutatókkal célszerű dolgoznunk. Az ilyen jellegű gyakorisági mutatók nagy előnye ugyanis az, hogy a nyelvi, névtani értelemben vett rendszert egészében képesek vizsgálni és ábrázolni, ezáltal pedig a kutató a részrendszerek közti viszonyokra is tekintettel van. E módszernek ugyanakkor igen komoly hátránya az, hogy bizonyos részrendszerek (leginkább a periférián elhelyezkedők) igen alacsony arányban vizsgálhatók, holott sokszor éppen ezek a perifériára szorult, alacsony adatszámú struktúrák révén mutathatunk rá egy-egy névrendszer igen sajátos, a többitől különböző jellemvonásaira.

Ami pedig a névjárási határok meghatározását illeti, én magam a dialektometria módszereihez hasonló elméleti és gyakorlati alapokkal dolgoztam. Mivel a dialektometriai elemzés kvantitatív és kvalitatív jegyeket figyelembe véve egzakt módon tudja a nyelvjárási csoportosításokat elvégezni (KISS J. 2001: 73), ezért a névjárási területek felderítéséhez ugyanezt a szempontrendszert vettem alapul. Az összehasonlító elemzéshez pedig a BRAY–CURTIS-féle indexet alkalmaztam (erről részletesebben lásd I/2. fejezet). Ennek az összevető módszernek is megvannak azonban a maga hátulütői, amelyek mellett nemigen mehetünk el szó nélkül.

Mindenekelőtt azt kell körültekintően meghatároznunk, hogy pontosan mit is tekinthetünk névrendszernek, s ezzel összefüggésben aztán azt is végig kell gondolnunk, hogy milyen helynévszerkezeti kategóriákat érdemes az összehasonlítások során figyelembe venni. Amint erre a korábbi fejezetben többször is rámutattam, a birtoklás kifejezéséhez igen széles spektrumú eszköztár áll a névadók rendelkezésére, ez a szemantikai jegy ugyanis nyelvileg kifejeződhet személyt jelölő közszóval (ezen belül is szerepelhet népnév, foglalkozást, címet jelölő szó, személyt általában jelölő szó), illetőleg személynévvel. Ez utóbbi ugyancsak többféle realizációt megenged, minthogy állhat e szemantikai szerepben családnév, keresztnév, ragadványnév vagy ezek bármelyikének kombinációja. A birtoklást kifejező helynevek ráadásul lehetnek egyrészesek (azaz az előbbi lexikális kategóriák valamelyikével azonos alakúak), de állhatnak kétrészes struktúrában is: földrajzi köznévi vagy helynévi utótaggal összekapcsolódva. Ezeknek a kategóriáknak pedig mindegyike akár jelölt is lehet: az egyrészes neveken ezt a szerepet az *-é* birtokjel töltheti be, a kétrészeseken pedig az utótag birtokos személyjele, esetleg az előtag *-i* melléknévképzője. Jól látható tehát, milyen sok lehetőségből választhatnak a névadók az adott denotátum megnevezésekor. Az eddigi vizsgálataim azt mutatják, hogy az elemzés szintjén fontos ugyan ezeket a szerkezeteket elkülöníteni, az összehasonlításkor azonban nem célszerű ilyen sok alkategóriát felállítani, hanem csupán a nagyobb, összefoglaló jellegű helynévszerkezeti típusokban érdemes gondolkodni (az összevetéskor pl. csupán a személynevet mint összefoglaló kategóriát

célszerű vizsgálnunk, s nem szükséges az összes altípusát külön gyakorisági cellába emelnünk). Akkor ugyanis, ha nem így járunk el, az összehasonlító mátrixunk (a túl sok differenciáló jegy, azaz gyakorisági adat miatt) azt az eredményt fogja sugallni, hogy a vizsgált területen a települések névrendszerei egyáltalán nem hasonlítanak egymásra. Én például a Vas megyei helynévanyag rendszertani vizsgálatát közel 80 helynévi szerkezetet figyelembe véve végeztem el. Ez a szám még mindig igen magas, mivel a kapott eredmények szerint a Vas megyei települések névrendszerei általában csupán 0,6-os hasonlóságot mutatnak egymással. Ráadásul ez az összehasonlító módszer nem megengedő, vagyis az adatok közötti 1%-os differenciát is lényeges különbségnek tekinti, tehát nem intervallumokban (pl. 1–5%) dolgozik. Mindezeket tekintetbe véve azonban úgy vélem, szükség volt erre a szigorú módszertani eljárásra, hiszen csak így lehet esélyünk arra, hogy az esetleges névjárási területeket feltárhassuk.

További kritikaként merülhet fel a módszerrel szemben, hogy noha két település hasonlóságát 0–1-ig tartó skálán jellemzi, sokszor a kapott hasonlósági értékek nem lehetnek valós adatok. Általános esetben ugyanis azt várnánk egy ilyen összevető modelltől, hogy az egymás mellett lévő települések mutatják a legmagasabb fokú egyezést, a vizsgált településtől távolodva pedig a hasonlóság egyre csökken. Az itt kapott eredmények azonban ennek az előzetes elvárásnak nem feltétlenül felelnek meg. Nemegyszer előfordul ugyanis az, hogy egy település a környezőkkel 0,6-os hasonlóságot mutat (a korábban részletezett okok miatt ez tehát egy igen nagyfokú hasonlóságnak számít), míg egy tőle lényegesen távolabbi területen fekvő településsel pedig még nagyobb, akár 0,7-es vagy 0,8-as egyezést ad. Nem világos egyelőre, hogy az ilyen eredményeket mi okozza, ugyanakkor úgy vélem, ezeket a kisebb anomáliákat a mátrix alapú modell finomhangolásával a későbbiekben ki lehet küszöbölni: egyfelől azt kell megállapítanunk, hány és milyen helynévi szerkezet mentén érdemes két névrendszert összevetni, másfelől pedig az összevető, mátrix alapú modellt kell némelyest megengedőbbé tenni. Erre a matematikai statisztika jó néhány lehetőséget nyújt: súlyozás, rangok használata, valamint a szórás vizsgálata stb. A most bemutatott eljárásban ezeket nem használtam, vagyis pusztán az összevetésből kapott eredményeket vetítettem térképre.

## 3. Névjárások meghatározásának lehetőségei konkrét névrendszertani vizsgálatok révén (Vas megye helynévrendszerei alapján)

**1.** A legtöbb összehasonlító tudományterületnek szembe kellett néznie azzal a problémával, hogy a vizsgált jelenségek határai sok esetben nem esnek egybe. Az 1950-es évektől kezdve ennek a jelenségnek a kezelésére az összehasonlító matematikai statisztika

módszereit próbálták felhasználni a kutatók. Az első lépéseket e téren a biológusok tették meg a különböző populációk összehasonlításakor, hiszen az ő tudományterületükön is jellemző problémaként merült fel a jelenségek terjedési vonalának, intenzitásának egyenetlensége. Minthogy a nyelv valójában maga is egyfajta biológiai jelenség, úgy vélem, a kidolgozott összevető módszerek viszonylagos biztonsággal alkalmazhatók bizonyos nyelvi jelenségek, köztük a helynévrendszerek kapcsán is. Összevető helynévrendszertani vizsgálataim során én magam is a BRAY–CURTIS-féle modellt (1957) alkalmaztam (amint erről részletesebben is beszámoltam az I. fejezet módszertani részében), amely több tulajdonság egyidejű összevetését teszi lehetővé.

**2.** A modell alkalmazásával a Vas megyei településeket névrendszertani szempontból összehasonlítva egy összehasonlító mátrixot kaptam, amely alkalmas arra, hogy általa az egyes települések hasonlósági fokát megállapíthassuk. Az összehasonlító analízis eredményének egy részletét szemlélteti az 4. ábra.

| | Nemescsó | Zanat | Meszlen | Ispánk | Szőce | Halastó | Nemeskocs | Jánosháza | Keléd |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **Nemescsó** | NA | 0,6 | 0,6 | 0,5 | 0,5 | 0,5 | 0,4 | 0,4 | 0,3 |
| **Zanat** | NA | NA | 0,6 | 0,5 | 0,4 | 0,4 | 0,3 | 0,3 | 0,1 |
| **Meszlen** | NA | NA | NA | 0,5 | 0,4 | 0,4 | 0,4 | 0,4 | 0,4 |
| **Ispánk** | NA | NA | NA | NA | 0,6 | 0,6 | 0,4 | 0,4 | 0,2 |
| **Szőce** | NA | NA | NA | NA | NA | 0,6 | 0,4 | 0,4 | 0,2 |
| **Halastó** | NA | NA | NA | NA | NA | NA | 0,4 | 0,4 | 0,2 |
| **Nemeskocs** | NA | NA | NA | NA | NA | NA | NA | 0,9 | 0,6 |
| **Jánosháza** | NA | NA | NA | NA | NA | NA | NA | NA | 0,6 |
| **Keléd** | NA | NA | NA | NA | NA | NA | NA | NA | NA |

**4. ábra.** Vas megye néhány településének összehasonlító mátrixa

A táblázatban szereplő számok az egyes települések teljes névrendszerének hasonlóságát, illetve különbségét jelzik. Hasonlóságnak tekintem a 0,5 feletti értékeket, míg az e szám alattiakat különbségként értékelem. Az eredmények leolvasását a mátrixok olvasási módszeréhez hasonlóan kell elvégezni. A táblázatból az derül ki, hogy egyrészt Nemescsó, Zanat és Meszlen, illetve másrészt Nemeskocs, Jánosháza és Keléd helynévrendszere hasonlóságot mutat, s ugyanez mondható el harmadrészt Ispánk, Szőce és Halastó névkincséről is, minthogy hasonlósági arányuk rendre 0,6 vagy afölötti értéket vesz fel. Fontos emellett hangsúlyozni, hogy e három-három település helynévkincse különbözik is a többi „hármas településcsoportok” névrendszerétől: jól szemlélteti ezt a táblázatban kék színnel jelzett mező.

Levonhatjuk továbbá az összevető számadatokból azt a következtetést is, hogy Ispánk, Szőce és Halastó helynévrendszere, noha különbözik Nemescsó, Zanat és Meszlen

helynévrendszerétől, nem mutat olyan fokú eltérést, mint amilyet a Nemeskocs, Jánosháza és Keléd helyneveivel való összevetésben tapasztalunk. Nemescsó ugyanis mindhárom őrségi településsel (tehát Ispánk, Szőce és Halastó névrendszerével) egy gyengébbnek nevezhető (0,5-ös) hasonlóságot jelez, valamint Ispánk névrendszere is ugyanilyen fokú hasonlóságról tanúskodik a Gyöngyös-síki településekkel (tehát Nemescsó, Zanat és Meszlen névrendszerével). Mindebből pedig kellő óvatosság mellett azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Nemescsó, Zanat és Meszlen helynevei bizonyos tekintetben maguk is rendszert alkotnak, s ez a rendszer kisebb hasonlóságot mutat az Ispánk, Szőce és Halastó helynevei által képviselt névrendszerrel. Nemeskocs, Jánosháza és Keléd névrendszere azonban az előbbi kettőtől teljesen eltér. Ezek az eredmények esetlegesen előrevetítik a statisztikailag is igazolt területi különbségek létjogosultságát, s erről még inkább meggyőződhetünk, ha figyelembe vesszük e három település földrajzi elhelyezkedését, amit a 5. ábrán közreadott térképen szemléltetek.[10]

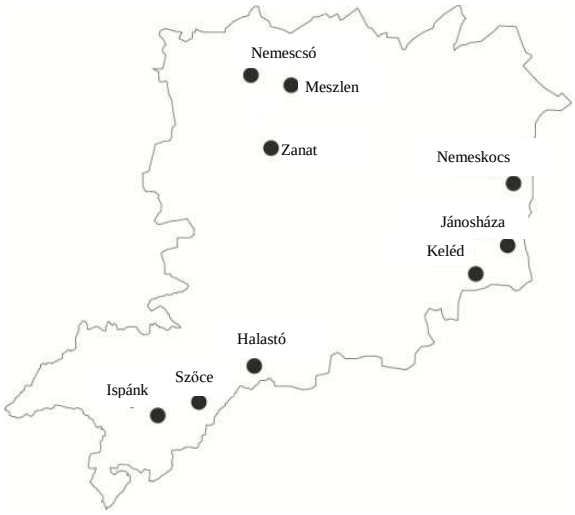


**5. ábra.** A mátrixban szereplő települések elhelyezkedése Vas megyében

Az összevetéshez alapul szolgáló településeket tudatosan választottam ki. A célom az volt, hogy egy kisebb, megyényi területen három-három földrajzilag jól elkülönülő település névmintájának statisztikailag is igazolható különbségét, valamint magát az összehasonlító módszert e példán keresztül bemutassam. Ehhez előzetesen elvégeztem Vas megye 125 településének e módszerrel történő elemzését. A kapott eredményeket a 4. ábrán láthatóhoz hasonló (ám annál kiterjedtebb) mátrixban jelenítettem meg. Ezt a táblázatos megjelenítést azonban az adatok nagy mennyisége miatt nem tartottam kellően informatívnak és áttekinthetőbbnek, ezért ezt (tehát a 4. ábra illusztráló mátrixát) mellőztem, s a térképes megjelenítés mellett döntöttem.

[10] Az I/2.3 alfejezetében közreadott térkép (35. oldal, 3. ábra) segít eligazodni, mely településeket emeltem be a vizsgálatba, s melyeket hagytam ki. Ez a későbbi összehasonlító térképekhez szintén fontos tájékozódási pont lehet.

Minthogy a következő elemzések során több ízben is visszautalok a megye földrajzi-táji tagoltságára, ezért a jobb átláthatóság kedvéért újfent használom azt a már korábban is bemutatott térképet, amely Vas megye földrajzi tájegységeit ábrázolja (lásd még II/1.2. fejezet, 20. ábra).

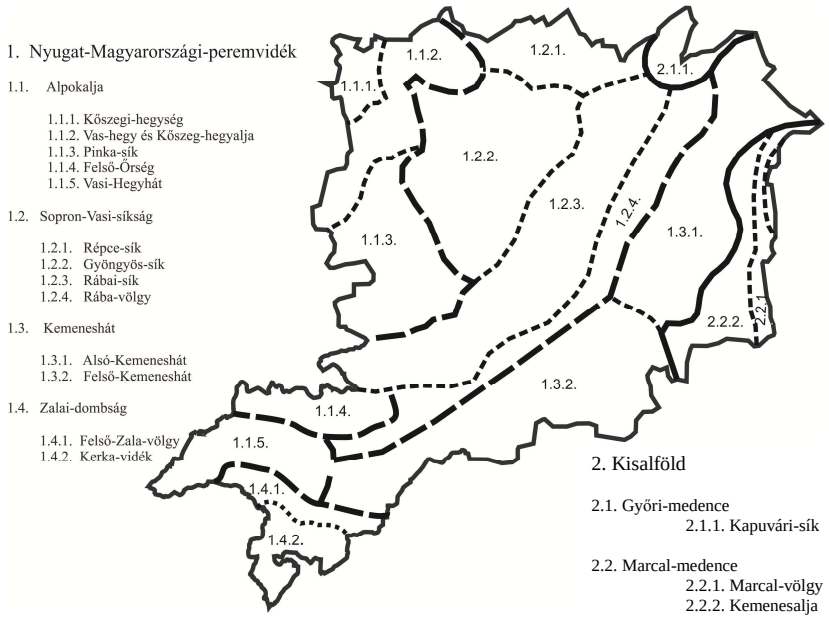


**6. ábra.** Vas megye földrajzi tájai

A kapott eredmények térképre vetítése révén arra is rámutathatunk, hogy egy-egy település névrendszere mely más településekkel tekinthető rendszertani értelemben hasonlónak. Nemescsó (üres karikával jelölöm) hasonlósági térképlapja például az alábbi ábrán látható megoszlást mutatja. A hasonlóság terén mutatkozó távolságot a települések színének sötétsége jelzi (tudniillik minél sötétebb a szín, annál nagyobb fokú hasonlóságot fedezhetünk fel két település között).

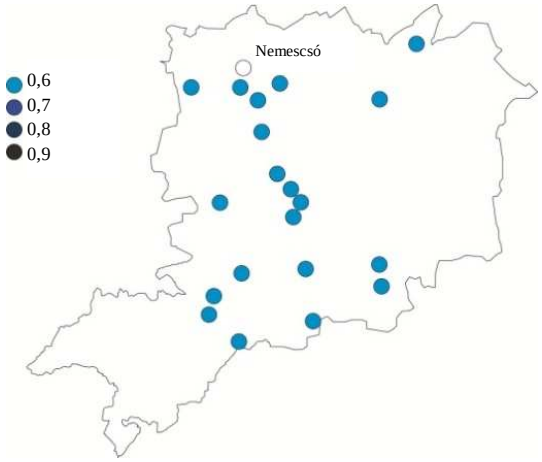


**7. ábra.** Nemescsó hasonlósági térképe

Nemescsó Vas megye észak-nyugati részén helyezkedik el, névmintája pedig elsősorban a megye nyugati részével mutat hasonlóságot. Ha Vas megye összes településének hasonlósági adatait ilyen módon ábrázoljuk, akkor azt a megállapítást tehetjük, hogy minél keletebbre helyezkedik el a megyében egy település, a névmintája annál inkább kiterjed a megye keleti részeire is. Ehhez szemléltetésként Nemescsó hasonlósági mintáját Tompaládonnyal, valamint Jánosházával, azaz egy keletebbre fekvő településsel vetettem össze.

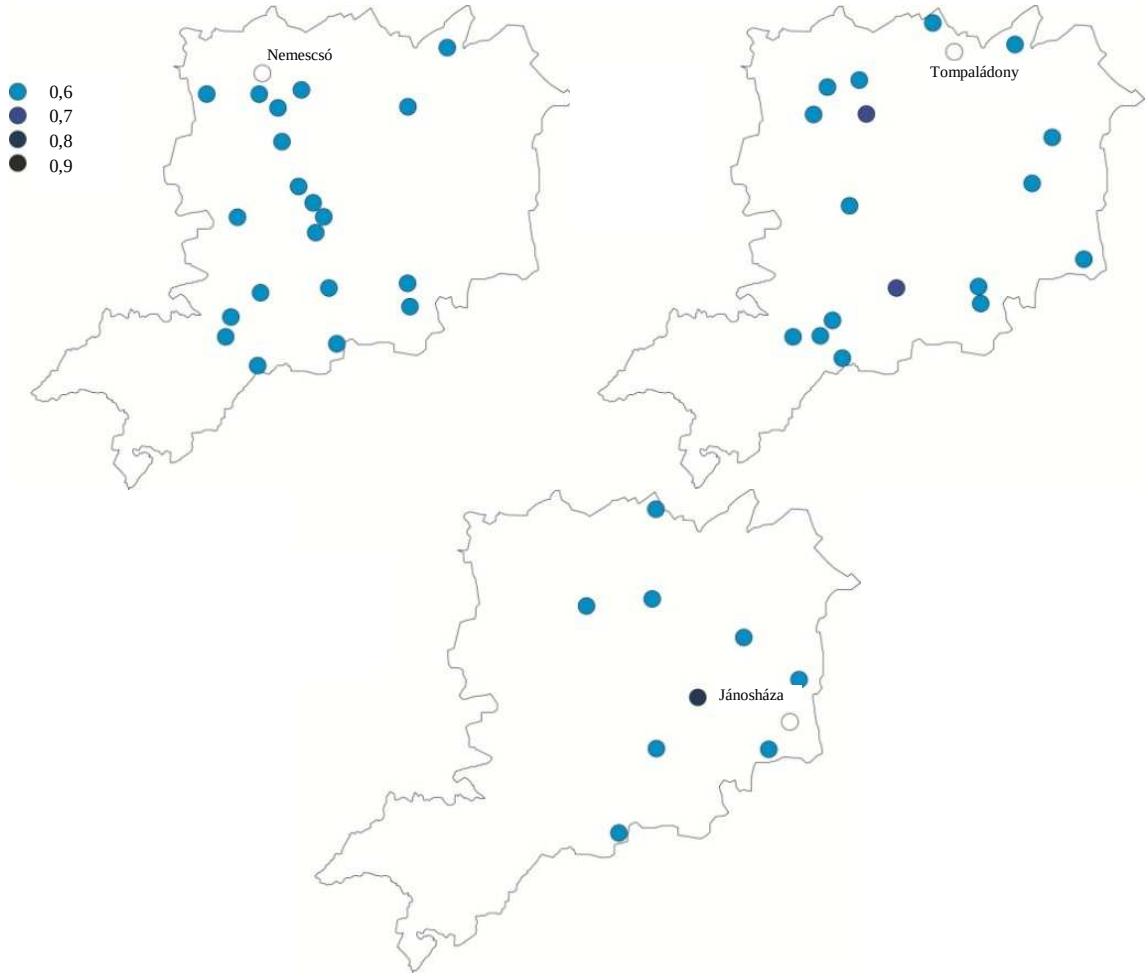


**8. ábra.** Nemescsó, Tompaládony, valamint Jánosháza hasonlósági térképei

Tompaládony névmintájában — a keletibb fekvése következtében — felfedezhetők a Marcal-medencei települések névadási szokásai is. Jánosháza esetében pedig megállapíthatjuk, hogy névmintája a megye középső területéig mutat hasonlóságokat. A nyugat–keleti irányú névmintabeli mozgásoknak mintegy az ellenpontjaként a névminták észak–déli irányú „vonulását” láthatjuk akkor, ha Nemescsó térképlapját Ják, valamint Pinkamindszent hasonlósági modelljével mérjük össze.

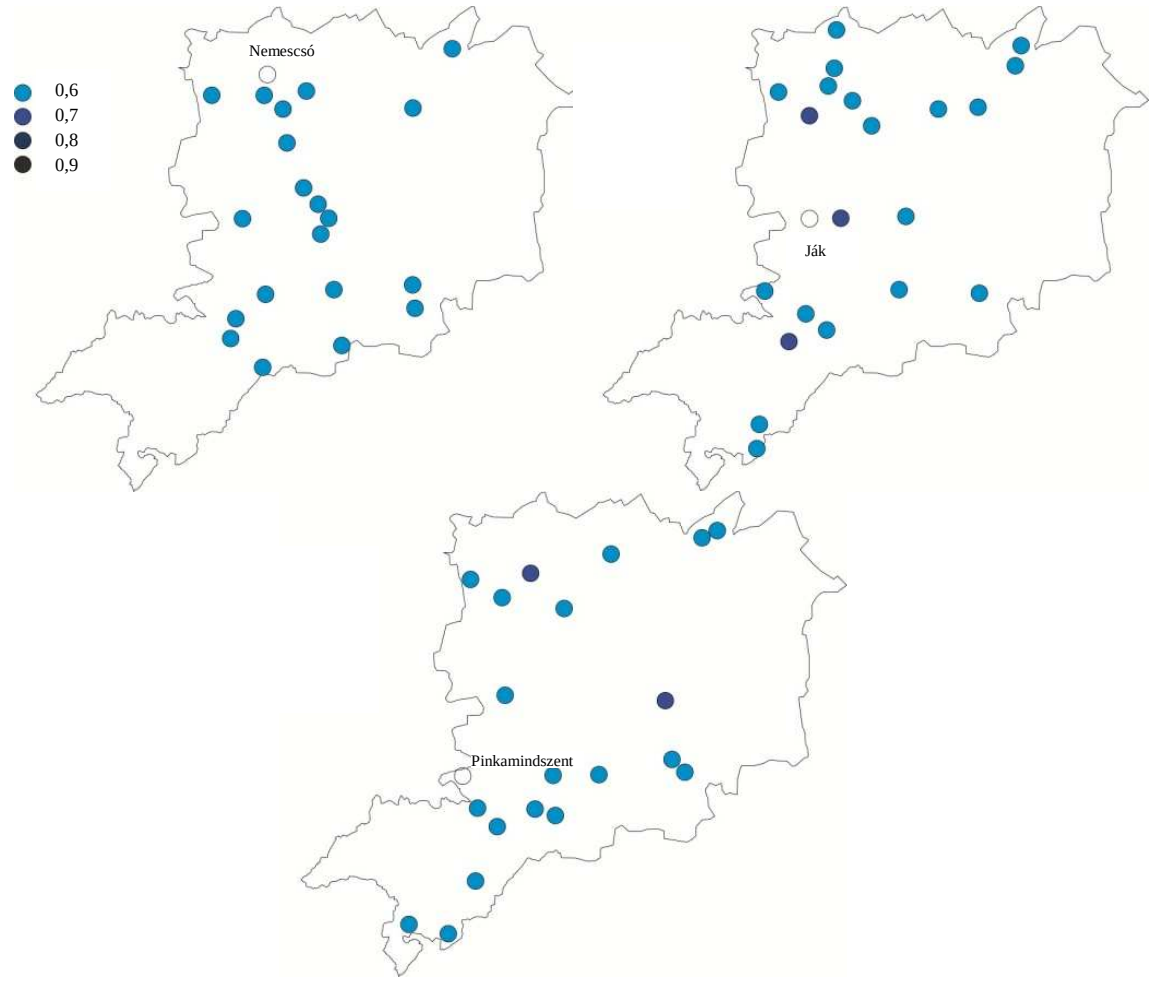


**9. ábra.** Nemescsó, Ják és Pinkamindszent hasonlósági térképei

A térképen jól körvonalazódik, hogy Nemescsó névmintája (a másik vizsgált településekhez, Jákhoz és Pinkamindszenthez képest északibb fekvéséből következően) kevésbé mutat hasonlóságot a déli területek településeivel. Pinkamindszent esetében ez éppen fordítva igaz: noha az északi településekkel is valamelyest egyezéseket találunk, Nemescsóhoz viszonyítva ez a település több, a megye déli részén fekvő település névmintájával állítható hasonlósági rokonságba, Ják mintázata pedig éppen e két település között áll. A névminták észak–déli irányú különbsége azonban ritkábban mutatható ki, mint a nyugat–keleti irány, emiatt a névminták terjedésekor nem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy ez a fajta terjedési vonal jellemző lenne a névrendszerekre. Minthogy tehát az észak–déli irányú eloszlásokat Vas megyében kevésbé tekinthetjük markáns eltérésnek, úgy vélem, a névminták terjedését leginkább sávos, kelet-nyugati elrendezésben rajzolhatjuk meg. Ezt illusztrálja a 10. ábra.

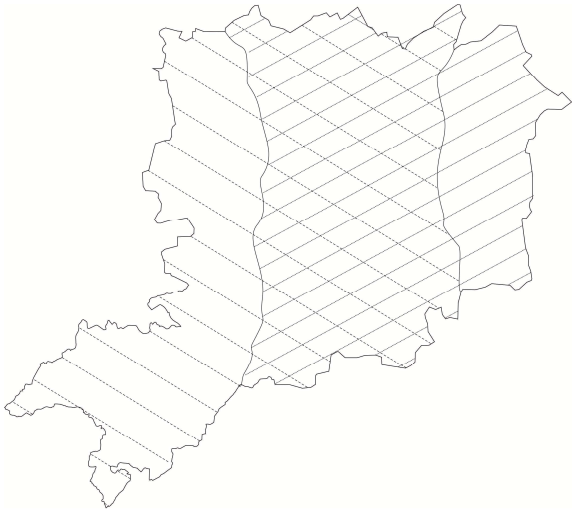

**10. ábra.** A névadási minták sávos jelentkezése Vas megyében

A 10. ábra térképe egy összefoglaló képet ad azon települések hasonlósági eloszlásáról, melyeket az adatbázisba emeltem. Vas megye vonatkozásában ennek alapján azt a megállapítást tehetjük, hogy a térség nyugati felén elhelyezkedő városok, falvak névadási mintája általában a megye középső részéig mutat más településekkel hasonlóságot. A legkeletibb részek hasonlósági mintái pedig általában a vizsgált terület középső vonaláig terjednek. A középső terület azonban mindenképpen érdekes, hiszen az itt található települések névmintái leginkább a nyugati, de több esetben a keleti, főképpen a Marcal-medencében található településekkel mutatnak nagyfokú hasonlóságot.

Nem mehetünk el említés nélkül ugyanakkor a mellett az igencsak szembeötlő jelenség mellett sem, hogy bizonyos települések mintázata csupán néhány más, szomszédos település névmintáival áll hasonlósági kapcsolatban: ezt figyelhetjük meg például Salköveskút vagy Zanat esetében (lásd a 11. ábrán).

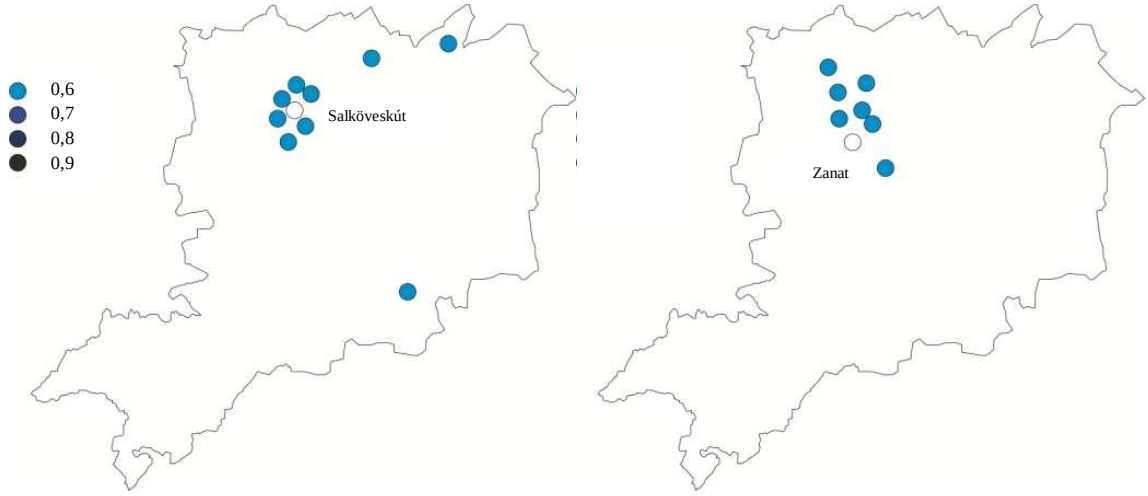


**11. ábra.** Salköveskút és Zanat hasonlósági térképei

Míg a fenti térképlapon leginkább a Gyöngyös-sík területén figyelhető meg egy erősebben jelentkező hasonlósági mintázat a névminták tekintetében, délebbre, az őrségi területeken is tapasztalhatunk néhány településen hasonló, elszigeteltnek mutatkozó rendszertani hasonlóságot.

**12. ábra.** Ispánk és Szőce hasonlósági térképei

Az őrségi területek kapcsán azonban azt is szükséges megjegyezni, hogy a legtöbb itteni névrendszer inkább a nyugati régió névadási mintájába illeszkedik bele, tehát a megye nyugati területeinek helynévadási szokásai figyelhetők meg ezeken a településeken. Ezt tekintetbe véve az Őrség helynévadási szempontból tehát kevésbé egységes.

A fentiekhez hasonló területi eltéréseket a Marcal-medence néhány települése kapcsán is felfedezhetünk: ehhez Boba és Keléd térképlapját hozom illusztrációként.

**13. ábra.** Boba és Keléd hasonlósági térképei

A Marcal-medence településeinek döntő többsége azonban újfent nem mutat egységes képet, ez a térség leginkább egy átmeneti területként fogható fel, hiszen több településének névmintája egyáltalán nem illik bele a környék névmodelljébe, a többi település pedig vagy az északi, vagy a déli területekkel mutat hasonlóságot. Ehhez példaként Szergény névrendszerét említhetem meg, melynek névmintái egyértelműen a megye déli területeivel mutatnak nagyobb egyezést.

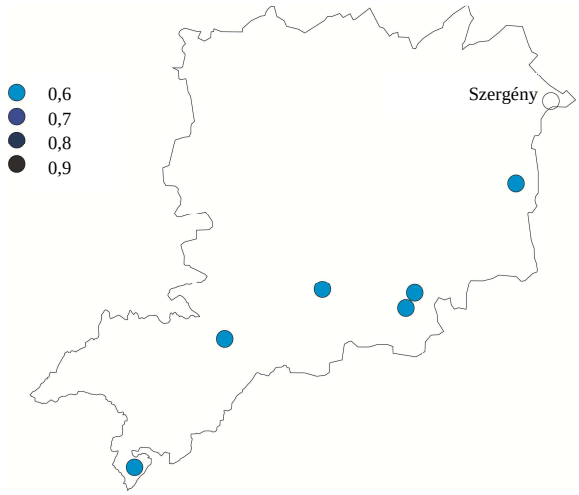


**14. ábra**. Szergény hasonlósági térképe

Végezetül egy további terület esetleg a megye középső, déli részén is regisztrálható, ezt Nagytilaj és Andrásfa térképével szemléltetem.

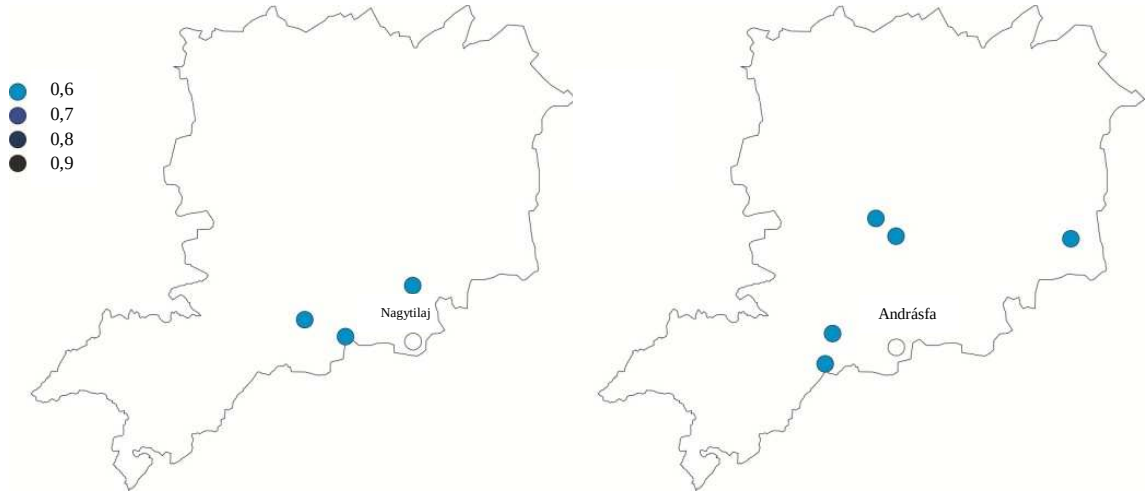


**15. ábra.** Nagytilaj és Andrásfa hasonlósági térképei

Az összevető mátrixból leolvasható eredmények kiértékelése, térképre vetítése által további fontos megfigyeléseket tehetünk. Vannak ugyanis olyan települések, amelyeknél nem

beszélhetünk a névminták keleti vagy nyugati elkülönüléséről. Hasonlósági térképeik tulajdonképpen az egész megyét lefedik, tehát jelentős hasonlóságot mutatnak mind a Marcal-medencével, mind a Kemenesháttal, a Gyöngyös-síkkal vagy az őrségi területekkel. Ezek a települések — amelyek tehát egyfajta „kapu”-ként viselkednek a névminták terjedését illetően — többnyire Vas megye délnyugati területén találhatók. Mivel ezek — a vasi névmodelleket általában véve magukba olvasztó — települések zavarják a mintavonalak megrajzolását, velük e vizsgálatok során nem célszerű számolnunk, azaz a névmintáikat nem érdemes a mintázatok hasonlóságát feltáró vizsgálatokban figyelembe vennünk. A „kapu”-ként viselkedő települések sajátosságainak a szemléltetésére mindazonáltal két példát mégis felvillantok: Bejcgyertyános és Magyarlak névrendszerének hasonlósági mintázatát és kapcsolatait a 16. ábra térképlapjain ábrázoltam.

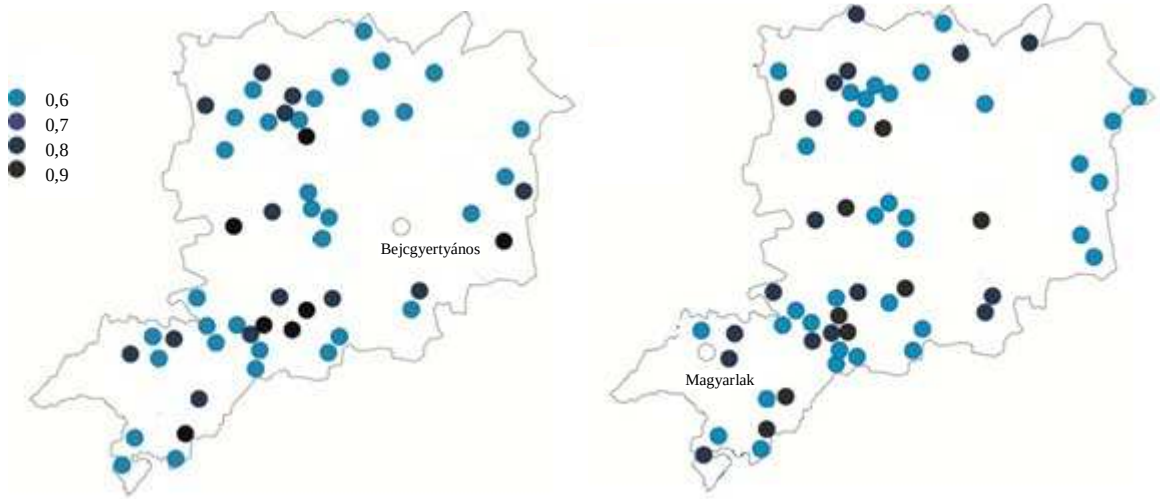


**16. ábra.** Bejcgyertyános és Magyarlak hasonlósági térképlapjai

Áttekintve e települések névrendszerének helynévi szerkezeteit, az ezen a kisebb területen jelentkező nagyfokú, az egész Vas megyére kiterjedő hasonlóságnak a hátterében elsősorban az a körülmény állhat, hogy a kérdéses települések névmintája a megye átlagos névszerkezeti gyakorisági számaival korrelál. E kijelentést igazolhatja az alábbi táblázat, amely a magasabb használati arányú helynévi szerkezetek gyakorisági viszonyait szemlélteti az egyes régiókban.

| | 1. | 2. | 3. | 4. | 5. | 6. | 7. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Gyöngyös-sík | 8,0% | 76,9% | 5,8% | 19,1% | 1,0% | 5,1% | 0,0% |
| Répce-Rába-sík | 6,4% | 73,7% | 6,0% | 7,6% | 2,8% | 10,5% | 2,3% |
| Kemeneshát | 5,9% | 78,1% | 7,8% | 8,3% | 4,7% | 4,2% | 0,7% |
| Őrség | 8,5% | 67,3% | 6,3% | 2,6% | 5,0% | 7,8% | 4,2% |
| Marcal-medence | 7,6% | 65,1% | 6,1% | 1,8% | 6,9% | 1,6% | 0,8% |
| **megyei átlag**[11] | **7,3%** | **72,2%** | **6,4%** | **7,9%** | **4,1%** | **5,8%** | **1,6%** |
| kapuként definiált települések | 7,0% | 71,1% | 8,5% | 7,8% | 5,1% | 5,4% | 1,4% |

**17. ábra.** A „kapu”-ként definiált települések névmintáját szemléltető összehasonlító táblázat

Az összevetésben csupán néhány település átlagos gyakorisági mutatójával dolgoztam, s a településeket más-más földrajzi tájról választottam ki. A táblázatba foglalhatóság érdekében a vizsgált névstruktúrákat számokkal helyettesítettem: 1. puszta földrajzi köznévi egyrészes helynevek, 2. földrajzi köznévi utótagú kétrészes helynevek, 3. személyt jelölő közszó + földrajzi köznév szerkezet, 4. személynév + földrajzi köznév szerkezet, 5. helynév + *alja, eleje* szerkezet, 6. *alsó, felső* melléknév + helynév szerkezet, 7. névutós, határozóragos szerkezet.

A táblázatból kitűnik, hogy a kapuként értelmezett települések átlagos névmintája a névrendszerek magvát alkotó helynévi struktúrák átlagos értékéhez igen közel esik. A megyei átlaghoz képest jelentősebb „kilengést” csupán a személyt jelölő közszó + földrajzi köznév szerkezetben (3.) tapasztalhatunk, a többi helynévi struktúrában ezeknek a településeknek a névmintái a megyei átlagot követik. Annak a jelenségnek a hátterében tehát, hogy a „kapu”-ként definiált települések hasonlósági viszonyai az egész megyét lefedik, megítélésem szerint főképpen az áll, hogy a jellegzetes helynévstruktúrák (tehát tulajdonképpen az egyes helynévmodellek) gyakorisága a megyei átlaghoz nagy mértékben közelít, azzal csaknem azonos.

Ennek a jelenségnek mintegy az inverzét tapasztalhatjuk viszont azoknál a településeknél, amelyek névmintája nem mutat egymással jelentős hasonlóságot. E települések leginkább Vas megye középső régiójában fekszenek, s egyfajta sajátos „zár”-ként viselkednek a névminták terjedésekor. Az alábbi térképlapon tele körrel jelöltem azokat a településeket, amelyek névmintái nem mutatnak szigorú értelemben vett egyezést egyik Vas megyei településsel sem (tehát az itteni fogalommal „zár”-ként határozhatók meg), üres körrel pedig azoknak a

[11] Az ebben a sorban szereplő számok nem tekinthetők ténylegesen megyei átlagnak, hiszen a táblázatban szereplő földrajzi tájaknak csupán néhány települését (összesen 34-et) emeltem be a vizsgálatba. Ezek a korábbiakban igazolt névrendszeri szempontból elkülönülő tájak települései, azok névmintáinak átlagolt értéke néhány jellegzetes szerkezetre koncentrálva. Úgy vélem, hogy e szűkebb adatállomány is kellően jó támpontot adhat a kapuként definiált települések névmintájának az értelmezéséhez.

településeknek az elhelyezkedését szemléltettem, amelyek a korábban jelzett nagyfokú hasonlóságot képviselik (tehát „kapu”-ként viselkednek).

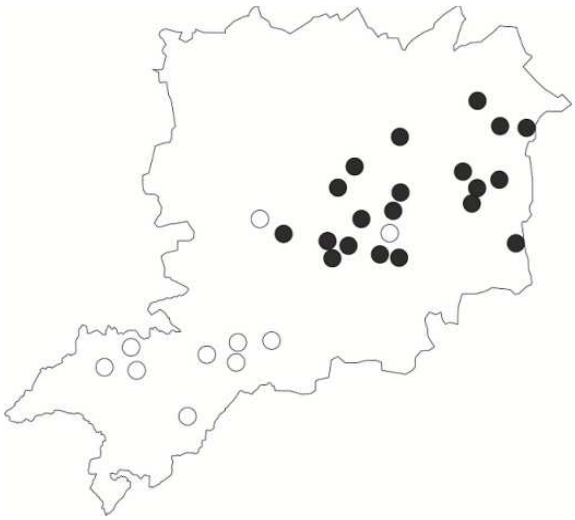

**18. ábra.** A „kapu” és a „zár” szerepű települések elhelyezkedése Vas megyében

Az összehasonlító analízis eredményeinek a kiértékelésekor az egyfajta zárként, valamint kapuként viselkedő települések mintáját tekintetbe véve rajzoltam meg az egyes települések térképlapjait. Ennek az eljárásnak az eredményét, azaz a lehetséges névjárási területeket Vas megye területén a 19. ábra szemlélteti.

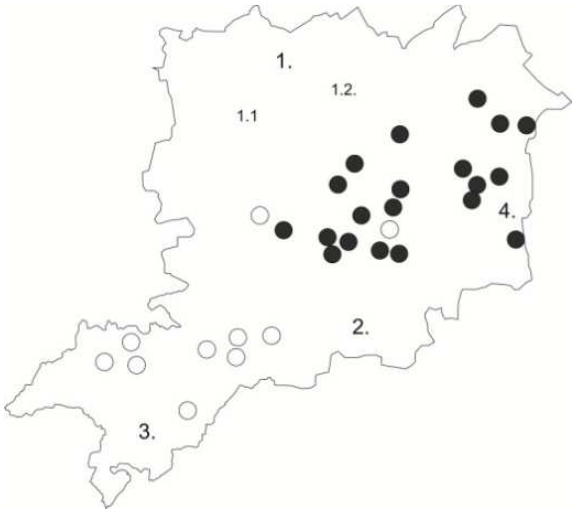


**19. ábra.** Lehetséges névjárási területek Vas megyében

A fentiek alapján Vas megyében megítélésem és a vizsgálati eredmények alapján alapvetően négy nagyobb egységet különíthetünk el: egy a Gyöngyös-sík (1.1.), valamint Rábai- és Répce-sík területein (1.2.), egy másik a Felső-Kemenesháton (2.) található, s ezek

mellett névtanilag kevésbé egységes gócként az őrségi települések jelölhetők meg (3.), míg végül a negyedik névjárási terület leginkább a Marcal-medence és a tőle nyugatabbra eső területek településeit öleli fel (4.). A vizsgálatok azt is sugallják továbbá, hogy az Alpokalján, azaz a megye nyugati szélén is jelentkezik egy elkülönülő névminta, ezzel kapcsolatban azonban azért kell bizonytalanul fogalmaznom, mert ezeknek a településeknek a névanyaga a mintavétel során kiesett az elemzési körből. Ezt a területet ezért a 19. ábra térképén sem jelöltem.

Nem mehetünk el amellett a megfigyelés mellett, hogy a kijelölt névjárási területek sok hasonlóságot mutatnak a nyelvjárási területek térbeli elhelyezkedésével. Ez a viszonylagos egyezés minden bizonnyal abból fakad, hogy a helynévrendszereket is nyelvi jelek összességeként ragadhatjuk meg, s ebből adódóan a területi differenciáltság hasonló mintázattal jelentkezik a helynevek összevető vizsgálatakor is.

# Összegzés

Értekezésemben a helynévrendszerek területi differenciáltságának a vizsgálatát tűztem ki célul: egyfelől az egyes helynévi szerkezetek területi elterjedtségét igyekeztem körülhatárolni, másfelől pedig a differenciáltságot előidéző faktorokat igyekeztem felderíteni. Közülük is kiemelt figyelmet fordítottam a földrajzi táj, a migrációs folyamatok, illetve az idegen nyelvi környezet hatására. Megítélésem szerint ezek ugyanis azok a nyelven kívüli tényezők, amelyek a névrendszerek területi differenciáltságát elsősorban meghatározzák. A vizsgálatok módszertani keretéül a matematikai statisztikai eljárás szolgált; a névelemzéshez pedig HOFFMANN ISTVÁN helynévvizsgálati modelljére építettem. Elemzéseim végén arra az óvatos megállapításra jutottam, hogy a helynévrendszerek területi sajátosságait látva joggal számolhatunk névjárások létezésével.

Munkám zárásaként még néhány szóban ki szeretnék térni ennek a névtanban újkeletű módszertannak a lehetőségeire, illetve itt kívánok rámutatni arra is, hogy milyen változtatásokat tartok lehetségesnek vagy akár szükségesnek a metódust illetően az esetleges további kutatások szempontjaira is tekintettel. E kérdéskörnek azért lehet helye dolgozatom összegzésében, mert az itt végzett munkákhoz illeszkedik ugyan, de feltétlenül túl is mutat rajta, minthogy a jövőbeli vizsgálatokra irányuló gondolatokat összegzi. Elsőként a mintavételt érintem, majd ezt követően a jelenséghatárok megrajzolásáról, valamint a névjárások meghatározására kialakított mátrixokról szólok.

A helynévrendszerek területi differenciáltságát csak nagyszámú helynévanyag elemzése után igazolhatjuk. Ehhez jó alapot, forrásanyagot szolgáltatnak a rendelkezésre álló nagy számú helynévtárak. Azt is látni kell azonban, hogy nem minden település névanyagát használhatjuk fel a vizsgálatainkhoz: ahhoz ugyanis egy reprezentatív mintavételre van szükségünk. Munkámban a mintavételt a külterületi névszám alapján végeztem: azaz figyelemmel arra a körülményre, hogy mennyi az átlagos névmennyiség a Vas megyei települések vonatkozásában. Az olyan települések névrendszereivel aztán, amelyek az átlagértéktől igen nagy mértékben (meghatározott mennyiségben) bármely irányban eltértek, nem számoltam. Noha ez a megoldás is eredményesnek bizonyult, talán érdemes lehet ehhez a külterületi névmennyiség helyett egy másik fontos tényezőt, a névsűrűséget alapul venni az elemzésre szánt települések kiválasztásakor.

A jelenséghatárok megrajzolásakor, vagyis az egyes helynévi szerkezetek területi elterjedtségének meghatározásakor az egyes jelenségek közötti eltérést általában 10%-onként, de szükség szerint olykor 5%-onként vettem fel. Fontos feladatként jelölhető meg ennek kapcsán az, hogy az ilyen irányú vizsgálatokban mi lehet a megfelelő, a leginkább optimális

és eredményre vezető lépésszám, ami tehát a valós, szignifikáns különbséget mutatja az egyes helynévszerkezetek között. Tapasztalataim szerint az egyes morfológiai jelenségeknél az adatok csekély mennyiségéből következően inkább az 5%-os, míg a lexikális szintet érintő vizsgálatok esetében (a magasabb arányú helynévi adatok miatt) a 10%-os lépésszám az ideális. Ez azonban nyilvánvalóan csak Vas megye helynévállományára érvényes, míg az olyan névrendszerekben, ahol színes morfológiai sajátosságokat tapasztalunk (mint például az itt is látott székely névrendszerekben) nem feltétlenül az 5%-os lépésszám a megfelelő.

A mátrix alapú vizsgálatok informatív és véleményem szerint alkalmas módszert szolgáltatnak az egyes jelenségek összevetéséhez. Ennek segítségével ugyanis egy nagyobb területen jó eséllyel rajzolódhatnak ki az egyes névjárási területek. De az egyes névjárási területek korántsem különülnek el élesen egymástól. Annak érdekében azonban, hogy az egyes névjárásterületek sajátosságait minél pontosabban le tudjuk írni, egy olyan összehasonlító statisztikai módszer kidolgozására van szükség, amely — bár nyilván számos hasonlóságot mutat az itt bemutatott, mátrix alapú módszerrel — kizárólagosan a névrendszerekre koncentráló, specifikusan arra megalkotott komparatív modellként születhetne meg. A mostani módszer gyenge pontjait kiküszöbölendő érdemes lenne használni a statisztikában súlyozó faktoroknak, valamint rangoknak nevezett módszereket, ezzel pedig még pontosabb képet alkothatunk a névjárások területi sajátosságairól.

A magyar nyelvterület névjárásainak a megrajzolására persze majd csupán akkor lesz reális esélyünk, ha a magyar nyelvterület teljes helynévkincsét a fenti módszerrel elemeztük. Egy területi szempontból kiterjedtebb adatállomány névrendszertani elemzésével és egy névrendszerekre koncentráló mátrix alapú összevető modell segítségével alkothatunk ugyanis átfogó képet a magyar helynévrendszer névjárásainak térbeli sajátosságairól. E munkához megítélésem szerint jó keretet jelenthet a Magyar Digitális Helynévtár adatbázisa, amelynek nyelvi elemzési szempontokkal való kibővítése jelenleg is zajlik. De az itt bemutatott vizsgálatok talán sikerrel végezhetők kisebb területen is. Tanulságos lehet például egy földrajzi tekintetben vett tájegység (pl. a Bodrogköz) helynévrendszerének ilyen szempontú elemzése. Úgy vélem ugyanis, hogy az egyes régiókra, a magyar nyelvterület egy-egy szeletére koncentráló analízisek jól kiegészíthetik egymást, s a tudásunkat a névrendszerek területi differenciáltságáról még tovább építhetik.

# Irodalom


ANDRÁSFALVY BERTALAN (1980), Néprajzi csoport, kistáj és régió. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* 11–12: 39–58.

BACH, ADOLF (1952–1954), *Deutsche Namenkunde I–II.* Heidelberg.

BALASSA IVÁN–ORTUTAY GYULA (1979), *Magyar néprajz*. Budapest.

BALÁZS JÁNOS (1963), A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 1: 41–52.

BALÁZS JÁNOS (1970), A nevek általános nyelvészeti vonatkozásai. In*: Névtudományi előadások. Nyelvtudományi Értekezések 70.* Szerk. KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF. Budapest. 259–301.

BAŃCZEROWSKI JANUSZ (1999), A kognitív nyelvészet alapelvei. *Magyar Nyelvőr* 123: 78–87.

BAŃCZEROWSKI JANUSZ (2000), A kategorizáció és a jelentés a kognitív nyelvelméletben. *Magyar Nyelv* 96: 35–44.

BARABÁS JENŐ (1957), A Magyar Néprajzi Atlasz elvi és gyakorlati kérdései. *Etnographia* 68: 609–626.

BARABÁS JENŐ (1963), *Kartográfiai módszer a néprajzban*. Budapest.

BARABÁS JENŐ (1967a), A Magyar Néprajzi Atlasz helye és jelentősége az európai etnológiai vizsgálatokban. *MTA I. Osztályának Közleményei* 24: 117–133.

BARABÁS JENŐ (1967b), Mutatvány a Magyar Néprajzi Atlasz anyagából. *Néprajzi Értesítő* 49: 5–72.

BÁRCZI GÉZA (1958), A *magyar szókincs eredete*. Második, bővített kiadás. Budapest.

BÁRTH M. JÁNOS (2006), Háromszéki helynevek nyelvészeti elemzése informatikai módszerekkel. *Helynévtörténeti tanulmányok* 2: 207–217.

BÁRTH M. JÁNOS (2010), Helynevek vagy körülírások? *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 209–221.

BAUKO JÁNOS (2007), Kétnyelvűség és ragadványnév-használat. *Névtani Értesítő* 29. 219–225.

BÉL MÁTYÁS (1735–1742/2011), *Notitia Hungariae novae historico-geographica* (Az új Magyarország történeti-földrajzi leírása). Budapest.

BENKŐ LORÁND (1947), *A Nyárádmente földrajzinevei*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 74. Budapest.

BENKŐ LORÁND (1957), *Magyar nyelvjárástörténet*. Budapest.

BENKŐ LORÁND (1988), *A történeti nyelvtudomány alapjai*. Budapest.

BENKŐ LORÁND (1998), *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest.

BÉNYEI ÁGNES (2002), Az *-i* helynévképző az ómagyar kori helyneveinkben. In: *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ–PÉNTEK JÁNOS. Debrecen–Budapest. 67–77.

BÉNYEI ÁGNES (2007), A *-j* képző szerepe a helynevekben. In: *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói. Nyelv, nemzet, identitás*. III. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ. Debrecen–Budapest. 67–77.

BÉNYEI ÁGNES (2012), *Helynévképzés a magyarban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 26. Debrecen.

BÉNYEI ÁGNES–PETHŐ GERGELY (1998), *Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 2. Debrecen.

BÍRÓ FERENC (1997), Helynévalkotó vízrajzi köznevek a Körösök vidékén. *Magyar Nyelvjárások* 34: 93–114.

BÍRÓ FERENC (1999), *Körösladány helynevei*. Eger.

BÍRÓ FERENC (2002), *Nyelvi-tipológiai vizsgálatok Körösladány helynévrendszerében*. Eger.

BLOOM, STEPHEN A. (1981), Similarity Indices in Community Studies: Potential Pitfalls. *Marine Ecology* 5: 125–128.

BORSOS BALÁZS (2011), *A magyar népi kultúra regionális struktúrája. A Magyar Néprajzi Atlasz számítógépes feldolgozása fényében 1–2*. Budapest.

BRAY, J. ROGER–CURTIS JOHN. T. (1957), An Ordination of the Upland Forest Communities os Southern Wisconsin. *Ecological Monographs* 27: 325–349.

CHAMBERS, JACK–PETER TRUDGILL (1998), *Dialectology*. Cambridge.

CSAPLOVICS JÁNOS (1829), *Gemälde von Ungarn*. Pest.

CSOMORTÁNI MAGDOLNA (1997), *Felcsík helynevei I.* Magyar Névtani Dolgozatok 149. Budapest.

CSOMORTÁNI MAGDOLNA (2005), Karcfalva helynevei II. *Magyar Nyelvjárások* 43: 173–212.

DITRÓI ESZTER (2010), Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 155–169.

DITRÓI ESZTER (2011), Egy lehetséges módszer a helynevek területi különbségeinek igazolására. In: *Helynévtörténeti Tanulmányok* 6: 151–161.

DITRÓI ESZTER (2012), Helynévrendszerek területi differenciáltsága. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 7: 29–39.

DITRÓI ESZTER (2013), Nyelvi érintkezések hatása a helynévmintákra. Vendvidéki esettanulmány. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 9: 89–100.

DÖMÖTÖR SÁNDOR (1960), *Őrség*. Budapest.

EICHLER, ERNST (1966), Strukturelle Versuche in der Onomastik. *Acta Universitatis Carolinae. Philologica* 1–3: 151–162.

EICHLER, ERNST (1976), Sprachkontakte im Lichte der Onomstik. *Onoma* 20: 128–141.

EICHLER, ERNST (1981), Sprachkontakte und Sprachebenen in der Onomastik. *Onomastica Slavogermanica* 13: 7–19.

EICHLER, ERNST–ŠRÁMEK, RUDOLF (1984), Thesen zur toponymischen Integration. In: *Sprachkontakt im Wortschatz. Dargestellt an Eigennamen*. Szerk. CRISTOPH, ERNST MICHAEL–EICHLER, ERNST–HENGST, KARLHEINZ–ŠRÁMEK, RUDOLF. Leipzig. 9–18.

EICHLER, ERNST (1996), Slavische Namengeographie. Der Slavische Onomastische Atlas. In: *Ein Internationales Handbuch zur Onomastik.* Szerk. EICHLER, ERNST–LÖFFLER, HEINRICH –STEGER, HUGO. Berlin–New York. 1106–1121.

FALUS IVÁN–OLLÉ JÁNOS (2008), *Az empirikus kutatás gyakorlata. Adatfeldolgozás és statisztikai elemzés*. Budapest.

Felsőőri Tájszótár. Szerk.: IMRE SAMU. Budapest, 1973.

FKnT. = BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA *Magyar földrajzi köznevek tára*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 32. Debrecen. 2014.

FNH. = FÁBIÁN PÁL–FÖLDI ERVIN–HŐNYI EDE (1998), *A földrajzi nevek helyesírása*. Budapest.

GAÁL ATTILA–KŐSZEGI MIHÁLY (1984), Tolna megye földrajzi nevei régészszemmel. *Dunatáj* 7.1: 58–67.

GERSTNER KÁROLY (1981), Magyar–német kettős földrajzi nevek Komárom megyében. In: *Név és társadalom. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 160.* Szerk. HAJDÚ MIHÁLY–RÁCZ ENDRE. Budapest. 181–183.

GOEBL, HANNS (2006), Recent Advances in Salzburg Dialectometry. *Literary and Linguistic Computing* 21: 411–435.

GOOSKENS, CHARLOTTE–HEERINGA, WILBERT (2004) Perceptive evaluation of Levenshtein dialect distance measurements using Norwegian dialect data. *Language Variation and Change* 16: 189–207.

GUNDA BÉLA (1939), A Magyar Néprajzi Atlasz kérdése. *Néprajzi Értesítő* 31: 294–300.

GYŐRFFY ERZSÉBET (2002), Régi vízneveink funkcionális szerkezetéről. *Magyar Nyelvjárások* 40: 35–46.

GYŐRFFY ERZSÉBET (2005), A helynevek jelentéstani kategóriáiról. *Magyar Nyelvjárások* 43: 95–102.

GYŐRFFY ERZSÉBET (2009), A többnevűség és a szakasznevek folyóvízneveink körében. *Helynévtörténeti tanulmányok* 4: 105–113.

GYŐRFFY ERZSÉBET (2011), *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 20. Debrecen.

HAJDÚ MIHÁLY (1973), A Vásárhelyi-puszta földrajzi nevei. In: *Nyelvtudományi vándorgyűlés. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 133*. Szerk. SZATHMÁRI ISTVÁN. Budapest. 27–36.

HAJDÚ MIHÁLY (1987), Komárom megye földrajzi nevei. *Magyar Nyelv* 83: 375–379.

HAJDÚ MIHÁLY (1991), A magyar névtudomány a nyelvjárástörténeti kutatás szolgálatában. In: *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*. Szerk. KISS JENŐ–SZŰTS LÁSZLÓ. Budapest. 250–254.

HAJDÚ MIHÁLY (1998), Tulajdonnevek a nyelvi rendszerben. *Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei* 24: 52–56.

HAJDÚ MIHÁLY (1999), Névutók a helynevekben. *Magyar Nyelvjárások* 37: 187–192.

HALMOS JUDIT (2013), *Névsűrűségi vizsgálatok a Pápai járásban*. Kézirat. Szakdolgozat. Debrecen.

HEERINGA, WILBERT (2004), *Measuring Dialect Pronunciation Differences using Levenshtein Distance*. Groningen Dissertations in Linguistics 46. Groningen.

HOFFMANN ISTVÁN (1980), A helynevek jelentéstani vizsgálatához. *Magyar Nyelvjárások* 23: 11–22.

HOFFMANN ISTVÁN (1990), Könyv a finn helynevekről (Eero Kiviniemi: Perustietoa paikannimistä). *Magyar Nyelvjárások* 28–29: 157–164.

HOFFMANN ISTVÁN (1991), Rendszer és szintézis helynévkutatásunkban. In: *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*. Szerk. KISS JENŐ–SZŰTS LÁSZLÓ. Budapest. 275–280.

HOFFMANN ISTVÁN (1992), A jelentésbeli helynévalkotás. *Magyar Nyelvjárások* 30: 3–23.

HOFFMANN ISTVÁN (1993a), *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen.

HOFFMANN ISTVÁN (1993b), A helynevek szerkezeti változása. *Hungarológia* 3: 266–278.

HOFFMANN ISTVÁN (1994), Válasz Mező András és Juhász Dezső opponensi véleményére. *Névtani Értesítő* 16: 115–119.

HOFFMANN ISTVÁN (1999), A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 37: 207–216.

HOFFMANN ISTVÁN (2000), Megjegyzések a helynevek szemantikai szerkezetéhez. In: *Lexikális jelentés, aktuális jelentés*. Szerk. GECSŐ TAMÁS. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához IV. Budapest. 110–119.

HOFFMANN ISTVÁN (2003), *Magyar helynévkutatás (1958–2002)*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 7. Debrecen.

HOFFMANN ISTVÁN (2012), Funkcionális nyelvészet és helynévkutatás. *Magyar Nyelvjárások* 50: 9–26.

HORGER ANTAL (1934), *A magyar nyelvjárások*. Budapest.

HORN, HENRY STAINKEN (1966), Measurment of „overlap" in comparative ecological studies. *American Naturalist* 100: 419–424.

IMRE SAMU (1971), *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest.

INCZEFI GÉZA (1960), *Szeged környékének földrajzi nevei*. Nyelvtudományi Értekezések 22. Budapest.

INCZEFI GÉZA (1966), Zala megye földrajzi nevei. *Nyelvtudományi Közlemények* 68: 205–207.

INCZEFI GÉZA (1967), Laza szerkezetű földrajzi nevek típusai és alaki kérdései. *Magyar Nyelv* 63: 64–71.

INCZEFI GÉZA (1968), Néhány megjegyzés és adalék a laza szerkezetű földrajzi nevekhez. *Magyar Nyelv* 64: 207–208.

INCZEFI GÉZA (1970), *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Makó környékének földrajzi nevei alapján*. Budapest.

INCZEFI GÉZA (1973), A határneveket alkotó lexémák sajátságai. *Magyar Nyelv* 69: 465–469.

JANKÓ JÁNOS (1892), *Kalotaszeg magyar népe*. Budapest.

JUHÁSZ DEZSŐ (1981), Veszprém megye helységneveinek rendszere. In: *Név és társadalom. A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 160.* Szerk. HAJDÚ MIHÁLY–RÁCZ ENDRE. Budapest. 253–263.

JUHÁSZ DEZSŐ (1988), *A magyar tájnévadás*. Nyelvtudományi Értekezések 126. sz. Budapest

JUHÁSZ DEZSŐ (1994), Opponensi vélemény HOFFMANN ISTVÁN, A magyar helynevek rendszerének nyelvi elemzése (Egy lehetséges helynévvizsgálati modell) című kandidátusi értekezéséről. *Névtani Értesítő* 16: 108–114.

JUHÁSZ DEZSŐ (1997), A nyelvtörténet a magyar dialektológiában. *Magyar Nyelvjárások* 34: 43–50.

JUHÁSZ DEZSŐ (2001), A magyar nyelvjárások területi egységei. In: *Magyar dialektológia*. Szerk. KISS JENŐ. Budapest. 257–315, 460.

KÁLMÁN BÉLA (1951), *Nyelvjárásaink*. Budapest.

KÁLNÁSI ÁRPÁD (1984), *A Fehérgyarmati járás földrajzi nevei*. Debrecen.

KÁLNÁSI ÁRPÁD (1996), *Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük*. Debrecen.

KÁROLY SÁNDOR (1970), *Általános és magyar jelentéstan*. Budapest.

KÁZMÉR MIKLÓS (1957), *Alsó-Szigetköz földrajzinevei*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 95. Budapest.

KÁZMÉR MIKLÓS (1964), A *fa* 'falva' névföldrajza és megterhelése: Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből. Bárczi Géza születésének 70. évfordulója alkalmából. In: *Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből. Nyelvtudományi Értekezések. 40.* Szerk. LIGETI LAJOS és PAIS DEZSŐ közreműködésével szerkesztette BENKŐ LORÁND. Budapest. 174–180.

KÁZMÉR MIKLÓS, (1970), *A »falu« a magyar helynevekben. XIII–XIX. század*. Budapest.

KISS JENŐ (2001), Nyelvek, nyelvváltozatok, nyelvjárások. In: *Magyar dialektológia*. Szerk. KISS JENŐ. Budapest. 23–56.

KISS JENŐ (2001), A dialektológia és feladatkörei. In: *Magyar dialektológia*. Szerk. KISS JENŐ. Budapest. 61–71.

KISS JENŐ (2001), A kvantitatív dialektológia. In: *Magyar dialektológia*. Szerk. KISS JENŐ. Budapest. 135–140.

KISS LAJOS (1970), Az európai névtudomány fontosabb eredményei. In: *Névtudományi előadások. Nyelvtudományi Értekezések 70.* Szerk. KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF. Budapest. 16–26.

KISS LAJOS (1985), Barangolás földrajzi neveink világában. *Magyar Nyelvőr* 109: 359–366.

KIS TAMÁS (1999), A kocsma- és csárdanevek keletkezésének típusai. *Névtani Értesítő* 21: 323–329.

KIVINIEMI, EERO (1975), *Paikannimien rakennetyypeistä*. Helsinki.

KIVINIEMI, EERO (1978), Paikannimistö systeeminä. In: *Nimistöntutkimus ja paikallishistoria*. Szerk. KIVINIEMI, EERO. Helsinki 73–89.

KIVINIEMI, EERO (1981), Über die gegenwärtigen Perspektiven der finnischen Orstnamenforschung. *Studia Fennica* 24: 29–46.

KIVINIEMI, EERO (1990), *Perustietoa paikannimistä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 148. Helsinki.

KMFN. = *Komárom megye földrajzi nevei*. Szerk. BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC. Budapest, 1985.

KNIEZSA ISTVÁN (1944), *A párhuzamos helynévadás. Egy fejezet a településtörténet módszertanából*. Településtörténeti Tanulmányok 2. Budapest.

KOCÁN BÉLA (2013), *Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa vármegyében*. Kézirat. PhD-értekezés. Debrecen.

KORABINSZKY JÁNOS MÁTYÁS (1786), *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*. Budapest.

KORPÁS ATTILÁNÉ (1996), *Általános statisztika I.* Budapest.

KÓSA LÁSZLÓ–FILEP ANTAL (1975), *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. Budapest.

KÓSA LÁSZLÓ (1998), *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon*. Budapest.

KÓSA LÁSZLÓ (2001), *A magyar néprajz tudománytörténete*. Budapest.

KOVÁTS DÁNIEL (1997), Változatok és változások Sárospatak helynévkincsében. In: *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai. Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 209.* Szerk. B. GERGELY PIROSKA–HAJDÚ MIHÁLY. Budapest. 301–305.

KRISTÓ GYULA (2001), Nyelvtudomány. In: *A történelem segédtudományai*. Szerk: BERTÉNYI IVÁN. Budapest. 319–330.

KSH 1949 = *Központi statisztikai hivatal. 1949 évi népszámlálás. 9. Demográfiai eredmények* Budapest. 1952.

LÁSZLÓ PÉTER (1987), Népességcsere Bonyhádon 1944–1948-ban. In: *Tanulmányok Bonyhád történetéből*. Szerk. BÁBEL ERNŐ–LÁSZLÓ PÉTER. Bonyhád. 167–178.

LADÁNYI MÁRIA–TOLCSVAI NAGY GÁBOR (2008), Funkcionális nyelvészet. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 22: 17–58.

LAZICZIUS GYULA (1936), *A magyar nyelvjárások*. Budapest.

LELKES GYÖRGY (2011), *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Budapest.

LŐRINCZE LAJOS (1947), *Földrajzineveink élete*. Budapest.

MELICH JÁNOS (1914), Keresztneveinkről. *Magyar Nyelv* 10: 149–156.

MELICH JÁNOS (1925), Ómagyar nyelvjárások. *Magyar Nyelv* 21: 52–53.

MENKE, HUBERTUS (1996), Die Namen in Deutschland. In: *Ein Internationales Handbuch zur Onomastik.* Szerk. EICHLER, ERNST–LÖFFLER, HEINRICH –STEGER, HUGO. Berlin–New York. 1070–1080.

MEZŐ ANDRÁS (1968), Megjegyzések a laza szerkezetű földrajzi nevekhez. *Magyar Nyelv* 64: 51–56.

MEZŐ ANDRÁS (1981), In: *Név és társadalom. A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 160.* Szerk. HAJDÚ MIHÁLY–RÁCZ ENDRE. Budapest. 85–99.

MEZŐ ANDRÁS (1982), *A magyar hivatalos helységnévadás*. Budapest.

MNL. = *Magyar néprajzi lexikon*. Főszerk. ORTUTAY GYULA. Budapest. 1977–1992.

MKK. = *Magyarország kistájainak katasztere*. Szerk. DÖVÉNYI ZOLTÁN. Budapest. 2010.

MORISITA, MASAAKI (1959), Measuring of interspecific association and similarity between communities. *Memoirs of the Faculty of Science, Kyushu University Series E* 3: 65–80.

MUKICS FERENC (1997), *Szlovén nyelvkönyv*. Szombathely.

MUKICSNÉ KOZÁR MÁRIA (1984), *Szlovén etnikai terület néprajzi topográfiája – 20. század*. Ljubljana–Szombathely.

NAGY MÁTÉ ANDRÁS (2013), *Vizsgálatok a Bodrogköz helyneveinek köréből*. Kézirat. Szakdolgozat. Debrecen.

NICOLAISEN, W. F. H. (1980), Onomastic Dialects. *American Speech* 55: 1: 36–45.

NYIRKOS ISTVÁN (1993), A földrajzinév-sűrűség kérdéséhez. *Névtani Értesítő* 15: 244–246.

OLÁH MIKLÓS (1538/2003), *Hungaria*. Budapest.

ORTVAY TIVADAR (1882), *Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig. I–II*. Budapest.

ÖRDÖG FERENC (1981), *Zala megye helységneveinek rendszere*. Magyar Névtani Dolgozatok 12. Budapest.

ÖRDÖG FERENC (1989), Helynévgyűjteményeink mint az onomatodialektológia forrásai. *Baranyai Művelődés* 3: 27–33.

ÖRDÖG FERENC (1991), Személyneveink onomato-dialektológiai vizsgálatáról. In: *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY–KISS JENŐ. Budapest. 488–496.

PAIS DEZSŐ (1936), A fa alakváltozásaihoz. *Magyar Nyelv* 32: 106–110.

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA (2008), A kulturális régiók néprajzi vizsgálata. In: *Tájak, népek, népcsoportok*. Szerk. PALÁDI-KOVÁCS ATTILA. Budapest. 7–21.

PAPP LÁSZLÓ (1970), Névtudomány és nyelvtudomány In: *Névtudományi előadások. Nyelvtudományi Értekezések 70.* Szerk. KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF. Budapest. 26–32. Budapest.

PÁSZTOR ÉVA (2013), *Határnevek névrendszertani vizsgálata (Hajdúnánás határának helynevei alapján)*. Kézirat. PhD-értekezés. Debrecen

PÁVEL ÁGOSTON (1976), *Pável Ágoston válogatott tanulmányai és cikkei*. Szombathely.

PENAVIN OLGA (1970), Észak-Bácska földrajzi neveiről. In: *Névtudományi előadások. Nyelvtudományi Értekezések 70.* Szerk. KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF. Budapest. 93–99.

PESTI JÁNOS (1989), Szóföldrajzi szempontok a történeti és mai magyar földrajzi nevek vizsgálatában. In: *Névtudomány és művelődéstörténet. Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 183.* Szerk. BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC. Budapest. 156–159.

PÓCZOS RITA (2001), *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 5. Debrecen.

PÓCZOS RITA (2004), A Garam és az Ipoly víznévrendszerének nyelvi rétegei. *Helynévtörténeti tanulmányok* 1: 105–127.

PÓCZOS RITA (2009), Etnikai viszonyok tükröződése a helynévmodellekben. *Helynévtörténeti tanulmányok* 4: 17–34.

PÓCZOS RITA (2010), *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása*. A Magyar Névarchívum kiadványai 18. Debrecen.

RÁCZ ANITA (1997), Névtani vizsgálódások az Árpád-kori Bihar megye területéről. In: *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai. A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 209.* Szerk. B. GERGELY PIROSKA–HAJDÚ MIHÁLY. Budapest. 259–262.

RÁCZ ANITA (2000), A szerkezeti változás szerepe Bihar megye ómagyar kori településneveinek kialakulásában. *Magyar Nyelvjárások* 38: 337–345.

RESZEGI KATALIN (2009), A jelentéshasadás mint helynévalkotási mód. *Helynévtörténeti tanulmányok* 4: 35–46.

RESZEGI KATALIN (2011), *Hegynevek a középkori Magyarországon*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 21. Debrecen.

SEBESTYÉN ÁDÁM (1994), *Kakasdi stációk*. Kakasd.

SEBESTYÉN ÁDÁM (2008), *A bukovinai székelység tegnap és ma*. Második kiadás. Szekszárd.

SEBESTYÉN ÁRPÁD (1960), Egy s más az élő dűlőnévanyagról. In: *Névtudományi vizsgálatok*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság névtudományi konferenciája. Budapest, 1958. Szerk. PAIS DEZSŐ–MIKESY SÁNDOR. Budapest. 82–85.

SEBESTYÉN ÁRPÁD (1970), A tulajdonnevek jelentéstanához. *Névtudományi előadások. Nyelvtudományi Értekezések 70.* Szerk. KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF. Budapest. 301–307.

SEBESTYÉN ÁRPÁD (1998), A névutós helynevek kérdéséhez. *Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei* 24: 77–79.

SÉGUY, JEAN (1973), La dialectométrie dans l'atlas linguistique de la Gascogne. *Revue de Linguistique Romane* 37: 1–24.

SOLT GYÖRGY (2010), *Valószínűség-számítás*. 17. kiadás. Budapest.

J. SOLTÉSZ KATALIN (1979), *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.

J. SOLTÉSZ KATALIN (1986), Szokatlan alaki szerkezetű helynevek. *Névtani Értesítő* 11: 73–82.

J. SOLTÉSZ KATALIN (1989), Szokatlan alaki szerkezetű helyneveinkről. Baranyai Művelődés 3: 46–50.

SØRENSEN, THORWALD JULIUS (1948) A method of establishing groups of equal amplitude in plant sociology based on similarity of species content, and its application to analyses of the vegetation on Danish commons. *Biologiske Skrifter / Kongelige Danske Videnskabernes Selskab* 5: 1–34.

ŠRÁMEK, RUDOLF (1972–1973), Zum Begriff „Modell" und „System" in der Toponomastic. Onoma 17: 55–75.

ŠRAMEK, RUDOLF (1978), Zu den theoretischen Problemen der Namenforschung im Sprachkontakt. *Onoma* 22: 388–401.

ŠRÁMEK, RUDOLF (1986): Die Stellung der onymischen Benennungsmodells in der Namenintegration. *Onomastica Slavogermanica* 15: 29–35.

SZABÓ T. ATTILA (1988), *Nyelv és település. Válogatott tanulmányok és cikkek VII.* Budapest

SZEGFŰ MÁRIA (1991), A névszóképzés. In: *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei.* Főszerk. BENKŐ LORÁND. Budapest. 188–255.

SZEMÁK ÉVA (2012), *Helynévvizsgálatok a romániai Szatmár-megye területéről*. Kézirat. Szakdolgozat. Debrecen

SZÉPE GÖRGY (1970), Kommunikációs és grammatikai megjegyzések a névről. *Névtudományi előadások. Nyelvtudományi Értekezések 70.* Szerk. KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF. Budapest. 307–311.

SZILÁGYI N. SÁNDOR (1997), *Hogyan teremtsünk világot? (Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára).* Második kiadás. Kolozsvár.

SZILÁGYI N. SÁNDOR (2000), *Világunk, a nyelv*. Budapest.

SZÖVÉNYI KATALIN (1994), *Háznevek a Vendvidéken*. In: Magyar Névtani Dolgozatok 126. Budapest.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR (2008), A tulajdonnév jelentése. In: *Név és valóság. (A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Szerk.: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 30–41.

TMFN. = *Tolna megye földrajzi nevei*. Szerk. ÖRDÖG FERENC–HAJDÚ MIHÁLY. Budapest. 1981.

TÓTH VALÉRIA (1996), Birtokos jelzős szerkezetű mikrotoponimák a korai ómagyar korban. *Magyar Nyelvjárások* 33: 59–70.

TÓTH VALÉRIA (1997), Vizsgálódások a korai ómagyar kor képzett helyneveinek körében. *Magyar Nyelvjárások* 34: 147–170.

TÓTH VALÉRIA (1998), Ómagyar helyneveink és a névföldrajz. *Magyar Nyelvjárások* 35: 119–123.

TÓTH VALÉRIA (1999a), Helynevek a helynevekben. *Magyar Nyelvjárások* 37: 435–442.

TÓTH VALÉRIA (1999b), A helynevek jelentéstani vizsgálatához: *Névtani Értesítő* 21: 55–61.

TÓTH VALÉRIA (2001a), *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abaúj és Bars vármegye)*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 6. Debrecen.

TÓTH VALÉRIA (2001b), A helynevek lexikális szerkezetéről. *Folia Uralica Debreceniensia* 8: 643–655.

TÓTH VALÉRIA (2001c), *Abaúj és Bars vármegye korai ómagyar kori helyneveinek történetietimológiai szótára*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 4. Debrecen.

TÓTH VALÉRIA (2002), A helynévmodellek nyelvföldrajzi vizsgálata a korai ómagyar korban. In: *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ–PÉNTEK JÁNOS. Debrecen. 127–138.

TÓTH VALÉRIA (2010), Egy sajátos morfológiai jelenség a régi magyar helynévadásban. Az *-é* birtokjel helynévalkotó szerepéről. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 17–32.

ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár 1–4*. Szerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Budapest, 1979–2002.

VARGHA FRUZSINA SÁRA (2008), Nyelvjárási és helynévtörténeti adatok számítógépes feldolgozása. In: *Kontextus–Filológia–Kultúra II.* Szerk. FRANTIŠEK ALABÁN. Banská Bystrica–Eger. 77–84.

VARGHA FRUZSINA SÁRA–BODÓ CSANÁD (2008), Régi nyelvatlaszok — új módszerek. *Magyar Nyelv* 54: 335–351.

VARGHA FRUZSINA SÁRA–VÉKÁS DOMOKOS (2009), *Magyar nyelvjárási adattárak vizsgálata interaktív dialektometriai térképekkel*. Előadás a Magyar Nyelvtudományi Társaság felolvasóülésén. http://bihalbocs.hu/eloadas/dialektometria_20090324.pdf

VARGHA FRUZSINA SÁRA (2010), A dialektometria alkalmazása és történeti helynevek nyelvföldrajzi vizsgálata a Székelyföldön. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 223–233.

VARGA MÁRIA (1981), A Veszprém megyei tapolcai járás földrajzinév-gyűjtésének és közzétételének tapasztalatai. In: *Név és társadalom. A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 160.* Szerk. HAJDÚ MIHÁLY–RÁCZ ENDRE. Budapest. 159–162.

VMFN. = *Vas megye földrajzi nevei*. Szerk. BALOGH LAJOS–VÉGH JÓZSEF. Szombathely, 1982.

VÉGH JÓZSEF (1959), *Őrségi és hetési nyelvatlasz*. Budapest.

VeMFN. = *Veszprém megye földrajzi nevei. IV. A Veszprémi járás*. Szerk. ÖRDÖG FERENC. Budapest, 2000.

VMK. = *Vas megye kézikönyve*. Szerk. PETE GYÖRGY. Szombathely, 1999.

VÖRÖS OTTÓ (1999), *Vízrajzi köznevek szóföldrajzi és jelentéstani vizsgálata*. Magyar Nyelvtudományi Közlemények 211. Budapest.

WOLDA, HENK (1981) Similarity Indices, Sample Size and Diversity. *Oecologia* 50: 296–302.

ZILLIACUS, KURT (1972), Nimistötietellisten synteesien aikaa. *Kalevalaseuran vuosikirja* 52: 360–382.

ZSILINSZKY ÉVA (1991), A névutók. In: *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Budapest. 442–460.

# Melléklet

## 1. Az értekezés magyar nyelvű összefoglalója

A helynévrendszerekben megfigyelhető területi eltéréseket — melyek leginkább a mikrotoponimák szerkezetében érhetők tetten — a névkutatás a korábbiakban nem tekintette elsődleges vizsgálati tárgyának. Dolgozatommal ezt a hiányt szeretném bizonyos vonatkozásokban pótolni. Elsődleges célkitűzésként azt a névtani szakirodalomban többször felvetett kérdést igyekszem megválaszolni, hogy a helynévrendszerekben megfigyelhetők-e jelenséghatárok, illetve esetlegesen névjárások.

Disszertációm három nagyobb egységből áll. Az első fejezetben a helynevek rendszerszerűségének, valamint modellálhatóságának a kérdését járom körül, majd ehhez kapcsolódón összegzem a helynévrendszerekben megfigyelhető jelenséghatárokkal, illetve névjárásokkal kapcsolatos kérdéseket. E fejezet következő nagyobb részében ismertetem azt a módszert, melyet alkalmasnak találok ennek a kérdésnek a vizsgálatára.

Munkám második nagyobb fejezetében elsőként három területileg elkülönülő térség helynévadási mintái vetem össze, igazolva ezzel, hogy a földrajzi távolság névrendszertani különbségeket okozhat. Ezt követően pedig Vas megye helynévállományán keresztül településenkénti összehasonlító vizsgálattal igyekszem bizonyítani, hogy egyes jelenségeknek, helynévi szerkezeteknek a terjedését bizonyos földrajzi tényezők nagyban befolyásolják.

A következő alfejezetben a migráció helynévrendszerekre gyakorolt hatását vizsgálom meg. Munkahipotézisem ennek kapcsán az volt, hogy a migráció következtében a helynévadási minták is „vándorolhatnak”, így a névminták egymásra hatása előidézheti azok elkülönülését. Ebben a fejezetben a székely és a dunántúli helynévadási szokásokat vetettem össze, mindehhez pedig három Tolna megyei település névanyagával dolgoztam. Az általam vizsgált Tolna megyei falvakba a határrendezéseket követően székelyeket telepítettek le. A vizsgálatra szánt települések névanyaga ezáltal alkalmasnak mutatkozott arra, hogy általuk a névrendszerek különbségeit felderíthessük.

A második fejezet következő alfejezete az előzőhöz nagyban hasonló feltevésen alapszik. A disszertáció ezen egységében az idegen nyelvi környezet névrendszerekre gyakorolt hatását járom körül. Alaphipotézisem szerint ugyanis a különböző nyelvek helynévadási mintái befolyással lehetnek egymásra. Ennek bemutatására választásom a Vas megyei Vendvidék magyar–német–szlovén helynévanyagára esett, s eme korpusz alapján vizsgáltam meg a különböző etnikumokhoz tartozó névrendszereket, azok különbségeit és hasonlóságait.

Dolgozatom záró, harmadik fejezetében egy matematikai statisztikai modell segítségével arra teszek kísérletet, hogy megragadjam a névjárási területeket. Választásom a BRAY–CURTIS-féle mátrix alapú összehasonlító modellre esett, mely alkalmas különböző rendszerek több tulajdonság mentén való összehasonlítására. E vizsgálathoz Vas megye helynévállományát használtam fel.

Munkám során adatbázisba emeltem Felcsík, a Fehérgyarmati és a Veszprémi járás 3-3 településének több mint 2300 mikronévi adatát (CSOMORTÁNI 1997, 2005, VeMFN. 2000, KÁLNÁSI 1984). Emellett a migrációs kérdések vizsgálata kapcsán három Tolna megyei település: Izmény, Kakasd és Bonyhád helynévkincsét is felhasználtam a „Tolna megye földrajzi nevei” (TMFN. 1981) című adattár alapján. Dolgozatom egészében a helynévkorpusz törzsét a „Vas megye földrajzi nevei” (VMFN. 1982) című munkából merítettem, 135 település névanyagát tekintettem át azzal a céllal, hogy segítségével a helynévrendszerek területi differenciáltságát igazoljam. A fentiekben jelzett valamennyi vizsgálati szempontot kielégítendő az elemzéshez felhasznált helynévkorpuszom összesen mintegy 12.000 helynévi adatot tartalmaz.

## 2. Az értekezés angol nyelvű összefoglalója

Territorial differences in toponym systems, that can be identified mainly in the structure of microtoponyms, have not been considered as a primary concern by onomastics so far. My dissertation aims at filling this gap in certain respects. My main objective was to answer the question often raised in onomastic literature whether there exist boundaries for phenomena in toponym systems or perhaps onomastic dialects.

My dissertation consists of three larger units. The first chapter focusses on the question of the systemic character of and the ways of creating models from toponyms and then, in connection to this, sums up issues concerning boundaries of phenomena and onomastic dialects that can be identified in toponym systems. In the second part of this chapter details regarding the method I consider appropriate to study this question are described.

In the second chapter of my work, I first compare toponym-giving patterns of three areas which are not linked territorially, and thus I prove that geographical distance may result in differences in name taxonomy. I then use a comparative study for the set of toponyms of Vas county by municipalities to try to prove that the diffusion of certain phenomena and toponym structures is highly influenced by certain geographical factors.

In the next subchapter, I study the influence exerted by migration on toponym systems. My work hypothesis in this regard was that migration of people results also in the migration of toponym-giving patterns, thus a cross-influence of name-patterns may result in their separation. In this chapter, I compare toponym-giving habits of Székely and Transdanubian people, based on the toponyms of three villages in Tolna county. The Tolna villages I researched saw the settlement of Székely people following the boundary rearrangements. The toponyms of villages selected for the study thus seemed appropriate to cast a light on the differences in onomastic systems.

The next subchapter of the second chapter is based on a presumption very similar to the previous one. In this part of the dissertation, I examine the influence on onomastic systems exerted by a foreign language environment. My basic hypothesis is that toponym-giving patterns of different languages may influence each other. I wish to present this using the Hungarian/German/Slovenian toponyms of the Vend region in Vas county. This was the corpus based on which I examined toponym systems belonging to each ethnic group, as well as their differences and similarities.

In the third and final chapter of my dissertation a mathematical statistics model is applied to define onomastic dialect areas. I chose the BRAY–CURTIS matrix based comparative model

which is suitable for comparing different systems according to several features. For this study, I used the toponym systems of Vas county.

During my research, I uploaded more than 2,300 micronyms from Felcsík, three municipalities of the Fehérgyarmat and three ones of the Veszprém microregion (CSOMORTÁNI 1997, 2005, VeMFN 2000, KÁLNÁSI 1984). In addition, I also used the toponyms of three Tolna municipalities—Izmény, Kakasd and Bonyhád—based on "Tolna megye földrajzi nevei" (Geographical names of Tolna county; TMFN 1981). In my entire dissertation, I have use as basis the bulk of the toponym corpus from "Vas megye földrajzi nevei" (Geographical names of Vas county; VMFN 1982). I examined the toponyms of 135 municipalities with the aim of proving the territorial differentiation of toponym systems. In order to have all the examination aspects described above covered, my toponym corpus for the analysis contains approx. 12,000 contemporary toponyms.

**3. Néprajzi tájak (BALASSA–ORTUTAY: 1979: 34)**

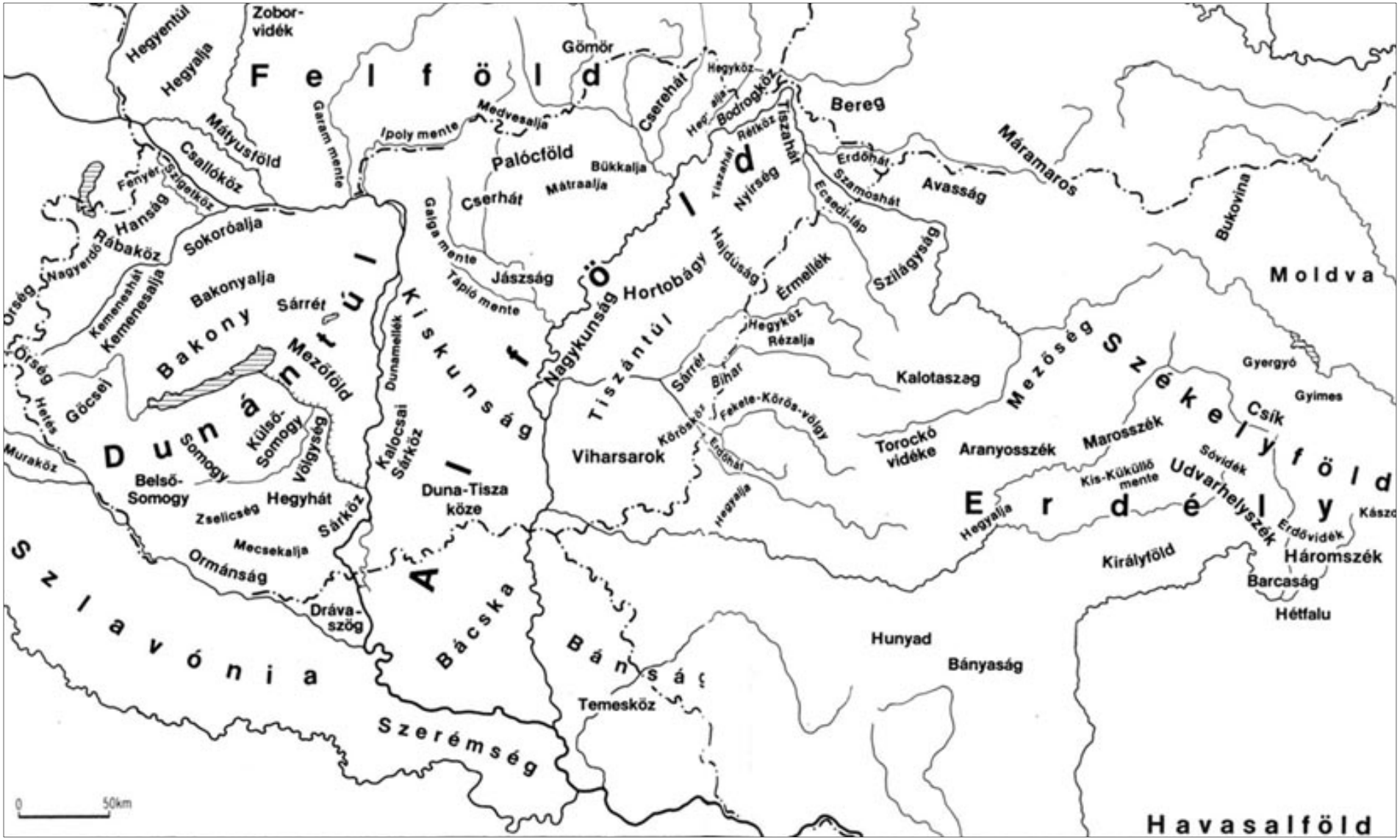

**4. Magyarország földrajzi tájai (forrás: MKK. 2010)**

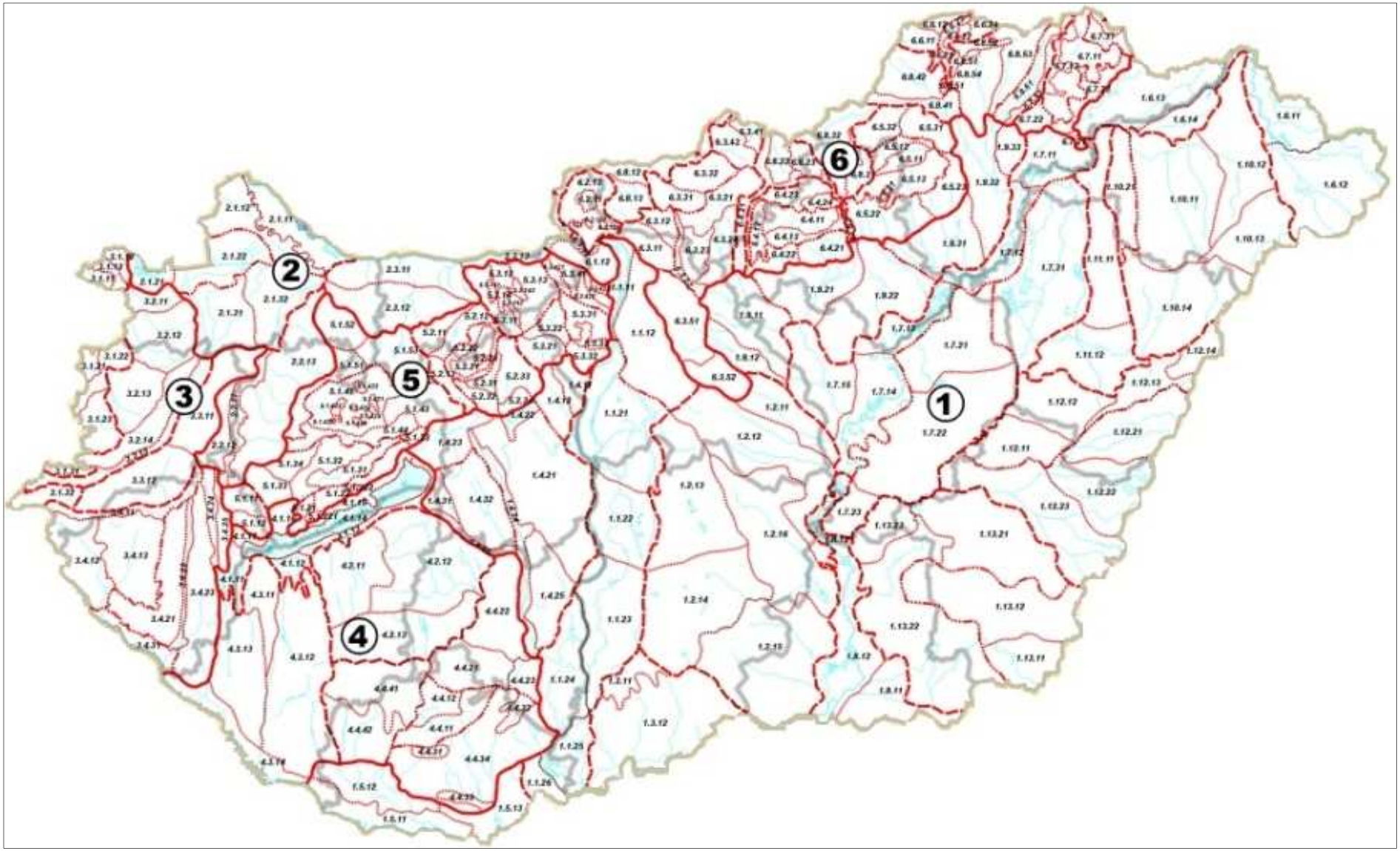

**5. A mai magyar nyelvjárási régiók és csoportok (forrás: JUHÁSZ 2011: 460–461)**

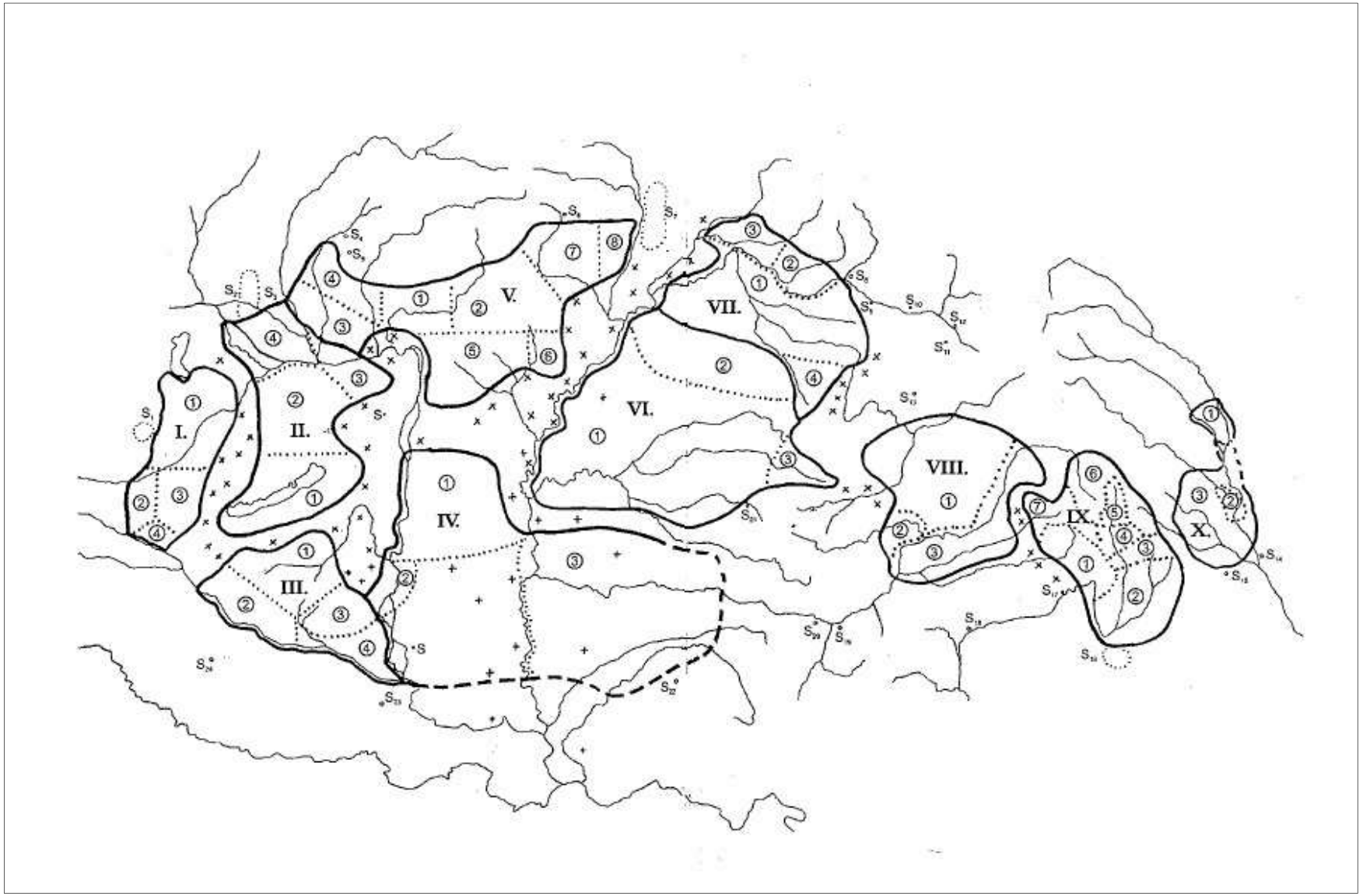

## 6. Az értekezés tárgyából megjelent publikációk

**Lektorált tanulmányok:**

1. Névrendszerek modellalapú vizsgálata. In: *Juvenilia III. Debreceni bölcsész diákkörösök antológiája*. Szerk. Pete László. Debrecen. (2010), 81–95.
2. Névrendszerek modellalapú vizsgálata. *Helynévtörténeti Tanulmányok 5.* (2010), 155–168.
3. Egy lehetséges módszer a helynevek területi különbségeinek igazolására. *Helynévtörténeti Tanulmányok 6.* (2011). 151–163.
4. Helynevek területi differenciáltsága. *Helynévtörténeti Tanulmányok 7.* (2012), 29–38.
5. Vas megye jelenkori helynevei morfológiai megközelítésben. *Helynévtörténeti Tanulmányok 8*. (2012), 111–121.
6. Nyelvi érintkezések hatása a helynévmintákra. Vendvidéki esettanulmány. *Helynévtörténeti Tanulmányok 9*. (2013), 89–101.
7. A migráció hatása a helynévmintákra. Tolna megyei esettanulmány. In: *Magyar Nyelvjárások 51.* (2013), 111–128.
8. Statisztikai módszerek felhasználási lehetőségei az összehasonlító névtudományban. In: *Helynévtörténeti Tanulmányok 11*. (2015). Megjelenés alatt.
9. A migráció hatása a helynévadási mintákra. In: *Interdiszciplinaritás a régiókutatásban. Fiatal kutatók nemzetközi konferenciája 5.* (2015). Megjelenés alatt.
10. A helynévrendszerek területi differenciáltságának statisztikai alapú megközelítése In: *Nyelvelmélet és dialektológia*. Szerk. É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila. Piliscsaba. (2015). Megjelenés alatt.

**Idegen nyelvű tudományos cikkek:**

1. Territorial Differentiation of Toponymic Systems. In: *Names in daily life Proceedings of the XXIV ICOS International Congress of Onomastic Sciences / Els noms en la vida quotidiana. Actes del del XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre Cičncies Onomŕstiques*. Barcelona. (2014), 1083-1090.

**Ismertetések**

1. P. Lakatos Ilona–Sebestyén Zsolt szerk. Emlékkönyv Mező András tiszteletére. *Névtani Értesítő 33*. (2011), 309–313.

**Kéziratos munkák:**

1. *Névrendszerek modellalapú vizsgálata*. Diákköri dolgozat. Debrecen, 2009. Kézirat
2. *Névrendszerek modellalapú vizsgálata*. Szakdolgozat. Debrecen, 2009. Kézirat